

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

А.Н. Наренова

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКА

Оқу құралы

Тараз, 2017

ӘОЖ 339 (075.8)
ББК 65.5
Н 30

Наренова А.Н.

Халықаралық экономика: оқу құралы/ ТИГУ. - Тараз, 2017. - 127 б.

ISBN 978-601-7300-60-1

Касенов М.Р. – э.ғ.д., профессор М.Х.ТарМУ
Жақашев Б.Р. – э.ғ.к., доцент ТИГУ

Оқу құралында халықаралық экономика құрылымының негізгі ерекшеліктері және халықаралық экономикалық қатынастарының маңызды салалары, оның ішінде товарлар мен қызметтер халықаралық саудасы, жұмыс күшінің миграциясы, капитал қозғалысы, халықаралық валюта нарығы. Оқу құралы экономика мамандықтарында оқитын студенттерге арналған.

ӘОЖ 339 (075.8)
ББК 65.5

Баспаға Тараз инновациялық-гуманитарлық университетінің Ғылыми кеңесінің шешімімен ұсынылды. Хаттама № 10, 28 мамыр 2017 жыл.

ISBN 978-601-7300-60-1

© Наренова А.Н., 2017

© Тараз инновациялық-гуманитарлық университеті, 2017

МАЗМҰНЫ

Кіріспе		5
1 бөлім	Халықаралық экономика: жалпы сипаттамасы	
1.	Халықаралық шаруашылықтың маңызы	6
2.	Еңбектің халықаралық бөлінуі	10
3.	Жаһандану әлемдік шаруашылықтың заманауи үрдісі ретінде	12
2 бөлім	Халықаралық сауданың даму тұжырымдамалары	
1.	Халықаралық сауданың классикалық теориялары	18
2.	Халықаралық сауданың альтернативті теориялары	19
3.	Еркін сауда саясаты және протекционизм	20
3 бөлім	Халықаралық саудадағы жалпы тепе-теңдік	
1.	Жалпы тепе-теңдік теориясы	24
2.	Халықаралық сауданың стандартты моделі	24
3.	Сауда шарттары	30
4 бөлім	Халықаралық сауданың табыстарды бөлуге ықпал етуі	
1.	Халықаралық сауданың табысқа әсері	34
2.	Рыбчинский теоремасы	35
5 бөлім	Халықаралық сауданы тарифтік реттеу әдістері	
1.	Халықаралық сауданы тарифтік реттеу шаралары	37
2.	Кедендік баж салықтарының жіктелімі	38
3.	Кедендік тариф және тиімді тарифтік қорғау саясаты	39
6 бөлім	Халықаралық сауданы бейтарифтік реттеу	
1.	Халықаралық сауданы бейтарифтік реттеу әдістері	42
2.	Сауда саясатының жасырын әдістері	44
3.	Сауда саясатының қаржылық әдістері	48
7 бөлім	Жұмыс күшінің халықаралық миграциясы	
1.	Еңбек миграциясы түсінігі мен түрлері	
2.	Еңбек миграциясының ауқымы мен бағыттары	50
3.	Жұмыс күші миграциясын мемлекеттік реттеу	50
4.	Қазақстан Республикасындағы жұмыс күші миграциясы мәселелері	51
		52
8 бөлім	Капиталдың халықаралық қозғалысы	
1.	Халықаралық инвестициялар және олардың экономикадағы орны	55
2.	Халықаралық корпорациялар қызметтері	58
9 бөлім	Технологиялардың халықаралық қозғалысы	
1.	Технологиялардың халықаралық қозғалысының жүзеге асырылу жолдары және құқықтық қорғау нысандары	62
2.	Технологиялар қозғалысын мемлекеттік реттеу	62
10 бөлім	Халықаралық экономикалық интеграция	
10.1	Халықаралық экономикалық интеграцияның Алғышарттары	67
10.2	Халықаралық экономикалық интеграцияның кезеңі мен нысандары	68

10.3	Әлемнің жеке аймақтарында интеграциялық дамудың тәжірибесі	70
10.3.1	Орталық Еуропадағы еркін сауда аймағы	70
10.3.2	Еркін сауданың Солтүстік Америкалық ассоциациясы	71
10.3.3	Азия-Тынық мұхит аймағындағы ынтымақтастық	72
10.3.4	Оңтүстік Америкадағы интеграциялық процестер	72
10.3.5	Африкадағы интеграциялық процестер	75
11 бөлім	Халықаралық валюта-қаржылық жүйесі	
1.	Жүйенің валюталық және қаржылық элементтері	78
2.	Валюта жүйесінің эволюциясы	79
3.	Еуропалық валюталық жүйе	79
12 бөлім	Валюта құны және валюта бағамы	
1.	Валюталық курс және оның түрлері	81
2.	Валюталық курсқа пайыздық ставканың әсері	82
13 бөлім	Халықаралық қаржы нарықтары	
1.	Халықаралық валюталар нарығы	85
2.	Қарыз міндеттемелерінің халықаралық нарығы	86
3.	Қаржылық дериваттардың халықаралық нарығы	87
	«Халықаралық экономика» пәні бойынша тест тапсырмалары	89
	Пайдаланған әдебиеттер тізімі	122

КІРІСПЕ

«Халықаралық экономика» пәнін зерделеудің объектісі – бұл тауарлар мен қызметтердің, капиталдың, жұмысшы күші мен технологиялардың халықаралық айырбас саласында әртүрлі мемлекеттік сипаттағы экономикалық субъектілердің өзара әрекеттесу саласы. Бұл пәнде қарастырылатын маңызды мәселелерге мемлекеттердің тиімді сыртқы экономикалық саясатын жүргізу, мемлекетаралық және үкіметаралық келісімдер мәселелері жатады. Бұл пән - студенттердің экономикалық біліктілігімен, елдің экономикалық өміріне мемлекеттің қатысу формаларын оқытатынын түсіндіруге ықпал етеді.

Жалпы, халықаралық экономика курсын оқытудың үлкен теориялық және практикалық мағынасы бар. Экономиканы мемлекеттік реттеу қоғамдық өндірістің барлық жағын қарастыруды қамтамасыз етеді. Халықаралық экономика пәні өз алдына объектілерді, міндеттерді, әдістерді реттеудің тиімді жүйесін құру үшін бірнеше шараларды қарастырады.

«Халықаралық экономика» оқу құралы негізінде берілген теориялық экономикалық қатынастарды оқып-үйрену үшін жазылған. Яғни, халықаралық экономика - халықаралық тауар айырбасы, өндіріс факторларының қозғалысы және халықаралық экономика саясатын құру және қаржыландыру облысындағы түрлі мемлекеттік шаруашылық субъектілерінің өзара әрекет ету заңдылықтарын зерттейтін халықаралық нарықтық экономика теориясының бір бөлігі болып табылады. Бұл оқу құралы экономикада халықаралық тауар ағымына, өндіріс факторына және қаржы активтеріне экономикалық талдау жүргізуді оқып-үйрену, сонымен қатар осы мәселелердің зерттеулерімен, халықаралық экономика, халықаралық сауда қатынастарының маңыздылығымен және оның табысқа, сауда саясаттарын тәжірибелік әдістерімен меңгеру болып табылады.

1 БӨЛІМ. ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКА: ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1. Әлемдік шаруашылықтың маңызы.
2. Еңбектің халықаралық бөлінуі.
3. Жаһандану әлемдік шаруашылықтың заманауи үрдісі ретінде

1. Халықаралық экономика, жалпы алғанда, қазіргі заманғы өзара байланысты әлем экономиканы зерттеуге арналған теориясы. Халықаралық экономика нарық экономикасының теориясына сүйеніп, оны дамытады. Халықаралық экономика теориясының пәні болып табылады:

-халықаралық масштабта шаруашылық өмірді ұйымдастыратын нарық жүйесінің жұмыс істеуі мен даму заңдылығы.

-халықаралық айналымда тауар мен өндіріс факторларға жиынтық сұраныс пен ұсынысты қалыптастыратын заңдылығы.

-басқа елдердің экономикалармен әрекетті жасаған кезде ашық ұлттық экономиканы талдау және бағдарламау құралдары (нақты бюджеттік ақша және сыртқы секторлары).

-халықаралық экономиканың жұмысын қамтамасыз ететін қаржы механизмі және халықаралық қаржы нарығының даму тенденциялары.

-халықаралық экономиканың институционалды реттеу құрылымы, оны қалыптастыру принциптері, даму тенденциялары және жетілдіру жолдары.

Макроэкономика экономиканың дамуы қажетті жылдамдықтама, өндірілген өнім көлемі қандай, бүтіндей табысы қандай екенін қарастырады. Сонымен бірге, ол жұмысбастылықты арттыру, тауар өндіру мен қызмет көрсетуді ұлғайту проблемаларын шешумен айналысады. Макроэкономика экономикалық іс-әрекеттің төрт негізгі сектордан тұрады – нақты, бюджеттік, ақшалай, сыртқы. Секторлар арасындағы өзара байланыстар ұлттық шоттар жүйесі (экономикалық іс-әрекетінің есептеу ережелерінің жиынтығы) арқылы анықталады. Есептің негізі болып институционалды бірліктер (қаржы емес корпорациялар, үй шаруашылықтар, пайдасы жоқ институттар, үкіметтік мекемелер, қаржы корпорациялар) болып табылады. Негізгі макроэкономикалық көрсеткіштер ағымдағы, жинақтау және баланстық шоттарда тіркеледі.

Микроэкономика әрбір жеке тұлғаның, мекеменің және жалпы қоғамның талғамына әсер ететін себеп-салдарының байланыстарын зерттейді. Оның жұмыс істейтін ұғымдары: шектеулілік, таңдау және альтернативтік құн, сонымен бірге, өндіріс және тұтыну. Осыған байланысты микроэкономиканың негізгі көңіл бөліп зерттейтіні – баға және олардың шаруашылық элементтеріне тигізетін әсері болып табылады.

Халықаралық экономика қатынастарының кейбір нысандары бір-бірімен қиылысады: капитал қозғалысы, жұмыс күшінің миграциясы, технологияларды айырбастау айрықшылықтары тауардың халықаралық саудасы ретінде қарастырылады; микроэкономикалық саясатта (жабық немесе шектеулі), көбінесе валюталық қатынастардың реттеуі қарастырылады; халықаралық есеп айырысуы нақты түрде халықаралық экономикалық қатынастарының басқа нысандарына да қызмет етеді; қаржы құралдарының халықаралық саудасы капитал қозғалудың нысаны ретінде қарастырылады. Халықаралық сауда мен өндірістік факторларының қозғалысы өндіріс процесі мен нақты секторға жақын болғандықтан, халықаралық экономиканың құрылымы шартты түрде макроэкономикалық және қаржы бөлімдерге бөлінеді, ал қаржы құралдарының халықаралық саудасы айналу сферасының феномені болып табылады, себебі ол нақты өндірістен қол үзген. Нақты сектордың мұқтаждарын қаржыландыру үшін берілетін халықаралық несиені капитал қозғалудың алуан түрі ретінде, ал бағалы қағаздармен байланысты мәмілелерді іске асыру үшін берілетін халықаралық несиені - қаржы құралдар саудасының нысаны ретінде қарастыруға болады.

Халықаралық реттеу мен қадағалау	Экономикалық					Қаржылық				
	Халықаралық ұйымдар									
Халықаралық экономикалық қатынастар	Тауар	Қызмет	Капитал	Жұмыс күші	Технология	Валюта	Бағалы қағаз	Несие	Айырысу	
	Халықаралық сауда		Өндіріс факторлар			Қаржы құралдардың халықаралық саудасы				
Мемлекеттік реттеу	Сыртқы сауданы реттеу		Өндіріс факторларының қозғалуын реттеу			Валюталық және банктік реттеу				
	Микроэкономикалық саясат					Макроэкономикалық саясат				
Негізгі түсініктер	<div style="border: 1px solid black; padding: 10px; margin: 10px auto; width: 80%;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 5px auto; width: 60%;">Дүниежүзілік шаруашылық</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 5px auto; width: 40%;">Әлемдік нарық</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 5px auto; width: 30%;">Халықаралық еңбек бөлінісі</div> </div>									

Сурет 1. Халықаралық экономиканың құрылымы

Жеке нысандардың мәні және олардың үлес салмағы халықаралық экономикаға әр түрлі деңгейде әсер тигізеді. Халықаралық экономиканың ең бірінші және негізгі түрі болып табылады халықаралық сауда XX ғасырдың аяғында өзінің бастапқы позицияларын халықаралық қаржы операцияларға беруде (70-ші жылдардың халықаралық капитал қозғалысында тікелей шетел инвестициялары алдыңғы позицияны алса, 90-ші жылдардың екінші жартысында бастапқы позицияға халықаралық шетел инвестициялары шықты).

XX ғасырдың ортасында көп елдердің экономикалары ашық болған-дықтан, нарық экономика халықаралық экономикаға айналды. Халықаралық экономиканы сипаттайтын маңызды көрсеткіштерге: тауарлар мен өндірістік факторларының халықаралық айырбастау саласы, өндірістің халықаралық нысандары, қаржы саласының дербестігі, өндірістік факторларының халықара-лық ауысу саласы, ашық экономика принциптерінен шыққан мемлекеттердің экономикалық саясаты және экономиканы реттеу механизмдері. Қазіргі халықаралық экономика тауарларды халықаралық айырбастау, өндірістік факторлар-дың қозғалысы, қаржыландыру және халықаралық экономикалық саясатты қалыптастыру облысындағы әр түрлі мемлекеттік меншігінде шаруашылық субъектілердің ара қатынас заңдылығын зерттейтін нарық экономика теориясының бөлігі болып табылады. Халықаралық экономиканың құрылымына негізгі түсініктер,

халықаралық экономикалық қатынастардың нақты нысандары, мемлекеттік және халықаралық реттеу механизмдер жатады.

Экономикалық даму деңгейіне байланысты барлық елдер төмен, орташа және жоғары табысы бар елдерге бөлінеді.

Өндіріс факторлар дегеніміз тауарды өндіру үшін қажетті ресурстар - еңбек пен технология (адам ресурстары), жер мен капитал (мүліктік ресурстар) жатады.

Еңбек – пайдалы нәтижеге жетуге бағытталған адамның физикалық және ой еңбегі.

Технология – практикалық мақсаттарға ғылыми жету әдістері, оның ішінде кәсіпкерлік бейімділігі.

Жер – адамның өндірістік іс-әрекетіне қажетті табиғатты ресурстар.

Капитал – материалды игілікті жасау үшін өндірістік, ақшалай және тауарлы нысандағы жинақталған құралдар қоры.

Өндіріс факторлар келесідей бөлінеді:

1. Шығу тегіне байланысты:

а) Негізгі – табиғаттан пайда болған (географиялық жағдай, табиғи ресурстар және климаты, жұмыс күші);

б) Дамыған – елмен интенсивті ізденіс және капитал жұмсалудың арқасында пайда болған (қазіргі заманғы технология мен инфрақұрылымы, маманданған кадрлар).

2. Мамандандыру дәрежесі бойынша:

а) Жалпы – әр түрлі өнімді өндіруге арналған әр түрлі салада қолданылатын өндіріс факторлар (мысалы, жоғары білімі бар персонал, электр қуатты алу технология);

б) Арнаулы – бір өнімді өндіруге арналған және тек қана бір салада қолданылатын өндіріс факторлар (мысалы, венчурлық капитал, шаштараз).

Дамыған факторлар мамандандырылған, ал негізгі жалпы болып табылады.

Әлемдік шаруашылық – бір бірімен мобильды өндіріс факторларымен байланысқан ұлттық экономикаларының жиынтығы.

Халықаралық экономикалық операциялар дегеніміз жеке елдер шеңберінде немесе мемлекеттік шекара арқылы макроэкономикалық ортада орналасқан өзара байланысқан институционалды бірліктердің бір-бірімен өзара іс-қимылы.

Кесте 1

Халықаралық экономикалық операциялардың жіктелімі

Қозғалуы	Кіреді	Білдіреді
Тауардың	Жалпы тауарлар	Тасымалданатын тауарлардың көбісі
	Өңдеуге арналған тауарлар	Болашақта бірінші елге реэкспорт немесе реимпортталатын басқа елдің аумағында өңдеуге арналған тауарлардың экспорты мен импорты
	Тауарларды жөндеу	Бейрезиденттермен резиденттердің кеме, ұшақ, басқа қозғалатын объектілеріне жүргізілетін жөндеу жұмыстар
	Тасымалдаушымен портта сатып алынған тауарлар	
	Монетарлы емес алтын	Мемлекеттік резервке жатпайтын кез-келген алтын бұйымдар
Қызметтің	Көлік	Көліктің кез-келген түрімен жолаушылар мен жүкті халықаралық тасымалы
	Саяхаттар	Бейрезиденттермен қызметтік және жеке мақсатпен сатып алынған тауарлар мен қызметтер

	Басқалар	Бейрезиденттерге көрсетілген басқа қызметтер (құрылыс, байланыс, сақтандыру)
Табыстың	Жұмыспен қамтылғандардың жалақысы	Бейрезиденттерге төленетін жалақы
	Инвестициялардан түскен табыс	Шетел активтер мен пассивтер бойынша табыс пен төлемдер
Ағымдағы трансферттер	Үкімет	Мемлекетаралық төлемдер, сый-сияпат, халықаралық ұйымдарға төленетін жарна
	Басқа салалар	Резидент, бейрезидент және мемлекеттік емес ұйымдар арасындағы төлемдер
Капиталдың	Капиталды трансферттер	Негізгі қорға меншік құқығын беру және несиелер берушілерге міндеттемелерін өтеусіз есептен шығару
	Тікелей инвестициялар	Резидентпен кәсіпорын-бейрезидентте ұзақ мерзімді мүддені сатып алу, оның ішінде олар арасындағы кейінгі мәмілелер
	Портфельдік инвестициялар	Бағалы қағаздар мен борышқорлық міндеттемемен байланысты мәмілелер
	Басқа инвестициялар	Сауда несиелер, займдар, оның ішінде ХВҚ займдары, депозиттер
	Резервтік активтер	Төлем балансты баланстау үшін қолданатын активтермен байланысты мәмілелер (монетарлық алтын, СДР (арнаулы алыс-беріс құқығы), ХВҚ-ғы резервтік позиция, шетел валюта)

Ә

лемдік шаруашылық өз кезегінде әртүрлі ұлттық шаруашылықтардан қалыптасқан, бір-бірімен халықара

лық сауданың экономикалық қатынастар жүйесімен байланысқан (сыртқы сауда, капиталды шығару, валюта-кредиттік қатынастар, жұмыс күшінің көші-қоны, интеграция және т.б.) ғаламдық шаруашылық механизмді құрайды. Әлемдік шаруашылық біркелкі емес, себебі оның құрамына кіретін ұлттық шаруашылық әлеуметтік құрылыммен, саяси құрылысымен, өндірістік күштің және өндірістік қарым-қатынастың даму деңгейімен, сонымен қатар халықаралық экономикалық қатынастардың сипатымен, ауқымымен, нысанымен ерекшеленеді. Әлемдік шаруашылықтың субъектісі ретінде әлемдік қауымдастық танылады. Оның қызығушылығы толығымен қазіргі таңда әртүрлі жеке мүдделерден жоғары тұрады (ұлттық, таптық, әлеуметтік). Құндылықтың жаңа жүйесі пайда болды, оған әлем, экономикалық әл-ауқаттылық, әлеуметтік және саяси әділдік, экологиялық қауіпсіздік, тұлғаның өзін-өзі жетілдіруі кіреді. Әлемдік шаруашылықты басқарудың жаһандық жүйесін құру мүмкіндігі туды. Жаһандық басқару ұғымында әдістер мен институттар кіреді, ол өспелі өзгерістерді ағымдарға бағыттау мен басқаруға мүмкіндігін тигізеді, сонымен қатар бұл әдіс дүниежүзілік қауіпсіздікте қоршаған ортаның дамуы кезінде еркіндік пен демократияны сақтай отыра қолайлы, теңдестірілген жағдай жасайды. Жаһандық басқарудың институтына:

-халықаралық құқық;

-әлемдік қоғамдастықта жалпы мақсатты құрайтын және әлемдік саясатқа Біріккен Ұлттар Ұйымынан (БҰҰ) бастап ендіруге шақырылған, үкіметаралық ұйымдастыру;

-мамандандырылған үкіметтік емес халықаралық ұйымдар («Қызыл крест», «Гринпис» және т.б.).

Ұлттық экономиканың өзара әрекеті халықаралық экономикалық қатынастардың (ХЭҚ) үлігісінде жүзеге асырылады. Халықаралық экономикалық қатынастар өз кезегінде: кең мағынада – елдер арасындағы экономикалық байланысты; тар мағынада – әртүрлі елдердің экономикалық субъектілер арасындағы өндірістік, бөлу, қажетті құндылықтарды

пайдалану мен ауыстыру үлгісін көрсетеді. ХЭҚ өз кезегінде қарама-қайшы келеді, олар бір мезгілде ынтымақтастық қарым-қатынастар және бәсекелестік қарым-қатынастар ретінде бола алады. Әдетте ХЭҚ-дың келесі нысандарын белгілейді:

- халықаралық (әлемдік) сауда;
- капиталдың халықаралық деңгейде қозғалысы;
- жұмыс күшінің халықаралық көші-қонысы;
- өндірістің халықаралық деңгейде жұмыскерлерінің құрамы;
- технологияны (трансферт) халықаралық деңгейде беру;
- халықаралық валюталық және кредиттік қатынастар.

Ұлттық экономиканың бір-бірімен байланысуының үш деңгейін белгілеуге болады: микродеңгей, макродеңгей және халықаралық (ұлттықтан жоғары) деңгей. Микродеңгейде ұлттық экономика фирмалар және кәсіпорындар арқылы әрекет етеді, бұл тек трансұлттық корпорация мен кәсіпорындар ғана емес, сыртқы экономиканың қызметіне де тікелей қатысады.

Ашық экономикада барлық экономикалық субъектілер тікелей және жанама ХЭҚ-дың субъектілері ретінде танылады. Макродеңгейде ұлттық экономика ұлттық халықшаруашылық кешені мен олардың негізгі секторлары (нақты, фискалды, қаражатты, сыртқы), макроэкономикалық саясат, мемлекеттерге сай келетін мемлекеттік билік органдары және олардың мамандандырылған институттары (орталық банктер, қаржы министрлігі, салық және кедендік ұйымдар және т.б.), сыртқы экономиканың қызметін тікелей немесе жанама басқару арқылы өзара әрекет етеді. Халықаралық (ұлттықтан жоғары) деңгейде ұлттық экономика жанама деңгейде өзара әрекеттеседі: әртүрлі өңірлі интеграциялық топтастыру негізінде көптеген халықаралық экономикалық ұйымдар арқылы немесе ұлттықтан жоғары органдар арқылы жүзеге асады. Әлемдік шаруашылық әлемдік экономиканың даму сатысы ретінде – алдыңғылармен салыстырғанда ХІХ ғасырдың екінші жартысында болған ұлттық экономикада барлық өндіріс аясын басып алған ортада жоғарғы саты ретінде тар мағынада қарастырыла алады. Осы кезде алмасу саласында ұлттық экономика ұлғайып және кеңейе тусуде, халықаралық сауда дамып және әлемдік нарық пайда болады.

Ұлттық экономикамен байланыс елеулі деңгейде елдердің өндіріс факторларымен қамтамасыз етілуіне негізделген және өндірістің халықаралық бөлінудегі факторларына тарихи түріне жатқызылады, демек бұл осы мемлекеттер өндірісінің алғышарты немесе басқа да тауарлардың және мемлекеттердің халықаралық мамандануы болып табылатынын көруге болады.

2. Өндірістің әр факторы өзіндік құнды иеленеді, демек өндіріліп тұрған тауардың жалпы құнымен ескеріледі. Өндіріс факторының құны сұранымның балансын және жеке мемлекет ретінде ұсынысын көрсетеді. Себебі, мемлекеттер әртүрлі мөлшерде өндірістің жеке факторларымен иеленген, сонымен қатар оның бағалары да әртүрлі болады. Демек, әртүрлі мемлекеттерде өндірістің ұқсас тауарларына және өндірістің тиімділігіне кеткен шығындар әртүрлі болады. Әрине, елдер өндірістегі сол тауарларға мамандандырылады, яғни басқа мемлекеттерге қарағанда тиімдірек. Жекелеген елдердің өндірісіндегі тауарларды жекелендіру және оларды жүзеге асыру тек өзінде ғана емес, басқа елдерде де еңбекті халықаралық бөлу (ЕХБ) деп аталады. ЕХБ-нің мәнін және даму нысанын анықтайтын нысаны ретінде халықаралық мамандандыру және өндірістің халықаралық кооперациясы танылады. Еңбекті халықаралық бөлу қоғамдық бөлудегі еңбекке негізделеді, оның негізіне еңбек қызметінің жеке түрлерін жекеленуі (өндірісті мамандандыру) жатады. Сонымен қатар, қызметтер түрлерін жекеленуі оның нәтижесін алмастыру, жекеленген өндірістердің кооперациясын жобалайды. Еңбекті халықаралық бөлу негізі ретінде елдердің халықаралық мамандануы өндіріс өнімінің жеке сатысы немесе өндіріс пен халықаралық көлемде өнімді пайдалану арасындағы кеңістік алшақтығы танылады. Еңбекті қоғамдық бөлу белгілі бір аумақ пен елде жүзеге

асырылмайды. Себебі, ол еңбекті аумақтық бөлу ретінде шыға алмайды. Еңбекті аумақтық бөлудің екі түрін белгілеуге болады:

-өңіраралық – бір елдің аймақ арасындағы еңбекті бөлу

-халықаралық – әр түрлі елдер арасында еңбекті бөлу.

Еңбекті аумақтық бөлумен бірге функционалдықты да белгілейді, оның ішінде:

-жалпы – еңбекті өндірістің материалдық және материалдық емес (олардың ішіне өнеркәсіп, ауыл шаруашылық, көлік, байланыс, білім, денсаулық сақтау және т.б.) ірі аумақта бөлу;

-жеке – еңбекті ірі аумақтың ішіндегі салалар және ішкі салалар (мысалы, ауыр және жеңіл өнеркәсіп, мал шаруашылық және егіншілік шаруашылық, теңіз, ауа және құрлықтағы көлік, сонымен бірге олардың ішіне кіретін: кен игеру өнеркәсібі, металлургия, ауыр өнеркәсіп аумағындағы машина жасау; білдек жасау және машина жасауда көліктік машина құрылысы; автомобиль-, ұшақ-, көліктік машина жасау аумағындағы кеме жасау; автомобиль құрылысын аумағындағы жүк және жеңіл автомобилі, автобус өндірісі және т.б.);

-дара – кәсіпорын ішіндегі еңбекті бөлу.

Ұқсастық бойынша еңбекті қоғамдық бөлумен еңбекті халықаралық бөлуді халықаралық мамандандудың диалектикалық бірлігі мен өндірістің халықаралық кооперациясы ретінде қарастыруға болады. Халықаралық еңбек бөлінісі өзінің жүзеге асуы үшін халықаралық еңбек кооперациясын талап етпейді, алайда көптеген жағдайда осыған алып келеді. Осымен қатар халықаралық еңбек кооперациясы халықаралық еңбек бөлінісіне негізделеді және жеке өзі іске асырыла алмайды. Халықаралық еңбек кооперациясы халықаралық еңбек бөлінісіне негізделген елдер арасындағы тұрақты түрде түрде экономикалық тиімділігімен өңделген өнімді алмастыра отырып анықталады. Өндірістің халықаралық мамандануының астарында елдің ішкі қажеттілігіне негізделген бір өндірілген тауар мен қызмет көрсетудің концентрациясы түсініледі. Өндірістің халықаралық мамандануы екі бағытпен дамиды: өндірістік және аумақтық. Өндірістік бағыт салааралық, ішкі салалық және жеке кәсіпорындардың мамандануына жіктеледі. Өндірістің салааралық мамандануының негізгі нысандары:

-пәндік (дайын өнімдерді өндіру);

-толық (өнімдердің құрамы, бөліктерін өндіру);

-технологиялық (жеке операциялардың жүзеге асырылуы немесе жеке технологиялық процестердің орындалуы, мысалы, құрастыру, дәнекерлеу, бояу, құйма өндіру және т.б.).

Салалық тұрғыда халықаралық өндірістің мамандану негізінде еңбекті халықаралық бөлуде белсенді қатысатын салалардың жиынтығын түсінуге болады. Халықаралық өндіріс мамандануының аумақтық даму бағыты жеке елдердің мамандануын, елдер мен аудандардың халықаралық нарыққа нақты тауарлар мен олардың бөліктерін өндіруін жобалайды. Елдің халықаралық мамандандудың сипатын анықтайтын салаларды халықаралық мамандану салалары деп атайды. Оларды сипаттайтын белгілер:

-басқа салалармен салыстырғанда айтарлықтай жоғары өндірістегі экспорттың үлесі;

-әдетте осындай салалардың жоғарғы үлес салмағы осы елдің өндірісінде олардың халықаралық өндірістегі үлесімен салыстыруы;

-ішкі салалық мамандану мен бірлесудің жоғарғы даму деңгейі.

Халықаралық мамандану саласының негізгі көрсеткіш деңгейіне елдің өндірістегі саласына экспорттық мамандану және экспорттық квота жатады. Халықаралық мамандану саласының экспорттық өнімінің құрамында өңделген өнеркәсіптегі бұйым (экономиканың екінші секторындағы аталатын өнім) маңызды орын алған сайын, елдің халықаралық мамандану өндірісі прогрессивті сипат алады және оның деңгейі жоғарырақ болады. Және керісінше, елдің экспорттағы өнімі экономиканың екінші секторында (ауыл шаруашылығының өндіруші саласы) басымырақ болуы – өндірістің халықаралық

мамандануына жататын елдің халықаралық еңбек бөлінісінің пассивті екенін көрсетеді. Экспорттың тауар номенклатурасының (ассортименттің) кеңеюі елдің халықаралық мамандануын әрқашан қуәландыра бермейді. Егер жалпыұлттық экспорт арқасында өнімнің халықаралық мамандануы кеңейсе және соңғы үлесі шығаруда өссе, онда елдің халықаралық мамандану деңгейі жоғарылайды. Өнімнің мамандырылмаған шоты арқылы экспорттық номенклатурасының кеңеюі кері нәтиже береді.

Өндірістің халықаралық мамандану теориясының сауалнама-лары бойынша бірнеше ғасырлар бойы әлем экономистері айналысқан болатын. А.Смит XVIII ғасырдың аяғында тезис негіздеген болатын, онда халықаралық сауданың дамуына негіз ретінде өндірістің абсолюттік шығындарының айырмашылығы қызмет етуі танылады. А.Смит бойынша осы елдің өндірісіне кететін шығындар аз болатын тауарларды экспорттау керек, ал өндіріске қымбат кететін тауарларды импорттау керек екенін көрсеткен. Халықаралық мамандану дамудың бірнеше сатысын өткен болатын. Өндірістің халықаралық маманданудың барлық тарихи сатысында өтіп жатқан процестің серпінділігі, олардың түрлерінің үздіксіз өзгеруі, бағыттардың күрделірек нысанға ауысуы, қоғамдық өндірісте терең өзгерістерге алып келуі, әлемдік құндылықтар құрылымына жылжуы, ғылыми техникалық революцияға әсер етуі тән. XX ғасырдың 30-шы жылдары еңбектің халықаралық бөлінуі мен халықаралық сауданың жүйесінде үлкен өзгерістер болды. Халықаралық мамандану нысаны ретінде жаратылыстану-табиғат рөлі айтарлықтай төмендеді. Дамыған елдердің экспортында өнеркәсіптік тауарлар басым бола бастады. Осы кезеңде шведтік экономистерімен сыртқы сауданың жаңа үлгісі құрылған болатын, оны Хекшер-Олин үлгісі деп атайды. Осы үлгі бойынша халықаралық сауда процесінде өндірістің баға нысаны тегістеле бастады (жалақы, қарыз пайызы, рента). Алғашқы баға өндірістің нысанында осы елде мол болғандықтан салыстыра келе төменірек, ал жетіспеген жерде өндірістің нысаны жоғары болады. Сол және басқа да елдің мамандануы өндірістегі капитал сыйымдылығына жататын тауарлар капиталдың экспорттық салаға құйылуына алып келеді, осыған байланысты капиталға деген сұраныс артады және сәйкесінше баға да өседі. 1950-1960-жылдары әлемде нақты сала деңгейінде (автомобиль және трактор құрылысы, синтетикалық бояғыштардың өндірісі, аяқ киім, сағат және т.б.) салааралық мамандану басым келді. Кейінгі жылдары 1970 жылдан бастап алғашқы жоспарға ішкі салалық мамандану мен халықаралық айырбасқа сәйкес тауар-аналогы шыққан, бұл детальді және технологиялық мамандануын ынталандырды. Әлемдік шаруашылықта үлкен орынды жинақтаушы бұйымдар мен жартылай фабрикаттарды алмастыру орын алды. Пәндік, детальдік және технологиялық мамандану халықаралық өндіріс кооперациясының дамуын анықтайды. Халықаралық кооперация кәсіпорындармен қарапайымнан күрделі нысанға дейін бірлескен келісім-шарттардың орындалуының және бірігіп кәсіпорын ұйымдарын құруда экономикалық байланыстардың болуын жобалайды. Халықаралық өндірістік кооперациясы еңбекті бөлу нысаны ретінде әртүрлі елдердің күнделікті бір-бірімен өндіріс процесінде байланысқан жұмыскерлерінің еңбегін жобалайды. Экономиканың түп негізінде халықаралық кооперация – бұл белгіленген өндіріс аясында қоғамға қажетті нәтижеге жетуге, Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар (ҒЗТКЖ), өтім және т.б. осындай нәтижеге белгілі бір шарттар бойынша жететін өндірістік күш болып танылады. Еңбек кооперациясының халықаралық өндірістік функциясы болып материалдық құндылықтардың өндірісін ұлғайтуда еңбектің жоғарғы өнімділігін, сонымен қатар жаңа міндеттерді түбегейлі іске асыру болып табылады, бұл бірнеше өндіруші елдерде көптеген мәселелерді бірігусіз шешуге қиын болатынын көрсетеді.

3. Тарихи интернацияландыру шаруашылық өмірде сала алмасу уақытынан басталды. Айырбас сауданың қарапайым нысанынан әлемдік экономикалық дамудың жергілікті халықаралық нарықтарға дамуын бастады. Алғашқы капиталды жинау дәуірінде (XV-XVIII ғғ.) мемлекетаралық саудалардың (халықаралық нарықтардың)

жергілікті орталықтары біріккен әлемдік нарыққа ұлғая бастады. Әлемдік нарық кезең-кезеңімен қалыптасты. Ұлттық нарықтардың пайда болуымен олардың мамандануы (бөлшек және көтерме саудаға, еңбек нарығы мен капитал нарығы) ғана емес, сонымен бірге оларды классикалық ішкі нарықтардан ажыратады – нарықтың бір бөлігі шетел сатушылары мен сатып алушыларына бағыттала бастайды. XVI ғасырдан XVIII ғасырдың ортасынан бастап қол техникасы мен кәсіпорынның жұмыскерлері арасында еңбекті детальдап бөлу тауарды үлкен көлемде өндіруде жағдай жасады, өтім үшін қалалық нарықтар мен жәрмеңке тар бола бастады. Бұл әрине, олардың ірілендіруі мен аудандық, мемлекеттік, мемлекетаралық және әлемдік көлемде ұлғаюына алып келді. Европада, Таяу және Қиыр Шығыста алғашқы халықаралық нарықтар пайда болды, олар ұлттық нарықтың бір бөлігін көрсетті, ол шетелдік нарықтармен тікелей байланысқан болатын. Сыртқа шығаруға арналған тауарлар дайын өнімді құрады және жергілікті шикізаттан өндірілетін болған. Сауда екі жақты сипатты алды. Бұл әлемдік экономиканың даму сатысы – әлемдік шаруашылықтың құрылуының ұзақ кезеңі немесе әдетте оны әлемдік шаруашылықтың кіріспесі деп те атайды. XIX ғасырдың үшінші жартысы осы ұзақ тарихи процесті аяқтады және елде XIX-XX ғғ. Әлемдік капиталистік шаруашылық құрылды. Осы кезеңде империалистік алпауыттардың арасындағы аумақтық бөлініс аяқталды, әлемдік нарық құрылды және қарқынды дами бастады, белсенді түрде капиталды шығаруға кіріскен үлкен халықаралық монополия пайда болды, осыдан экспорт келесі әлемдік экономикалық дамудың белгісі болды. 1945-1975 жж. отар елдердің ұлт-азаттық күресі отар жүйесінің құлдырауына алып келді. Көптеген дамыған елдер саяси тәуелсіздікті алған соң, шетелдік меншіктің ұлттануын алып келді, экономиканың мемлекеттік секторын құрды. Нәтижесінде шетел капиталының кетуі пайда болды және оның бағыты өзгерді. Жеке капиталдың 90%-ның экспорты дамыған елдерге бағыттала бастады. Осы кезеңде жаһандың басқарудың институттары (БҰҰ (Біріккен Ұлттар Ұйымы), ХВҚ (Халықаралық Валюталық Қоры), Дүниежүзілік банк, ДСҰ (Дүниежүзілік Сауда Ұйымы) және т.б.) құрыла бастады, бұл институттар елдің әр түрлі экономикалық және саяси қатынастардағы аумақта құқықтық норманы әзірлейді.

Келесі кезеңде (1975 жылдан бастап) әлемдік экономикада әлемдік шаруашылық өмірде жаһандану тенденциясы көбірек пайда бола бастады немесе кеңес кезіндегі әдебиетте интернационал-дандыру деп аталған. Шаруашылық өмірді интернационалдандыру – халықаралық еңбекті бөлу мен өндірістің басқа да нысандарына негізделген мемлекеттер арасындағы тұрақты экономикалық дамудың объективті процесі. Сыртқы экономикалық байланыстар ара-тұра сипатты жоғалтқан сайын, ұлғайып және тереңірек түседі, елдер дамуының ажырамас элементі болады, ұлттық экономиканың әсер етуі әлемдік экономиканың шаруашылық өмірде интернационал-дырудың дамуына алып келеді. Осымен бірге көптеген елдерде ұлттық шаруашылықтың ашылуына орай тенденцияның объективті дамуы байқалады. Алайда мынадай жағдайды ескеру керек, осы белгіленген елмен экономикалық байланыстың болуы және басқа елдерде ол ешқандай мағынаны бермегендіктен, ол ашық экономиканы иеленеді. Елдің экономикалық саясатында томаға-тұйық тенденцияны болғанымен, сыртқы байланыстар осы және басқа да рөлді ойнайды, әрине жабық (томаға-тұйық) экономикада елдердің сыртқы экономикалық байланыстары ең төмен болып келеді. Оның дамуы тек ішкі тенденциялар мен тенденцияларға байланысты болмайды, сонымен бірге әлемдік шаруашылықта маңызды орын алады, себебі томаға-тұйық экономика – өзінің күшіне дінгек болатын өзін-өзі қамтамасыз ететін экономика ретінде танылады. Экономиканың ашықтығы томаға-тұйық экономикаға қарама-қайшы ретінде түсінуге болады, яғни осындай ұлттық экономиканың жағдайға әртүрлі әлемдік шаруашылық экономиканы (елдің тек халықаралық саудада ғана емес, өндірістің әрекет ету нысандарында да – еңбекте, капиталда, ақпараттарда, сонымен қатар ұлттық валютаны өзара алмасуда белсенді қатысу) толық пайдалану сипатқа ие екеніне түсіну қажет.

Ашық экономика – бұл экономикалық қатынастарда барлық субъектілер өзінің ішкі және халықаралық тауарлардың нарығында, капитал мен қызмет көрсету таңдауында еркін, ал оның дамуы әлемдік шаруашылықтың тенденденцияларымен анықталатын ұлттық экономика болып табылады. Осымен бірге сыртқы сауда айналымы (экспорт пен импорттың жиынтығы) сондай деңгейге жеткенде, ол осы елдегі жалпы экономикалық дамуды ынталандырады. Кейбір эксперттік бағалау бойынша, заманауи жағдайда сыртқы экономикалық байланыстың нақты елдің экономикасының дамуына ынталандырушы әсер тигізгенде нақты жағдай туындайды, ал оның сыртқы сауда айналымы ЖІӨ-нің 25% көлеміне жетеді. Алайда экономиканың ашықтығы – мемлекеттің сыртқы экономика байланысындағы бақылаусыздық-тың және бассыздықтың, ұлттық аймақтардың ашықтығының, ұлттық экономика мүдделерінен бас тартудың синонимі емес. Ашық экономика механизмінің дамуына елеулі ойластырылған мемлекеттік араласуды талап етеді. Абсолюттік ашық экономиканың қысқартылған түсінігін ешқандай әлем елдері иеленбейді. Бірақ мынаны ескеру керек, ашық экономиканың бағыты көптеген күрделі мәселелермен тоқайласады, ал оның ішіндегі мәселе экономикалық қауіпсіздік танылады. Ұлттық экономика қауіпсіздік ереже ретінде анықталуы мүмкін, онда осы елде жағымсыз факторлардың әсер етуінен, яғни ұлттық экономиканың дұрыс жұмыс істеуіне қауіп төнбес үшін тауарлар мен қызмет көрсетумен қамтамасыз етілуі тиіс. Ұлттық экономика қауіпсіздігін бұзудың жеткілікті шарты ол қауіп танылады, ол осы контекстінде қажетті экономикалық қорларға кіруге шектеу қояды, яғни ішкі (ішкі қауіп) және сыртқы (сыртқы қауіп). Сыртқы қауіптіліктің құралдары болып: экономикалық блокада, эмбарго, байланыстыру жүйесі, әртүрлі дискриминация әдістері. Ашық экономиканың дәрежесін өлшеуге қолданылатын көрсеткіштер ретінде көбінесе, экспорттық және импорттық квоталар, ал кейде сыртқы саудалық квота қолданылады, ал ашық экономиканың өсімін немесе азайымын бағалау үшін ЖІӨ-нің экспорт пен импорт коэффициентінің икемділігі пайдаланылады. Алайда ескеру қажет, осы көрсеткіштердің ешқайсысы ұлттық экономиканың әмбебап индикаторы ретінде түсінуге болмайды, себебі олар осы елдің капиталының халықаралық әрекетінде қатысуын, қаржы нарығының жағдайларының өзгерісіне әсер етуін, әлемдік мөлшерлеме пайызының қозғалысын, әлемдік бағалардың деңгейін және т.б. ескермейді. Демек, олар ашық экономиканың өлшемі ретінде бірінші болып қызмет етуі мүмкін. Жаһандану тенденциясында трансұлттық корпорациялар (ТҰК) үлкен мән алады. ТҰК – өзінің басқаруында қуатты интернационалдық жүйені құрайтын халықаралық нарық капиталының белсенді қатысушылары. Ғылымды қажет ететін қызметке екпін жасай отырып, ТҰК технология мен жаһандық инновацияны бөлуде негізгі жасампаздары болып табылады. ТҰК-ны жетекшілік ететіндер көпұлтты, оларға өнеркәсіптік және сервистік әртараптандыру тән. ТҰК сұраныстың және ұсынымның тербелістеріне сәйкес фабрикадан фабрикаға әлем бойынша өндірісті ауыстырады, өзінің өнімдерінің өмірін ұзартады: алдымен олардың өндірісін сәнге сезімтал бай әлемге ұйымдастырады. Қазіргі таңда 54 мың ТҰК қызметін барлық әлем елдерінде орналасқан 449 мың филиалдарға үйлестіреді. Он ірі әлемдік ТҰК шетел тауар айналымының 30%-н және ТҰК-ның барлық шетел активтерінің 34%-н бақылайды. 100 ірі ТҰК-ның біріккен акционерлік капиталы үлкен 5,5 трлн.-ға жуық. Жаһандану процесімен бірге аймақтандыру процесі жүреді. ЕО (Еуропалық Одақ), НАФТА (Солтүстікамерикалық еркін сауда қауымдастығы), АТЭС (Азия-Тынық мұхит экономикалық қоғамдастық) секілді интеграциялық білім беру одақтары және т.б. құрылды. Осылайша, әлемдік экономика деңгейінде екі параллельді процестер жүреді – өзін-өзі толықтыратын, біздің жерімізді бірыңғай экономикалық кеңістік жасайтын аймақтандыру және жаһандану танылады. Осы өзгерістер мен олардың динамикасын елдер мен халықты постиндустриалдық даму кезеңіне ГТР-дың дамуы арқылы анықтайды. Постиндустриализм – «адам капиталы» болып табылатын өндірістің жаңа түрі болып табылады. Ол алғышарттарға сәйкес жерлерде дами алатын білімдердің, кәсіби білікті дағдылардың, таланттардың жиынтығы.

СӨЖ тапсырмалары:

- 1) Төмендегі сұрақтарға жауаптарды қысқаша конспект ретінде жазбаша дайындау:
 1. Халықаралық экономика анықтамасын талдау.
 2. Халықаралық еңбек бөлінісін анықтайтын факторлардың жіктелімі.
 3. Қоғамдық еңбек бөлінісі өзінің кәсіптік қызметіне байланысты қандай формаларға бөлінеді?
 - 2) Тақырыптар бойынша реферат жазу.
 1. Қазіргі кездегі халықаралық еңбек бөлінісінің ерекшеліктері.
 2. Қазақстан Республикасының әлемдік шаруашылық байланыстарын кеңейтудің мәселелері.
 - 3) Семинар мен дәріске дайындалу және оны толықтыру үшін келесі сұрақтарға жауаптар дайындау:
 1. Ұлттық экономика дамуындағы халықаралық экономиканың маңызы.
 2. Қазақстан Республикасының әлемдік шаруашылық байла-ныстарын кеңейтудің мәселелері.
 - 4) Өзін-өзі тексеру үшін төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз:
 1. Халықаралық экономиканың құрылымы қандай?
 2. Халықаралық экономикалық қатынастар формаларын атаңыз.
 3. Халықаралық микро- және макроэкономиканың айырмашы-лығы неде?
 4. Халықаралық экономика дегеніміз не? Оны қандай белгілері әлемдік нарықпен және әлемдік шаруашылықпен біріктіреді, ал қандай белгілері ерекшелендіреді?
 5. Өндіріс факторларының қандай типін білесіз және олардың қайсысы жоғары халықаралық мобильділікпен сипатталады?
 6. Әлемдік шаруашылық дегеніміз не және ерекше белгілері қандай?
 7. Өндіріс факторларының (жер, капитал, еңбек, технология) халықаралық бөлінісін қалай түсінесіз?
 8. Халықаралық еңбек бөлінісі дегеніміз не?
 9. Саудаланатын және саудаланбайтын тауарлардың бір-бірінен айырмашылығы неде?

СӨЖ тапсырмаларын орындау үшін әдістемелік нұсқау: ұсынылған әдебиеттерді қолдана отырып осы сұрақтарға жауаптарды дайындау және олардың қысқаша конспектісін құрастыру керек. ОБСӨЖ нысанында берілген әдістемелік кеңеске көңіл бөліңіз.

Қай елдікі? (интеллектуалдық ойын)

Төмендегі фирмалар қандай өнім түрлерін шығарады және ол фирма қай елдікі?

Нестле _____

Кока-Кола _____

Шелл _____

Боинг _____

Чай Липтон _____

Сони _____

LG Electronics _____

Хенкель _____

Консалтинговая фирма KPMG _____

BASF _____

Файерстоун _____

Фиат _____

Л'Ореаль _____

Вазелин _____

Ситуациялық талдау

1. Егер Қазақстан Израильге мұнай сатса, Израиль Қазақстанға станоктар сатса, мұны халықаралық еңбек бөлінісі, халықаралық еңбек кооперациясы немесе өндіріс факторларының халықаралық бөлінісі деп атауға бола ма? Немесе осы үшеуінің қайсысы?

2. Шет елдік фирма Алматы қаласындағы мейрамхананы жөндеуден өткізді. Халықаралық экономика тұрғысынан, фирма қолданатын тауарлардың қайсысы саудаланатын және саудаланбай-тын болып есептеледі?

1) «Халықаралық экономика» курсын меңгеруі сізге не береді? Бірнеше себептерді атап шығыңыз

2) Халықаралық экономика және оның пәні

1. ХЭ түсінігі	
2. ХЭ теорияның пәні	
3. ХЭ белгілері	
4. ХЭ қалыптастыру кезеңдері	
5. ХЭ бөлімдері	
6. ХЭ тауарлар бөлінеді	

3) Халықаралық экономиканың құрылымы

1. Халықаралық экономикалық қатынастардың нысандары		
2. ХЭ реттеу нысандары	Реттеу салалары	
	Реттеу субъектілері	
3. ХЭ функционалды бөлімдері		

4) Халықаралық сауда

1.Түсінігі	Халықаралық сауда	
	Сыртқы сауда	
2. Сауда айналымы		
3. Сауда сальдосы		
4. Халықаралық сауданың даму көрсеткіштері		

5) Терминдерді қолданып лабиринт құрастырыңыз

1. Халықаралық экономика
2. Халықаралық сауда
3. Сауда айналымы және сауда сальдосы
4. Сыртқы сауда
5. Халықаралық макроэкономика
6. Жиынтық сұраныс
7. Халықаралық еңбек бөлінісі
8. Еңбектің жалпы және жеке бөлінісі
9. Еңбектің жеке бөлінісі
10. Өлшемдік еңбек бөлінісі
- 11.Өндіріс факторлары
- 12.Өндіріс факторларының халықаралық бөлінісі
13. Әлемдік шаруашылық
14. Экспорт/ импорт

15. Сатылатын және сатылмайтын тауарлар

16. Жиынтық ұсыныс

6) Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Халықаралық экономика нені зерттейді (пәні)?
2. Халықаралық сауда сыртқы саудадан немен ерекшелінеді?
3. Халықаралық экономиканың белгілері?
4. Халықаралық экономиканың базалық түсініктемелер?
5. Халықаралық экономикалық қатынастарының нысандары?
6. Халықаралық экономиканы реттеудің негізгі нысандары?
7. Халықаралық экономиканы реттейтін ұйымдар?
8. Сатылатын және сатылмайтын тауарлар дегеніміз не?
9. Халықаралық экономикадағы жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс дегеніміз не?
10. Әлемдік нарықтық неізгі белгілері?
11. Халықаралық сауданың жағдайы мен дамуын сипаттайтын көрсеткіштер?
12. Өндіріс факторларының (жер және технология) халықаралық бөлінісін қалай түсінуге болады?
13. Өндіріс факторларының мобильдігі нені білдіреді?
14. Халықаралық экономикадағы өндіріс факторларының жіктелуі
15. Өлшемдік еңбек бөлінісі негізгі нысандары
16. Қазіргі әлемдік шаруашылықтың белгілері
17. Халықаралық экономиканың әлемдік экономикадан ерекшелігі неде?

7) Есептер

1. 2005ж. Жапонияның ЖІӨ 9992,1 млрд. долл. құраған, ал экспорттың көлемі 993,22 млрд. долл. Экспорттық квотаны және экономиканың ашықтық дәрежесін есептеңіз.
2. Әлемдік экспорттың көлемі 9989 млрд. долл. болған кезде Канаданың экспортың көлемі 2005ж. 998,4 млрд. долл. құрады. 2005ж.әлемдік экспорттағы Канаданың үлесін есептеңіз.

2 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДАНЫҢ ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

1. Халықаралық сауданың классикалық теориялары
2. Халықаралық сауданың альтернативті теориялары
3. Еркін сауда саясаты және протекционизм.

1. Халықаралық сауда – халықаралық еңбек бөлінісі негізінде пайда болған әртүрлі елдің тауар өндірушілері арасындағы байланыс формасы болып табылады, және олардың өзара экономикалық тәуелсіздігін білдіреді. Халықаралық дамуын ғылыми тұрғыда түсіндіруге тырысқан бірнеше классикалық теориялар бар. Олардың қатарында:

Меркантилизм – феодализмнің ыдырауы мен капитализмнің қалыптасуы кезеңіндегі (XV-XVIII ғғ.) сауда буржуазиясының мақсат-мүдделерін кескіндейтін экономикалық ілім мен экономикалық саясат. Меркантилистер байлық көзі өндіріс аясы емес, айналым аясы болады деген қағидаға сүйенеді; олар мемлекет ауқаттылығы елде ақшаның (алтынның, күмістің) мүмкіндігінше неғұрлым көп жиналғандығына байланысты деп есептеді және елден шет елге шығарылатын тауарлар елге әкелінетін тауарлардан көп болуына қол жеткізуге тырысты.

Меркантилистердің көзқарастары бойынша, әлемдегі барлық байлық шектеулі, сондықтан бір елдің баюы, екінші елдің кедейленуі арқылы жүргізіледі. Экономикалық жүйе 3 сектордан тұрады: өндіруші сектор, ауылшаруашылық секторы және шетелдік колониялар. Елдің байлығын қазынадағы алтын мен күмістің көлеміне байланысты деп есептеген олар, мемлекеттің мүддесін нығайту үшін алтынның сырттан әкелуіне қолайлы жағдайлар жасау керек деді.

А. Смиттің «Абсолютті артықшылықтар теориясы». Бұл теория бойынша - әрбір ел өзінде аз шығын жұмсап өндірген өнімін экспортқа шығарады (өндіруде абсолютті артықшылықтарға ие), ал импорттан өндірістерде көп шығын жұмсалатын тауарларды сатып алады. Сонымен бірге, А. Смит еркін сауда теориясының негізін қалаушы. Лэссэ-фэр - экономикаға мемлекеттің араласпауы және еркін бәсеке.

А. Смит халықаралық еңбек бөлінісі жөніндегі мәселелерді талдап, қандай тауарларды экспорттау, импорттау керек екендігі жайлы өз ойын былайша тұжырымдады: «Егер бөтен бір мемлекет өзіміз шығара алатынымызға қарағанда, арзан тауармен бізді қамтамасыз етуге қабілетті болса, онда сол тауарды өзіміз шығармай-ақ, шет елден сатып алу әлдеқайда тиімді».

А.Смиттің «Халықтар байлығының табиғаты мен себептері туралы зерттеу» атты басты еңбегінде (1776 жыл) басты идея - ұлттар мен халықтар байлығының негізі еңбек бөлінісі екендігіне саяды. Автор келесі қорытынды шығарды: халықаралық еңбек бөлінісіне белсенді қатысып жатқан елдер пайда табады.

А. Смиттің қағидалары көп жерде жеткіліксіз, абстракты болды. Егер елде абсолютті артықшылық болмаса ше? Онда басқа мемлекеттер онымен сауда жасасқысы келе ме? Егер ол өзі сата алатынына қарағанда, сатып алуы көбірек болса ше? Бұл жағдай ақшаның шет елге ағылуына әкелмей ме? Осы мәселелердің барлығын сыртқы сауда шеше алатынының кепілі бар ма? Абсолютті артықшылық теориясы осылайша тығырыққа әкеліп тірейді.

Салыстырмалы артықшылық теориясы. Д. Рикардо «Саяси экономияның және салық салудың принциптері» деген еңбегінде (1817ж.) екі мемлекет арасындағы айырбас қай шектерде тиімді екенін және халықаралық мамандандудың критерийлерін айқын көрсете отырып, классикалық теорияны тығырықтан шығарды.

Д. Рикардо атап көрсеткендей, елдің ешбір өндірісте абсолютті артықшылығы болмаса да, сауда екі жақ үшін де тиімді. Тіпті сауда болмаған жағдайда да, екі ел арасындағы баға қатынасындағы сәл айырмашылықтың өзі әрбір ел үшін салыстырмалы артықшылыққа қол жеткізеді (егер саудалық қарым-қатынастардың орныққанын есепке алсақ), яғни басқа тауарларға қарағанда, өндірісі анағұрлым тиімді тауар өндіріліп, тап осы тауар басқасына айырбасталынып, экспортқа шығарылуы тиіс.

Сонымен, Д. Рикардо «Салыстырмалы артықшылық теориясын» (заңын) ашты: ол бойынша, «әрбір елдің белгілі бір тауарды шығаруда салыстырмалы артықшылығы болады және оны сауда кезінде басқа тауарларға айырбастау тиімді. Екі тауар өндіруден абсолютті шығындар деңгейі жоғары елдер де тауар айырбасынан пайда ала алады».

Д. Рикардо А. Смиттің абсолютті артықшылықтар туралы идеясы тек жеке жағдай ретінде ғана енген өзара тиімді сауда мен халықаралық мамандандудың анағұрлым жалпы принциптерін қалыптастырды. Д. Рикардо сыртқы экономикалық қызметтің ерекшеліктерін анықтауға көп үлес қосты. Ол өз еңбегінде былай деп жазды: «Бір елдегі тауардың салыстырмалы бағасын реттейтін ереже екі немесе бірнеше мемлекеттер арасында айырбасталатын тауарлардың салыстырмалы бағасын реттей алмайды».

Салыстырмалы артықшылықтар теориясы әмбебеп болып табылады. Ол тек ұлттар арасында ғана емес, сонымен қатар, аймақтар, кәсіпорындар және ұлттық шаруашылықтар ішіндегі адамдар арасындағы кез-келген еңбек бөлінісінің артықшылықтарын негіздейді. Алайда, ол ең алдымен, халықаралық еңбек бөлінісінің қажеттілігін теориялық тұрғыдан растайды және экономикалық ғылым тарихында оны бірінші үлгісі ретінде қарастырады.

Хекшер-Олин теориясы. Бүкіл халықаралық сауда дамуының шикізат қоры әлеуетінің айырмашылықтарын байланыстыратын теория халықаралық экономиканың басты теориясының бірі болып табылады. Оны шведтің екі экономисі құрастырды: Эли Хекшер - экономика тарихындағы атақты швед маманы. Ол 1919 жылы өзінің қысқаша құрастырған тақырыбын жариялады және 1977 жылы Э. Хекшердің оқушысы Бертиль Олин осы теорияны жалғастырып, өңдеп, Нобель сыйлығына ие болды. Сондықтан бұл теорияны «Хекшер-Олин теориясы» деп атайды. Бұл теорияның басқаша атауы - «факторлық пропорция теориясы» және ол бөлшектер аралық байланысты ұсынады, яғни әр елдің шикізат әлеуетіндегі фактор, қайсы бір өнеркәсіпте шығатын өнімдерге бөлшектеп қолданылады.

Өндірісте қаржыны көп мөлшерде қажет ететін тауарлар экспортқа, керісінше - пропорциялық фактор қолданылатын тауарлармен айырбасталады. Осылайша жабық түрде артық факторларды экспортқа шығарады және өндірістің жетіспейтін факторларын елге шет елден әкеледі. Немесе өте қысқаша: мемлекеттер қарқынды қолданылатын өнімдердің артық факторын экспортқа шығарады.

2. Қазіргі кезде әлемдік сауданың құрылымында сауданың классикалық теориялары шеңберінде түсіндірілмейтін өзгерістер болуда. Бұл құбылыстар классикалық теорияларды жетілдіруге немесе жаңа теориялар жасақтауға ықпал етті.

Өнімнің өмірлік циклі теориясы. XX ғ. 60-ші жылдар ішінде американдық экономисі Р. Вернон өнімнің өмірлік циклі теориясын ұсынды. Бұл теория арқылы өнімнің нарықтағы өмірге бейімділігі мен сатушының мақсатына жетуін қамтамасыз ететін уақыт аралығында дайын өнімнің әлемдік саудасының дамуын түсіндіруге ұмтылды.

Өнімнің өмірлік циклі 4 кезеңнен тұрады: өндіріс, өсу, жетілу және құлдырау.

Бірінші сатыда елдің ішінде туындаған сұранысқа жауап ретінде жаңа өнім жасақтала бастайды. Сондықтан бұл сатыда жаңа өнім аз мөлшерде шығарады, жұмысшының үлкен біліктілігін қажет етеді және осы өнім шыққан елге жинақталады. Ал өндіруші монополист ретінде, өнімнің аз бөлігін сыртқы нарыққа шығарады.

Екінші сатыда (өсу) - өнім өседі және өнім өндірісі ұлғаяды және басқа дамыған елдерге тарайды. Өнім стандартталады, өндірушілер арасында бәсеке дамиды және экспорт кең-ді.

Үшінші жетілу сатысында, өнім көп мөлшерде шығады, бәсекелестік күресте баға факторлары алдыңғы қатарға қойылады, нарықтың кеңеюі өндіруші ел бәсекелестік артықшылықтарға ие болады.

Төртінші саты (құлдырау). Дамыған елдердегі өндіріс көлемі азаяды, өткізу нарықтары дамушы елдерге бағытталады, сол елдерге өндіріледі.

Өнімнің өмірлік циклі теориясы көптеген салалардың дамуын анық көрсетеді, бірақ халықаралық сауданың даму тенденцияларын толық түсіндіре алмайды. Егер ғылыми зерттеулер мен алдыңғы қатардағы технология елдің бәсекелестік артықшылықтарын айқындайтын негізгі фактор болмаса, өнімді өндіру басқа салыстырмалы арзан өндіріс факторлары бар (жұмысшы күші) елдерге ауысады. Бірақ көптеген тауарлар (қысқа өмірлік цикл, тасымалдау шығындары жоғары, тұтынушылар шеңбері аз және т.б.) бұл теория арқылы түсіндіруге келмейді.

Масштаб эффектісі теориясы. 80-ші жылдың басында Пол Кругман, Келвин Джон Ланкастер және т.б. экономистер масштаб эффектісі теориясын ұсынды. Теорияның мазмұны белгілі бір технологиялар мен өндірісті ұйымдастыруда өндірілетін өнімнің көлемін ұлғайтуға қарай, яғни үнемдеу жаппай өндіріске негізделген.

Теория авторларының пікірінше, дамыған елдер негізгі өндіріс факторларымен тең деңгейде қамтамасыз етілген, сондықтан осы жағдайда олар бір-бірімен өндіріс тиімділігі бар салаларға маманданып сауда жасағандықтары тиімді. Бұл кезде мамандану - өндіріс көлемін арттыруға және өнімді аз шығынмен өндіруге және арзан бағамен сатуға мүмкіндік береді. Тиімділік жүзеге асу үшін сыйымды нарық керек. Халықаралық сауда өткізу нарығының кеңеюіне жол ашады. Басқаша айтқанда, халықаралық сауда ортақ интеграцияланған нарық қалыптасуға мүмкіндік береді, (жеке елдерге қарағанда), сондықтан тұтынушыға арзан бағалы өнімдер көп ұсынады.

Масштаб эффектісі теориялық бәсекелестіктің бұзылуына әкеледі, өйткені өндірістің жинақталуы мен монополист фирмаларының өсуіне әкеледі.

Юрий Рыбчинский теоремасында сипатталатын факторлар ұсынысын бір қалыпты емес өсуінің маңызы ерекше, себебі: басқа да өзгермелі факторлардың тұрақтылығы кезіндегі ұсыныс факторларының бірінің өсуі осы факторларды қарқынды пайдалану барысындағы тауар өндірісінің өсуіне және басқа тауарлар өндірісінің қысқаруына әкеледі.

Тадеуш Рыбчинский теориялық іс жүзінде бірнеше рет дәлелденді. Осылайша Голландияның «голландиялық сырқаты» индустрияның хрестоматиялық сипатына айналып үлгерді. Бұл мәселе Голландияның белсенді түрде кен орнын ашып, пайдалануына байланысты пайда болды. Сөйтіп табиғи газды өндірудің өсуіне орай, Голландияның өнеркәсіп экспорты қысқарып түскендей әсер қалдырды, ал жылу отынының барлық түріне әлемдік нарықтағы бағаның өсуі тенденциясы күшейді.

Т. Рыбчинский теориясы жаңа сектор ресурстарының басқа салалардан неғұрлым жоғары еңбекақы мен осы сектордағы соғұрлым жоғары табыстың есебінен кері қайтуына әсерін тигізеді. Соның нәтижесінде өңдеуші өнеркәсіптің өнімі қысқарады. Осылайша, халықаралық сауданың ұнамды, ұнамсыз жақтары болуы мүмкін.

3. Әрбір ел әлемдік экономикада және жекелеген тауар нарықтарында әртүрлі орын алады. Өз мүддесін қорғау мақсатында халықаралық саудаға қатысушылар белгілі бір іс-әрекеттер қолданады. Яғни, осы салада арнайы саясат жүргізеді. Халықаралық сауда саласында негізгі саясаттың екі түрі бар:

-халықаралық сауда саясаты;

-сыртқы сауда саясаты.

Халықаралық сауда саясаты – бұл әлем елдерінің көпшілігі қолданатын және Дүниежүзілік Сауда Ұйымы арқылы реттелетін жалпыға ортақ саясат.

Сыртқы сауда саясаты – мемлекеттің басқа елдермен сауда қатынасын орнатуға мақсатты түрде бағытталған саясаты.

Сыртқы сауда саясатының негізгі 2 бағыты бар:

-еркін сауда саясаты. Еркін сауда саясатының мазмұны – мемлекет сыртқы саудаға тікелей араласпай, сауданы реттеу рөлін нарыққа қалдырады. Бірақ, ол өзінің шаруашылық субъектілеріне еркіндік беру үшін басқа елдермен келісім-шарт жасасады.

Еркін сауда саясатының саяси маңызы зор, себебі елдердің өзара тәуелділіктері артып, бір-біріне қарсы әрекеттерін төмендетеді.

-протекционизм – отандық экономиканы шет елдік бәсекеден қорғауға бағытталған саясат. Протекционизмнің бірнеше формалары бар:

-селективті протекционизм – жеке ел немесе жеке тауарға қарсы бағытталған

-салалық протекционизм – белгілі салаларды қорғайды, оның ішінде аграрлық протекционизм шеңберінде ауыл шаруашылығын

-ұжымдық протекционизм – оларға кірмейтін елдер қатынасын дағы елдер бірлестігімен жүргізіледі

-жасырын протекционизм, ішкі экономикалық саясат әдістерімен жүзеге асырылады.

Протекционизм елдің ішінде өндірістің белгілі бір саласын дамытуға әсер етеді. Сонымен бірге протекционизмде жұмыссыздық азаяды. Бірақ бұл саясатты ұзақ мерзім бойы қолдану экономикалық дағдарысқа алып келеді, себебі шет елдік бәсекені алып тастаса, отандық кәсіпкерлер өзінің техникалық деңгейлерін және өндіріс тиімділігін арттыруға деген қызығушылығын төмендетеді. Өзінің ең жоғары сатысында протекционизм экономикалық автаркия формасында көрсетіледі. Мұндай жағдайда елдер импортты тек сол елде жоқ тауарлармен ғана шектейді.

СӨЖ тапсырмалары:

1. Тәжірибе сабақтарына дайындалу, әдебиеттерді оқу.

2. СӨЖ дайындау барысында пайда болған сұрақтарды талқылау.

3. Өзін-өзі тексеруге арналған төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз:

-халықаралық сауда теориясының негізі неде?

-Хекшер-Олин теориясы қандай қорытынды жасады және қандай жағдайларға байланысты?

-Д. Рикардо классигінің іс-әрекеті.

-экономикада еңбек факторларымен бірге қандай факторлар қолданылады?

1) Халықаралық сауда. Кестені толтырыңыз

1. Халықаралық сауданың түсінігі		
2. Халықаралық сауданы даму негіздері		
3. Халықаралық саудаға жатады		
4. Тауарлардың экспорты мен импорты арасындағы ара-қатынасы		
5. Халықаралық сауда теорияларының негіздері	...ғ.ғ. қалыптасқан	
	... әзірленген	

2) Меркантилизм. Кестені толтырыңыз

1. Түсінігі		
2. Уақыттық шеңбері		
3. Негізгі постулаттар		
4. Даму кезеңдері	Алғашқы меркантилизм	
	Соңғы меркантилизм	
5. Өкілдері		

3) Салыстырыңыз

	Абсолютті артықшылық теориясы	Салыстармалы артықшылық теориясы	Өндіріс факторларының арақатынас теориясы
1. Авторы			
2. Теория жарияланған еңбегінің аты және шыққан жылы			
3. Теория жорамалдары			
4. Теория бойынша			
5. Теорияның күшті және әлсіз жақтары			
6. Келетін (тиісті) экономикалық саясат			

4) Салыстырыңыз

	Протекционизм	Фритредерлік
1. Анықтамасы		
2. Теориялық негіздері		
3. Уақыттық шеңбері		
4. Артықшылық пен кемшіліктер		

5) Жаңа терминдердің анықтамаларын беріңіз

1. Лэссэ-фэр
2. Салыстырмалы артықшылық
3. Меркантилизм
4. Саудадан түскен пайда
5. Өзара сұраныс
6. Альтернативті баға
7. Абсолютті артықшылық теориясы
8. Салыстырмалы артықшылық теориясы
9. Милльдың халықаралық баға теориясы
10. Алғашқы меркантилизм
11. Соңғы меркантилизм

6) Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Салыстырмалы артықшылық теориясының мәні
 2. Меркантилистердің экономикалық саясатының мәні
 3. «Фритредерлік» экономикалық саясатының негізін қалаушысы
 4. Сауданың бағыттарына әсер ететін факторлары
 5. Әлемдік экономикадағы сауда мен бәсекелестіктің арасындағы байланыс
 6. Меркантилизмнің негізгі нұсқаулары
 7. Неомеркантилизм термині нені білдіреді
 8. Алғашқы меркантилизмнің концепциясының мәні
 9. Соңғы меркантилизмнің концепциясының мәні
 10. «Лэссэ-фэр» саясаты
 11. А. Смиттің абсолютті артықшылық теориясының негізгі ұсыныстарын атаңыздар
 12. Халықаралық сауда теорияларын дамуындағы Д. Рикардоның рөлі
- 7) Есептер.

1. Неге бай табиғи ресурстар, жеткілікті капиталдың қоры, білікті жұмыс күші бар ел барлық тауарлар өндірісінде салыстырмалы артықшылыққа ие бола алмайды?

2. Кез-келген тауардың өндірісінде алғашында салыстырмалы артықшылыққа ие болған ел болашақта бұл артықшылықтан айырыла ма? Егер бұндай жағдай болған кезде осы елге және оның сауда серіктестеріне қандай салдары болады?

3. Егер ел кез-келген тауарды салыстырмалы артықшылықпен өндірсе, оның өндірісінде абсолютті артықшылыққа ие бола алады ма? Ал егер ел кез-келген тауарды абсолютті артықшылықпен өндірсе, оның өндірісінде салыстырмалы артықшылыққа ие бола алады ма?

3 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДАДАҒЫ ЖАЛПЫ ТЕПЕ-ТЕНДІК

1. Жалпы тепе-тендік теориясы
2. Халықаралық сауданың стандартты моделі
3. Сауда шарттары

1. Өзара сұраным теориясы негізіндегі жалпы тепе-тендік моделін ағылшын экономистері, экономиканың неоклассиктер мектебінің өкілі Альфред Маршалл мен марджиналистер өкілі Фрэнсис Эджуорт шет елде XX ғ. құрған болатын. Сонан бері ол халықаралық экономика теорияларына сәйкес даму үстінде және қазіргі кезде халықаралық сауданы түсіндіретін басты теория болып отыр. Бұған зор үлес қосқан ағылшын экономисі Джеймс Мид, ол әлемдік сауда мен капитал қозғалысын зерттеуде Бертиль Олинмен Нобель сыйлығын 1977 жылы бөліскен болатын.

Жалпы халықаралық тепе-тендік – ішкі және халықаралық саудада (ішкі және әлемдік нарықта) тауарға деген сұраным мен ұсынымның бір уақытта тең болуы.

Сонымен, халықаралық сауданың стандартты моделі халықаралық саудада жалпы тепе-тендік моделі болып табылады және елдің ішіндегі тауарға деген сұраным мен ұсынымды соған деген шет елдегі сұраным мен ұсыныммен байланыстырады. Ол өзара сұраным түсінігіне негізделеді. Ал, ол өз кезегінде елде экспортқа басқа тауарлардың әртүрлі санын сатуға оған түрткі болатын импорт тауардың қанша мөлшерде керек екендігін көрсетеді. Модель халықаралық сауданың барлық негізгі параметрлерін және онымен байланысты ұлттық экономика параметрлерін оқып-үйренуге мүмкіндік береді. Ол өндіріс (ұсыныс) жағдайын көрсетеді және тұтынушылардың артық бағалауын (сұраным), сондай-ақ өндіру мен тұтыну шамасын және әрбір елдің салыстырмалы артықшылығы сияқты, сауда болмаған жағдайда салыстырмалы тауар бағаларын көрсетеді. Сауда жағдайында модель әрбір тауар өндірісінде елдің мамандану деңгейін, сауданың көлемін, сауда жағдайын, саудадан ұтысты және оның елдер арасында бөлінуін көрсетеді. Ішкі және халықаралық саудада (ішкі және әлемдік нарықта) тауарға деген сұраным мен ұсынымның бір уақытта тең болуы жағдайында ғана жалпы халықаралық тепе-тендікке жетеді.

Әрбір елдің экспорты мен импорты нақты және құндық көрсеткіштер бойынша есептеледі. Құндық көрсеткіштер ұлттық валютамен есептеледі және халықаралық салыстырулар үшін АҚШ долларына айналдырылады. Халықаралық салыстырулар жүргізу мақсатында экспорт FOB бағасымен (ағылш. FOB - free on board - бортта азат, франко-борт) - халықаралық саудада тауарды жеткізу мен ақысын төлеу, оның бағасында тасымалдауға, жүк тиеу-түсіруге жұмсалған шығынды есептеу тәртібін айқындайтын жағдай; тиелген және жөнелтуге дайын тауардың бағасы; яғни оның бағасына көлік шығыны мен тауарды кеме бортына жеткізу шығыны енгізіледі), ал импорт CIF бағасымен есептеледі.

Халықаралық сауда-саттықтың құрылымы негізінен екі түрлі бағытта қарастырылады:

- географиялық бөлінуі тұрғысынан (географиялық құрылым);
- тауарлық толығулар тұрғысынан (тауарлық құрылым).

Географиялық құрылым сауда ағымдарының жекелеген елдер арасындағы және аумақтық немесе ұйымдық белгілері бойынша елдер топтары арасында бөлінуі болып табылады. Аумақтық географиялық құрылым әлемнің бір бөлігіне бағытталған сауда ағымдарын, ұйымдық құрылым белгілі бір интеграциялық бірлестік шеңберіндегі елдерге немесе одақтар мен ұйымдарға мүше-елдерге бағытталған сауда ағымдарын айқындайды.

2. Бүкіл әлемді айналып кеме-көпестері өте үлкен көлемдегі тауарлардың номенклатурасын ұсынғаны көрінеді. Бұл тауарлардың көбісі шетел сатып алушыларға танымалы болмағаны көрінеді. Халықаралық сауда оларды сол уақытта да шет елдерді қол жетерлік етті. Тарих бойынша халықаралық сауда теориясын жасау кезінде экономикалық

ой тауарлардың сұранысын зерттеуге және өндіріс факторларына негізделді, соның нәтижесінде сұранысқа көңіл бөлген жоқ. Бірақ, бәрімізге мәлім, әлемдік нарықта тауарларды ұсыну сұраныстың сонңынан қалмайды, сондақтан-да халықаралық сауданың осы заманғы теориясы тауардың сұранысы мен ұсынысына бірдей көңіл бөледі. Ол қандай мәселелерді шешу керектігіне және қандай факторларға көңіл бөлу керектігіне баланысты аналитикалық мақсаттарда қолданылып келетін, алдындағы тарауда қарастырылған классикалық және неоклассикалық моделдерді жоққа шығармайды. Сондықтан-да қарастырылған моделдер танымалы мағынада, қазіргі деңгейде халықаралық сауданың тексеруінің (анализ) негізгі теориялық құралы болатын және әлемдік экономикалық ғылым ретінде танылған халықаралық сауданың стандарттық моделінің жеке жағдайы болып саналады.

Өндірушілер мен тұтынушылардың іс әрекеті. Сұраныс пен ұсыныс балансының неоклассикалық моделіне негізделген, жалпы халықтық шекте жиынтық сұранысқа ерекше назар аударған халықаралық сауданың стандарттық моделі көптеген неоклассиктер мен экономистердің күштерінің бірігуінің нәтижесі болды. Стандарттық моделде қолданылатын жалпылама (базалық) түсініктемеге, әр жылдары ирландтық экономист Френсис Эджуорт пен австриялық тамырлары бар американдық экономист Годфрид Хеберлер негізін салды.

Классикалық моделдер нақты тауарлардың шектелген шеңберінде сұраныс пен ұсынысқа құрылды. Стандарттық модел өз шеңберін қазіргі заманның сұранысы мен ұсынысына дейін кеңейтті. Қарапайымдылық үшін не, қалай және алдымен, тек қана екі мемлекет бар (I және II) және екі тауар (1 және 2). Салыстырмалы артықшылықтар моделі қалыпты (жағдай) айырбастың тұрақты шығындар жағдайында қарастырды, яғни мүмкіндік өндірісінің шегінің графигі тік сызық болды да 2 тауарының қосымша бірлігін өндіру үшін 1 тауардың тұрақты санымен құрбандық ету керек. Бұл өзінің салыстырмалы артықшылықтардағы тауарына мемлекеттердің толық жағдайлығын және басқа мемлекеттердегі салыстырмалы артықшылығы бар тауарларды өндіруді тоқтатуды білдіреді. Көрініп тұрғандай бұл стандарттық модел үшін жеке жағдай болып табылатын экстремалды жағдай. Стандарттық модель жалпы экономикалық теориядан танымалы және экономикалық шындыққа аса сай келетін заңдылықтарды айырбастау шығындарының өсуі туралы түсініктемеден шығады.

Айырбастың өспелі шығындары (increasing opportunity costs) 2 тауарының әрбір бірлігін өндіру үшін 1 тауарының тұрақты емес, ал өспелі санымен құрбандыққа бару керек деп болжамдайды.

Баланс, мемлекеттердің бір-бірімен сауда байланысын жүргізгенге дейін трансформацияның (ұсыныс) шекті деңгейі мен айырбастың (сұраныс) шекті деңгейі арасындағы қатынас арқылы тұрақталады. I мемлекетінің өндіру мүмкіндігінің қисығы A нүктесіндегі I шекті айырбас деңгейінде жанасады, онда ол мемлекеттің максималды қанағатына жетеді – мемлекет өзі өндірген 1 және 2 тауарларын максималды санын тұтынады. II мемлекетінің өндіріс мүмкіншілігі қисығы A' нүктесіндегі I айырбасының шекті деңгейімен жанасады, ол сонымен қатар өз бойында бұл мемлекет үшін 1 және 2 тауарларын максималды мүмкін болатын тұтынуын көрсетеді. I мемлекетіндегі 1 тауарының салыстырмалы теңдік бағасы графикалы сызба бойынша A нүктесі бойынша өтеді, және 2 тауарының $\frac{1}{2}$ құрайды. II мемлекетінде бұл 1 тауарының салыстырмалы бағасы графикалық сызбада A' нүктесінен өтетін тік сызықпен көрсетілген, және 2 тауарының 4 бірлігін құрайды. $P/A < P/A'$ болғандықтан I мемлекеті 1 тауарына салыстырмалы артықшылықтар иемденеді, ал II мемлекеті – 2 тауары бойынша. Екі тауардың өндірістің (V) максималды көлемі A және A' нүктелерінде жетеді сәйкесінше I және II мемлекеттерінде, мұнда Q және Q – 1 және 2 тауарларының өндіріс көлемі.

Трансформацияның шекті деңгейі (marginal rate of transformation) – 1 тауарының қосымша бірлігін алу үшін өндіріс қысқартуға керекті, 2 тауар бірлігінің саны.

Графикалық сызда маңызы бойынша экономиканың жалпы теориясы қолданылатын өндіріс мүмкіншіліктер қисығы, бірақ бір тауардық басқасына айырбастаудың шығындарының өсуін көрсетеді. Мемлекетке 1 тауарының қосымша бірлігін өндіру үшін 1 тауарының бірлігінің көбірек санынымен құрбандықетуге баруы тиіс. Сондықтан да график айырбас шығындары тұрақта деп көрсетілген салыстырмалы артықшылықтар теориясында түзу емес қисық сызықты болады.

Айырбастың шекті деңгейі (marginal rate of substitution) – 1 тараудың қосымша бірлігін алу үшін 2 тауар бірлігінің сонымен құрбандық етілуі және сонымен қатар алдында болған тұтыну деңгейін сақтауды қамтамасыз ету. Сызба бойынша бұл екі тауардың барлық бар болған сәйкестігін көрсететін мемлекет деңгейіне дейін созылған талғамсыздық қисығының баламасы. Оларды тұтыну тұтынушыға бірдей деңгейдегі икемділікті әкеледі. Ол оның игілікті жағдайы құламай және сол деңгейде қалу үшін тұтынушыдан тартып алынатын тауардың тауардың қандай санына айырбасталу керектігін көрсетеді. Айырбастаудың шекті деңгейі нарықта болатын сұранысты мінездемейді.

Стандартты модель келесі ерекшеліктермен мінезделеді:

-әртүрлі тауарлардың шығарылуының нақты бар болатын қатынасын көрсетеді. Әртүрлі мемлекетте әртүрлі болады, да оларды бір-бірімен сауда-саттық жүргізуге итермелейді;

-егер қисықтар бірдей болса, яғни тауар шығарылуының елде ұқсаса, онда сауда өте жақын орналасқан мемлекеттерде де ешқашан толығымен ұқсас болмайтын тұтынушылардың талғам мен қалауындағы айырмашылықтарға негізделген;

-ұсыныс трансформацияның шекті деңгейінің қисығымен анықталады;

-халықаралық сауда жүзеге асырылатын теңдік бағасы тауарға халықаралық сұраныс қатысының халықаралық ұсыныс қатысына қатынасын анықтайды.

Саудасыздық кезіндегі баланс. Баланс, мемлекеттердің бір-бірімен сауда байланысын жүргізгенге дейін трансформацияның (ұсыныс) шекті деңгейі мен айырбастың (сураныс) шекті деңгейі арысындағы қатынас арқылы тұрақталады. I мемлекетінің өндіру мүмкіндігінің қисығы A нүктесіндегі I шекті айырбас деңгейінде жанасады, онда ол мемлекеттің максималды қанағатына жетеді – мемлекет өзі өндірген 1 жіне 2 тауарларын максималды санын тұтынады. II мемлекетінің өндіріс мүмкіншілігі қисығы A' нүктесіндегі I айырбасының шекті деңгейімен жанасады, ол сонымен қатар өз бойында бұл мемлекет үшін 1 және 2 тауарларын максималды мүмкін болатын тұтынуын көрсетеді. Сонымен қатар талғамсыздық қисықтары қиылыса алмайтындықтан, ал мемлекет ресурстардың шектеулігінен бұдан жоғары талғамсыздық қисығына жете алмайтындықтан әр мемлекет үшін максималды қанағаттанудың бір нүктесінде ғана өмір сүре алмайды.

Көрініп тұрғандай әр мемлекетте A және A' нүктелерінде 1 және 2 тауарлары өндірістік мүмкіншіліктер қисығының көнфигурацияның өзгеру күшіне және айырбастың шекті деңгейіне қатысты әртүрлі болады. I мемлекетіндегі 1 тауарының қатынастық теңдігі түзу болып көрінеді, A нүктесінен өтеді, және 2 тауарының $\frac{1}{4}$ құрайды, яғни

$$PA = P_1 / P_2 = 1/4 \quad (1)$$

II мемлекетіндегі 1 тауарының салыстырмалы бағасы A' нүктесінен өтетін түзу болып көрінеді, және 2 тауарының 4 бірлігін құрайды, яғни

$$PA = P_1 / P_2 = 4 \quad (2)$$

Мүмкін, $PA < PA'$ болғандықтан I мемлекетті 1 тауарына салыстырмалы артықшылықтарға иемденеді, ал II мемлекеті 2 тауарына қатысты. Екі тауардың өндірістің

(V) максималды көлемі А және А' нүктелерінде жетеді сәйкесінше I және II мемлекеттерінде, мұнда Q және Q – 1 және 2 тауарларының өндіріс көлемі

$$P_1 * Q_1 + P_2 * Q_2 = V \quad (3)$$

Сауда кезіндегі баланс. Сауданың бастамасымен 1 тарауын өндіруде маманданған және салыстырмалы артықшылығымен иемденген I мемлекетті 2 тауарының өндірісін қысқарта отырып 1 тауарының өндірісін жоғарылатады, және өндіріс мүмкіншіліктері қисығындағы өндіріс нүктесі А нүктесінен төмен бағытта қозғалады. 2 тауарының өндірісінде салыстырмалы артықшылығы бар II мемлекеті оның өндірісін 1 тауарының өндірісін жоғарылатады, және өндіріс мүмкіншіліктер қисығындағы өндіріс нүктесі А'-дан жоғары бағытқа қарай жылжиды. Бұл іс әр мемлекеттегі салыстырмалы бағалар тең болмағанға дейін созылып жатады Жаңа салыстырмалы баға $PA = \frac{1}{4}$ пен $PA=4$

Аралығында жатады, берілген жағдайда I мемлекетінде В нүктелерінен өтеді және II мемлекетте В' нүктесінен, ал $PB = PB' = 1$ тең болады. Осымен салыстырмалы артықшылықтар теориясы бітеді. Стандарттық модель оның интерпретациясының айырбастау шығындарының өсуінің есебінде сәл өзгергенін ұсынады.

Бұдан кейін сұраныс анализінің элементі еңгізіледі. Бәріміз білетіндей баланстанған экономикада тауарларды тұтынукөлемі оның өндірісіне тең болуы керек, яғни графикалық сызба бойынша олар қиылысу керек. Егер D_1 және D_2 – 1 және 2 тауарларын тұтыну болса, онда

$$P_1 * D_1 + P_2 * D_2 = P_1 * Q_1 + P_2 * Q_2 = V \quad (4)$$

I мемлекеті 1 тауарын 60 бірлікке көп өндіреді, оны II мемлекетіне экспорттайды (BC векторы) және II мемлекетінде 2 тауарының 60 бірлігін сатып алады. (CE векторы) II мемлекеті 2 тауарының 60 бірлігін көп өндіруді және оны I мемлекетіне экспорттайды (B'C' векторы) және 1 тауарының 60 бірлігін сатып алады (C'E' векторы). Нәтижесінде I мемлекетінде сұранысты міндеттемелейтін айырбастың шекті деңгейінің қисығы II деңгейіне орын ауыстырады және I мемлекетті 1 және 2 тауарларының 20 бірлікке көп тұтына алатын Е нүктесінде салыстырмалы теңдік бағасының қисығымен жанасады. II нүктесі I нүктесінен жоғары орналасқандықтан I мемлекетімен екі тауарды тұтыну мүмкіншілігі өсті. Аналогикалық жағынан II мемлекетіндегі айырбас деңгейінің шекті қисығы II' деңгейіне өтті, және E' нүктесінде салыстырмалы теңдік қисығымен жанасады, онда II мемлекеті 1 тауарын да, 2 тауарын да 20 бірлікке көп тұтына алады. II' қисығы I' қисығынан жоғары орналасқандықтан, II мемлекетімен екі тауарды да тұтыну мүмкіндігі өсті.

Салыстырмалы артықшылықтар моделінен гөрі сауданың нәтижесінде өндірісте I және II мемлекеттерінің мамандануы болып жатқан жоқ, сәйкесінше 1 және 2 тауарлары да. Бұл айырбастың өспелі шығындарының нәтижесі. I мемлекеті 2 тауарының белгілі бір санын өндіруді жалғастыра береді, ал II мемлекеті – 1 тауарының белгілі бір санын. Өзара қайтарылмалы саудадағы теңдік бағасы салыстырмалы артықшылықтарға ие болатын тауар өндірісінде әр мемлекеттің толық мамандануы болғанға дейін орнайды. Өзара қайтарылмалы саудадағы теңдік бағасына қол жеткеннен кейін әр мемлекеттің ары қарай мамандануы мәнін жоғалтады: айырбастың өспелі шығындардың арқасында тауарды шет елден сатып алғаннан қарағанда қамбат болады. Теңдік бағасы әр мемлекеттің толық мамандануы жүзеге асырылғанға дейін, өндіріс нүктесі, толық мамандану бағытына жылжыса да $PB = PB = 1$ мағынасында анықталды, бірақ I мемлекетінде көлденеңінен орналасқан осіне және II мемлекетінің тік орналасқан осіне қатысты жетпеді.

Саудадан түсетін ұтыс. Бірінші мемлекет пен екінші мемлекеттің арасындағы 1 және 2 тауарларлармен саудадағы салыстырмалы баға теңдігі қателер мен пайдаланып көру әдістерімен анықталған. Бірінші мемлекетте екінші мемлекет экспорттайтын 2

тауарына сұраныс қаншалықты жоғары болса, және екінші мемлекетте бірінші мемлекетпен экспортталатын 1 тауарына деген сұраныс қаншалықты төмен болса, соншалықты нақты жүретін саудадағы баға бірінші мемлекеттің салыстырмалы бағасына тұра келеді. Және қаншалықты саудаға дейін болған бағаға сауданың бағасы жақын болса, соншалықты бұл мемлекеттің саудадан түсетін ұтысы кем болады. Қарастырылған модельде саудадан түскен ұтыс екі мемлекетте де бірдей болады. Бірақ әр мемлекеттегі тауарға деген сұраныстың әртүрлі болатындығын ескерсек, онда ұтыс сонда-ақ тең емес пропорцияларда орнайды. Ал әр мемлекеттегі саудаға дейінгі салыстырмалы бағалар бірдей болатын болса, онда ешқандай сауда мен, ешқандай ұтыс мүлдем болмауы мүмкін. Әр мемлекет үшін сауда, тек қана, сол мемлекет саудадан белгілі бір ұтыс алатын болса ғана мағыналы болады. Өз құрылымы бойынша айырбастан түскен ұтыстан және маманданудан түскен ұтыстан тұрады.

Айырбастан түсетін ұтыс (gains from exchange) – мемлекеттің басқа мемлекеттермен сауда қатынасына тұрғаны үшін ғана алынатын артықшылықтар. Қарастырылатын мысалды жалғастыра отырып, бірінші мемлекет екінші мемлекетпен сауда саттық қатынастарға тұрғаннан кейін де 1 тауар бойынша мамандана алмайды немесе маманданғысы келмейді деп қарастырсақ, және өндіріс мүмкіншіліктер қисығында А нүктесінде анықталатын көлемдерде сауданың басына дейінгідей оны сонда да оны өндіре беретінін қарастырайық. Бірақ халықаралық салыстырмалы баға бірінші мемлекеттің ішкі салыстырмалы бағасындай $\frac{1}{4}$ емес, 1-ге тең болады. Сәйкесінше, онда маманданусыз да белгілі бір бағалық қор болады. Сондықтан да бірінші мемлекет 1 тауарының мамандануы сыз және 2 тауарының 20 бірлігіне айырбас ретінде 1 тауарының 20 бірлігін халықаралық бағамен сата алады. Т тұтыну нүктесі А нүктесінен жоғары болғандай, айырбастың шекті деңгей қисығы ІІ жоғарыға қарай жылжығандықтан тұтыну өседі. Ешқандай мамандану болмағандықтан, тұтынудың А нүктесінен Т нүктесіне дейін жылжуы бірінші мемлекеттің екінші мемлекетпен саудаға тұрғаннан ғана-ақ ұтыс алатынын көрсетеді, яғни айырбастан.

Маманданудан түсетін ұтыс (gains from specialization) – мемлекеттің өзінің күшін сауда шарттарында салыстырмалы артықшылықтар алатын тауарларға негізделгені үшін алынатын артықшылықтары.

Бірінші мемлекеттің жоғарыда қарастырылған модельде болжанғандай 1 тауардың өндірісіне маманданған деп қарастырайық. Нәтижесінде өндіріс нүктесі А-дан өндіріс мүмкіншіліктері қисығы бойынша төмен бағытта В-ға дейін жылжыды. Бұл нүктеде, жоғарыда көрсетілгендей, Мемлекет екінші мемлекеттен 1 тауарының 60 бірлігін 2 тауардың 60 бірлігіне айырбастай алатынын көрсете алады. Нәтижесінде тұтыну Е нүктесіндегі ІІІ айырбастың шекті деңгей қисығында орын алады. Тұтынудың В-дан Е-ге жылжуы мемлекеттің маманданудан ұтыс алғанын көрсетеді.

Үлкен және кіші мемлекеттер арасындағы сауда. Халық-аралық сауданың стандарттық моделі жеке жағдайлардың үлкен көлемінде көрініс алуы мүмкін. Мысалы бұндай стандартты моделдің жеке жағдайлары болып, жоғарыда қарастырылған, стандарттық модель шығатын, айырбастың өспелі шығындарының жеке жағдайы болып табылатын, айырбас шығындарының тұрақтылығын болжамдайтын, салыстырмалы артықшылықтар теориясы болады. Сонымен қатар стандарттық модель, әр сауда жасайтын мемлекеттің ішкі салыстырмалы бағалары халықаралық бағаның теңдігінің құрылуына әсер тигізетінін болжамдайды. Бірақ жеке жағдайда, бір мемлекет өзінің серіктестігінен салыстырмалы кіші болатын болса, оның ішкі бағаларымен қолданбауға болады. Егер сауда үлкен мен кіші мемлекеттер арасында дамып жатса, онда салыстырмалы артықшылықтар теориясына сәйкес айырбастың тұрақты шығындары кезінде, тек қана кіші мемлекет салыстырмалы артықшылық алатын тауарға толық маманданады. Бірақ толық мамандану кезінде де кіші мемлекет нақты тауар бойынша үлкен мемлекеттің талабын қанағаттандыра алмайды. Сондықтан да үлкен мемлекет

салыстырмалы артықшылықтар алатын тауарлардың мамандануына қоса, кіші мемлекет салыстырмалы артықшылықтар алатын тауарды өндіре береді.

Айырбастың шығындарының өсуі жағдайында толық емес мамандану кіші мемлекетте пайда болады. I мемлекеті – өте кішкентай, ал II мемлекеті – өте, үлкен деп болжамдайық. Бұл, ең алдымен, кіші мемлекеттегі бағаның өзгеруі үлкен мемлекеттегі ішкі бағаларының өзгеруіне ешқандай әсер тигізбейтігін көрсетеді. Кіші мемлекеттің әсерінсіз орнатылған халықаралық салыстыр-малы баға бұрынғыдай $PW = 1$ құрайды. Кіші мемлекет салыстырмалы бағасы әлемдіктен төмен $P1 = 1/4$ болатын 1 тауарында мамандана бастайды, және оның өндірісінде A нүктесінен B нүктесіне дейін жылжиды. B нүктесінде толық мамандану әлі орнамайды, ал ішкі салыстырмалы баға әлемдікпен сәйкестенеді. Үлкен мемлекетке 1 тауарының 60 бірлігін экспорттап, және одан 2 тауарының 60 бірлігін импорттап, кіші ел айырбастың шекті деңгей үлкенірек қисығына өтеді және E нүктесінде екі тауардың көбірек санын тұтына бастайды.

Көрініп тұрғандай, бәрі I мемлекеті кіші болып саналмаған стандартты моделіндегідей болады. Айырмашылық, үлкен мемлекеттердің сұранысы мен ұсынысы әсерінен белгіленетін салыс-тырмалы әлемдік бағаға кіші мемлекеттің ішкі салыстырмалы бағалары ешқандай әсер тигізбейтіндігінде, және де берілген жағдайда кіші мемлекет саудадан түскен пайданы үлкен-серіктес мемлекетпен бөліспейтіндігінде.

Талап айырмашылығы негізінедегі сауда. Стандартты модельдің жеке жағдайы болып, сауда жүргізетін мемлекеттерінің өндіріс мүмкіншіліктері толық сәкес келген жағдайда, нәтижесінде олардың арасындағы сауда тұтынушылардың талаптарының негізінде ғана дамиды. Жоғарыда қарастырылған модельде әр мемлекеттің осы немесе басқа тауардың өндірісіндегі бастапқы көрінісі өндіріс мүмкінші-ліктеріндегі айырмашылықтар мен тұтыну деңгейінде болды. Бірақ, екі мемлекеттің өндірістік мүмкіншіліктері толық ұқсас болады және графикте бір қисық болып көрсетілетін жағдайды сипаттауға болады. Бұл, 1 тауарының қосымша бірлігін өндіру үшін, әр мемлекеттен 2 тауарының бірдей санымен құрбан ету керектігін білдіреді. Еш мемлекет еш тауардан салымстырмалы артықшылықтарға ие болмайды. Бұл жағдайда олардың арасындағы сауда дамиды ма?

Бұл сұрақтың жауабы сұраныс анализінде толық негізделеді. Шындыққа аз ұқсас, екі мемлекеттегі ұсыныс шарттары бірдей болса да, талап пен талғам мағынасындағы сұраныс әртүрлі болатындығы барынша мәлім. Графика бойынша бұл жағдай келесі түрде болады. Екі мемлекет те тұтынушылардың талаптары әртүрлі болғандықтан, өндірістік мүмкіншілігінің ортақ қисығына ие, бірақ айырбас шекті деңгейінің әртүрлі қисықтары болады (I және I'). Екінші мемлекет үшін A' нүктесіне қарағанда, бірінші мемлекет үшін талаптарды максималды қанағаттандыру нүктесі A жоғары орналасқандықтан, бірінші мемлекет салыстырмалы артықшы-лықты 1 тауарына иемденеді, ал екінші – 2 тауарында.

Базалық модельдегідей сауда басталғаннан кейін бірінші мемлекеттік A нүктесі B нүктесіне қарай оңға қарай төмен бағытта жылжиды, ал екінші мемлекеттің A' нүктесі B' нүктесінің бағытына қарай. Олар бір-біріне сәйкес келген соң ($B = B' = 1$), салыстырмалы тепе-теңдік бағасы пайда болады. Бұл баға бірінші мемлекет екіншісіне 1 тауарының 60 бірлігін сатып, айырмасына 2 тауарының 60 бірлігін алады (BC және CE векторлары) екінші мемлекет болса 2 тауарының 60 бірлігін импорттайды (BC және C'E' векторлары). Нәтижесінде бірінші мемлекеттің тұтыну деңгейі жаңа айырбастың шекті деңгей қисығындағы II E нүктесіне дейін өсті, ал екінші мемлекеттің деңгейі жаңа II' қисығында E'-ге дейін. Екі мемлекет те 1 және 2 тауарларының тұтынуының 20 бірлікке көтерді. Сонымен халықаралық сауданың қазіргі заманғы теориясы тауарлардың сұранысына да, ұсынысына да бірдей көңіл бөледі. Ұсыныс трансформацияның шекті деңгейімен мінездемеленеді, ал сұраныс – айырбастың шекті деңгейімен. Сонымен баланс әр мемлекеттің ішкі нарығында баланс, мемлекеттердің бір-бірімен сауда байланысын жүргізгенге дейін трансформацияның (ұсыныс) шекті деңгейі мен айырбастың (сұраныс)

шекте деңгейі арысындағы қатынас арқылы тұрақталады. Сауда жағдайында баланс көру мен қате әдістері арқылы мемлекет ішіндегі тауардың салыстырмалы бағасы мен оның шет елдегі бағасын салыстырады, және тепе-тедік бағасына қарай тұрақты жылжуына негізделеді. Әр мемлекет салыстырамлы артықшылықтарға ие болатын тауардың өндірісін жоғарылатып екінші мемлекеттің салыстырмалы артықшылыққа ие болатын тауарларға айырбастайды. Шын өмірде айырбас шығындары тұрақты болмағандықтан, сауда нәтижесінде әр мемлекетте өзінің салыстырамлы артықшылықтары алатын тауарларын өндірудемамандану жүзеге аспайды, сауда нәтижесінде әр мемлекет салыстырмалы артықшылықтар алатын тауардың өндірісінде бар күшін жұмсағаны үшін басқа мемлекетпен сауда-саттық жүргізген үшін алатын артықшылықтарды алуы. Айырмашылық, үлкен мемлекеттердің сұранысы мен ұсынысы әсерінен белгіленетін салыстырмалы әлемдік бағаға кіші мемлекеттің ішкі салыстырмалы бағалары ешқандай әсер тигізбейтіндігінде, және де берілген жағдайда кіші мемлекет саудадан түскен пайданы үлкен-серіктес мемлекетпен бөліспейтіндігінде.

Жеке жағдайда серіктес-мемлекеттердің өндірістік мүмкіншіліктердің ұқсас болуының нәтижесінде, сауда тұтынушылардың талғам айырмашылығына негізделеді, және пайданы екі мемлекет те алады.

3. Салыстырмалы бағалардың өзгерісіне негізделген өзара тәуелділік сауда шарттары арқылы көрінеді. Сауда шарттары дегеніміз – бір елдің немесе елдер тобының белгілі бір тауарларының экспорттық және импорттық бағаларының арақатынасы. Экономикалық көрсеткіш ретінде сауда шарттары келесі формада қолданылады: таза бартерлі сауда шарттары; сауданың табысты шарттары; сауданың факторлы шарттары.

Халықаралық сауданың экономикалық өсіммен байланысы (әсері) үш түрлі болуы мүмкін:

-экспортқа бағытталған өсім – елдің экспорттайтын тауарларының өндірісін кеңейту;

-импорталмастырушы өсім – ел импорттан сатып алатын тауарларды өзінде шығаруды кеңейту;

-бейтарап өсім – елдер арасында сауда шарттары өзгерместен, халықаралық сауда көлемінің артуы.

Калашников көпесінің тауарына деген сұраныс жеткіліксіз болғандықтан сауда болған жоқ. Сол сияқты тауарға деген сұраныс болмаса халықаралық сауда болмайды. Сондықтан да әр халықаралық сауданың стандарттық моделінің ары қарай дамуы сыртқа және ішкі нарықта сұраныс пен ұсыныстың жалпыламаның соңғы жалымен және жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс шегіндегі халықаралық сауданың нақты параметрлерін анықтаумен жүріп кетті.

Өзара келісті сұраныстың ерекшеліктері. Дж. Миллем сөзбелі сүреттеген өзара келісімді, экономиканың неоклассикалық мектебінің ұсынушысы ағылшын экономисі Альфред Маршаллмен және XX ғасыр кезіндегі маржиналистерінің ұсынушысы Френсис Эджуортпен жарыққа шығарылды. Сол мезеттен бастап ол халықаралық экономикаға қолданылмалы дамуын еңгізді, және дәл уақытта халықаралық сауданы дәлелдейтін ең басты теория болып табылады. Бұған ең үлкен үлесті ағылшын экономисі Джеймс Мид салды. Ол әлемдік саудадағы капиталдың қозғалысын зерттеу үшін 1997ж. Нобельдік сыйлығын Бертил Олинмен бөлісті.

Өзара келісімді сұраныс (reciprocal demand) – сұраныс пен ұсынысты синтездейтін және мемлекеттің экспортқа басқа тауардың әртүрлі санын сатуға ынталандыру үшін импорттық тауардың қандай саны керек екенін көрсететін көрсеткіш. Өзара келісімді сұраныс қисықтары (offer curves) – сауда нәтижесінде пайда болған экспорттық және импорттық жұптың арасындағы қатынасты немесе әртүрлі салыстырмалы бағалары кезінде импорттауға және экспорттауға зауқымының болуы.

Жоғарыда көрсеткендей, халықаралық сауданың көлемі, тауардың ішкі өндіріс мен оны тұтыну айырмашлықтар бар. Өндіріс тұтынадан жоғары болған жағдайда, мемлекет экспорттайды, кем болғанда – импорттайды. Сәйкесінше, 1 және 2 тауарларының өндіріс көлемі (ұсыныс) – Q_1 және Q_2 , ал D_1 және D_2 – 1 және 2 тауарларын тұтыну (сұраныс), онда

$(Q_1 - D_1)$ – 1 тауарының экспорты,

$(D_2 - Q_2)$ – 2 тауарының импорты.

Халықаралық сауда теориясы салыстырмалы баға теориясын қолданатындықтан, жалпы тепе-теңдік шарты байынша 2 тауарының импорты оның қатысты салыстырмалы бағасына көбейтілген 1 тауарының экспортына тең болуы керек, яғни

$$D_2 - Q_2 = (Q_1 - D_1) * P_1 / P_2 \quad (5)$$

Стандартты модельдегідей, I мемлекеті саудасыздық жағдайында A нүктесіне сәйкес келетін деңгейде өндіреді және тұтынады, сауданы бастағаннан кейін оның тұтынуы E нүктесіне жылжиды. E нүктесіндегі тұтыну деңгейіне шығу үшін, I мемлекеті 1 тауарның 60 бірлігін II мемлекетіне сатады және одан 2 тауарының 60 бірлігін сатып алады, бұл жағдайда салыстырмалы баға $P_1 / P_2 = 1$. I мемлекетінің экспорт пен импорт көлемдерінің арасындағы өзарабайланысты бөлек жеке графикке орнын ауыстырсақ, нәтижесінде оң жақтағы бағамда I мемлекетімен тіленетін 2 (60 бірлік) тауарының импорт көлемін қамтамасыз ету үшін сол мемлекеттің 1 (60 бірлік) тауарының тіленетін экспортының көлемі E нүктесі пайда болады. E нүктесі берілген салыстырмалы баға бойынша ($P_1 - P_2$) I мемлекет II мемлекетіне $(Q_1 - D_1)$ 2 тауарының импортына $(D_2 - Q_2)$ айырбас ретінде 1 тауарын экспорттауды ұсынатындығын көрсететін өзара келісімді нүктесі болып табылады.

Егер салыстырмалы баға өзге болса, онда импорт пен экспорт көлемі өзге болады. Берілген жағдайда салыстырмалы бағаның $\frac{1}{2}$ дейін құлауы, I мемлекеті H нүктесінде 1 тауарының 40 бірлігін экспорттай отырып 2 тауарының 20 бірлігін ғана тұтына алады. $\frac{1}{4}$ салыстырмалы бағасында экспорт та, импорт та болмайды. Бұл жолмен әртүрлі салыстырмалы бағалары кезінде бірнеше өзара келісімді сұраныс нүктелерін таба отырып, I мемлекеті үшін өзара келісімді сұраныс қисығын тұрғызуға болады.

II мемлекеті үшін өзара келісімді сұраныс қисығын аналогикалық әдіспен, тек-қана көлденеңінен орналасқан осьте 1 тауарының импортында $(D_1' - Q_1')$ II мемлекетінің сұранысы, ал тігінен орналасқан осьте – оның 2 тауары үшін $(Q_2' - D_2')$ экспорттау талғамы орналасқан айырмашылығында тұрғызуға болады. Бұрынғысынша, E нүктесіндегі тұтыну деңгейіне шығу үшін, II мемлекеті 2 тауарның 60 бірлігін I мемлекетіне сатады және одан 1 тауарының 60 бірлігін сатып алады, бұл жағдайда салыстырмалы баға $P_2' / P_1 = 1$. Нәтижесінде графиктің оң жық бағамында II мемлекетімен тіленетін 1 (60 бірлік) тауарының импортының көлемін қамтамасыз ету үшін сол мемлекеттің 2 (60 бірлік) тауарының тіленетін экспортының көлемі E' нүктесі пайда болады. E' нүктесі берілген салыстырмалы баға бойынша ($P_2 - P_1$) II мемлекет I мемлекетіне $(Q_1 - D_1)$ 2 тауарының экспортына $(D_2 - Q_2)$ айырбас ретінде 1 тауарын импортауды ұсынатындығын көрсететін өзара келісімді нүктесі болып табылады.

$P = 2$ салыстырмалы бағасының жоғарылауы жағдайында, II мемлекеті H' нүктесінде 2 тауарының 40 бірлігін экспорттай отырып 1 тауарының 20 бірлігін ғана тұтына алады. $P = 4$ салыстырмалы бағасында экспорт та, импорт та болмайды. Бұл жолмен әртүрлі салыстырмалы бағалары кезінде бірнеше өзара келісімді сұраныс нүктелерін таба отырып, II мемлекеті үшін өзара келісімді сұраныс қисығын тұрғызуға болады.

I мемлекеті үшін өзара келісімді сұраныс қисығы көлденеңінен орналасқан осьтің бағытына қарай майыстырылған. Бұл I мемлекеті 1 тауарын өндіруде салыстырмалы артықшылықтарға ие болатындығын көрсетеді. II мемлекет үшін өзара келісімді сұраныс қисығы тігінен орналасқан осьтің бағытына қарай майыстырылған. Бұл, өз кезегінде, II

мемлекеті 2 тауарын өндіруде салыстырмалы артықшылықтарға ие болатынын көрсетеді. I мемлекетін 1 тауарының көп экспорттауға итермелеу үшін, оның салыстыр-малы бағасы өсу керек. II мемлекетін 2 тауарының көбірек санын экспорттауға қызығушылық тудыру үшін, оның да салыстырмалы бағасы өсу керек.

Халықаралық тепе-теңдік. Жалпы тепе-теңдікті қамтамасыз ету үшін I мемлекетінің 1 тауарының экспорты II мемлекетінің 1 тауарының импортына тең болуы керек және I мемлекетінің 2 тауарының экспорты II мемлекетінің 2 тауарының импортына тең болуы керек, яғни

$$Q_1 - D_1 = D_1' - Q_1' \quad (6)$$

$$D_2 - Q_2 = Q_2' - D_2' \quad (7)$$

Бір графикте көрсетілген I және II мемлекеттерінің өзара келісімді сұраныс қисықтары халықаралық сауданың барлық мүмкін болатын параметрлерін анықтайды. OE сызығының еңкею бұрышы олар арасындағы сауданың жүзеге асырылатын салыстырмалы бағаны құрайды, OG – I мемлекетімен экспортталған және II мемлекетімен импортталған 1 тауарының нақты саны, OG' – I мемлекетімен импорттаған және II мемлекетімен экспортталған 2 тауарының нақты саны. E=E' нүктесі 1 тауарының белгілі-бір саны 1 таарының белгілі-бір санына айырбасталатын нақты салыстырмалы бағаны анықтайды. Нәтижесінде халықаралық деңгейдегі тепе-теңдік жағдайы пайда болады.

Жалпы/халықаралық тепе-теңдік (general/international equilibrium) – халықаралық және ішкі саудадағы тауарға деген сұраныс пен ұсыныстың біркелкі теңесуі.(ішкі және әлемдік саудада). Кез-келген салыстырмалы баға кезінде ($P = 4$, $P = 2$, $P = 1/4$ немесе $P = 1/4$) I мемлекеті мен II мемлекеттері экспорттағысы немесе импорттағысы келетін 1 және 2 тауарларының саны бірдей болмайды. Сұраныс ұсыныстан жоғары болады немесе, керісінше ұсыныс сұраныстан жоғары болады. Бұл мемлекеттерді өзара келісімді талаптарын есепке алуға және тепе-теңдік нүктесіне жылжуға күштейді. Біздің мысалда 1-ге тең салыстырмалы баға бойынша I мемлекетімен 1 тауарының 60 бірлігінің экспорты және II мемлекетінің тура осындай санының импорты нарықта тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. $1/2$ салыстырмалы бағасы кезінде, I мемлекет экспорттауға 1 тауардың тек 40 бірлігін ғана ұсына алады, бұл, II мемлекеттің сатып алғысы келетінінен аз болып келеді. Шектеулі ұсыныс және шегінен тыс болып келетін сұраныс салыстырмалы бағаны 1-ге тең болатын тепе-теңдік жағдайына дейін өсуге күштейді. Жалпы тепе-теңдік моделінің көмегімен табылған сауда параметрлері бізбен халықаралық сауданың стандарттық моделімен анықталған параметрлерне толық сәйкес келеді.

Сонымен, халықаралық сауданың стандарттық моделі халықаралық саудадағы жалпы тепе-теңдік моделі болып табылады және мемлекет ішіндегі тауарға деген сұраныс пен ұсынысты шет елдегі тауарға деген сұраныс пен ұсынысты байланыстырады. Ол мемлекетті экспортқа басқа тауардың көптеген өзге де санын сатуға ынталандыру үшін, мемлекетке импортталатын тауардың қандай саны қажет екенін көрсететін өзара келісімді сұраныс түсінігіне негізделген. Модель халықаралық сауданың барлық негігі параметрлерін зерттеуге және онымен байланысты ұлттық экономика параметрлерін зерттеуге мүмкіндік береді. Ол тұтынушылардың өндіріс (ұсыныс) және талғам (сұраныс) шарттарын және әр мемлекеттің салыстырмалы артықшылықтары сияқты саудасыздық жағдайындағы салыстырмалы тауарлық бағаларды көрсетеді. Сауда шартында модель әр тауардың өндірісінде мемлекеттердің мамандану деңгейін, сауданың физикалық көлемін, сауда шарттарын, саудадан түскен табысты және оның мемлекеттер арасындағы бөлуді көрсетеді. Жалпы/халықаралық тепе-теңдік ішкі және халықаралық саудада тауарға деген сұраныс пен ұсыныс теңескенде жүзеге асырылады (ішкі және халықаралық нарықта).

СӨЖ тапсырмалары:

1. Практикалық сабағына дайындалу, әдебиеттерді оқу.

2. Өзін-өзі тексеру үшін төмендегі сұрақтарға жауап беру керек:

-халықаралық сауданың стандартты моделінің негізгі ерекшелігін атаңыз.

-неліктен стандартты модель орын басу шығындарының көбеюін ұсынады? Бұл не?

-трансформация мен орын басудың шекті деңгейі түсініктерін қалай түсінесіз?

-стандартты модельде саудадан ұтыс қандай компоненттерден құралады? Оларға анықтама беріңіз.

-кішкентай елге байланысты стандартты модельдің ерекшелігі неде?

-жалпы халықаралық тепе-теңдің дегеніміз не?

-қандай жағдайда экспорт пен импорт икемді және қандай жағдайда икемсіз деп саналады?

Экспорт карточкасы (іскерлік-танымдық ойын)

Аты-жөні _____

Алтын Претория	Мұнай Эль-Рияд	Каучук Куала-Лумпур
Мыс Сантьяго	Бокситтер Парамарибо	Ағаш отын Оттава
Фосфаттар Рабат	Аллюминий Кингстон	Уран Ниамей
Джут Дакка	Автомобильдер Токио	Жеміс-жидек Мадрид
Қант Манила	Какао Аккра	Кофе Богота
Мақта Мехико	Киім Сеул	Шай Коломбо
Қалайы Ла-Пас	Күріш Бангкок	Машиналар Стокгольм
Балық Рейкьявик	Копра Апиа	Өңделген алмаздар Иерусалим
Ет Веллингтон	Табиғи газ Алжир	Банандар Тегусигальпа
Нақты құралдар Берн	Темір рудасы Нуакшот	Тоқыма өнімдері Париж

Орындау шарты: группа екі топқа бөлінеді. Оларға «Әлемнің саяси» картасы беріледі. Жоғарыдағы кесте бойынша картадан аталған астаналар бойынша мемлекеттерді тауып, желім-қағаз жапсыру арқылы белгілеу керек. Мақсат: қай топ мемлекеттерді бірінші болып, әрі дұрыс таба біледі.

Осы мемлекеттер көрсетілген өнім түрлері бойынша әлемдік экспорттың көшбасшылары болып саналатынын есте сақтаңыздар.

4 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДАНЫҢ ТАБЫСТАРДЫ БӨЛУГЕ ЫҚПАЛ ЕТУІ

1. Халықаралық сауданың табысқа әсері
2. Ю. Рыбчинский теоремасы

1.Классикалық абсолютті және салыстырмалы артықшылықтар теориялары «халықаралық экономика ел ішіндегі табысты бөлуге әсер етпейді» деген болатын. Барлық теориялар үшін саудадан түсетін табысты бөлу мен қайта бөлу туралы мәселе өте маңызды мәселелердің бірі болды. Э. Хекшер – Б. Олиннің өндіріс факторлары арақатынасы теориясы «жеткілікті өндіріс факторларының қожайындары саудадан ұтса, керісінше жеткіліксіз өндіріс факторларының қожайындары саудадан ұтылатындығын» көрсетті.

Ерекше өндіріс факторлары моделі барлық факторларды салалар арасында еркін қозғалатын мобильді және тек белгілі бір салаларға тән ерекше факторларға бөледі. Халықаралық сауда нәтижесінде экспорттық сектор үшін ерекше факторлар дамиды, ал импортпен бәсекелес сектор үшін ерекше факторлар қысқарады. Осы салалар арасында еркін қозғалыстағы мобильді факторлар не дамиды не қысқарады. Халықаралық капитал қозғалысының ғайып болу жағдайында елдің импорт көлемі ағымдағы салыстырмалы бағада экспорттан түсетін табыспен шектеулі.

Дегенмен, Эли Хекшер – Бертил Олин - Пол Самуэльсонның өндіріс факторларына бағаны теңестіру теоремасы сауда нәтижесінде тауарға салыстырмалы бағаны теңестіру өндіріс факторларына салыстырмалы бағаны теңестіруге әкеледі.

Вольфганг Столпер - Пол Самуэльсонның өндіріс факторларының бағасына тауар бағасының өзгеруінің әсері теориясы: халықаралық сауда бағасы өсіп бара жатқан тауар өндіріс үшін интенсивті қолданылатын факторлар иесінің табысының өсуіне және бағасы төмендеп бара жатқан тауар өндірісі үшін интенсивті қолданылатын факторлар иесінің табысының төмендеуіне әкеледі.

В. Столпер – П. Самуэльсон теоремасы – халықаралық сауда бағасы жоғары тауар өндірісі үшін салыстырмалы интенсивті қолданылатын фактор бағасы өсіміне және бағасы төмен тауар өндірісі үшін салыстырмалы интенсивті қолданылатын фактор бағасының төмендеуіне әкеледі.

Өндіріс факторлары арақатынасы теориясын дамыта отырып, П. Самуэльсон - Рональд Джонстың ерекше өндіріс факторлары теориясы сауда нәтижесінде артық өндіріс факторларының қожайындарының барлығының табыстары өспейді, тек елдің экспорттық салалары үшін ерекше өндіріс факторлары қожайындарының табыстары өсетінін және салыстырмалы жеткіліксіз өндіріс факторлары қожайындарының барлығының табыстары қысқармайды, тек импортпен бәсекелес салалар үшін ерекше өндіріс факторлары қожайындарының ғана табыстарының қысқаратынын көрсетті.

Сонымен Самуэльсон-Джонс теоремасы – бұл сауда нәтижесінде экспорттық салалары үшін ерекше өндіріс факторлары қожайындарының табыстары өседі және импортпен бәсекелес салалар үшін ерекше өндіріс факторлары қожайындарының табыстары қысқарады.

Кесте 2

Сауда нәтижесінде табыстардың бөлінуін түсіндіруші теориялар

Халықаралық сауда теориясының түсінігі	Табыстардың бөлінуін түсіндіру
Абсолютті және салыстырмалы артықшылықтар теориялары	Табыстарды бөлу мәселесі қарастырылмаған

Өндіріс факторларының қатынасы теориясы	Хекшер-Олин: әр ел өндіріс факторы жеткілікті тауар түрлерін өндіріп, оны экспортқа шығарады, ал импорттан өнімдерде өндіріс фактор жетіспейтін тауар түрлерін сатып алады.
Өндірістік ерекше факторлары	Самуэльсон-Джонс: сауда нәтижесінде экспорттық салалар үшін ерекше факторлардың иелерінің табыстары өседі, ал импортпен бәсекелес салалардың ерекше факторлары иелерінің табыстары азаяды
	Столпер-Самуэльсон: халықаралық сауда бағасы өсіп келе жатқан тауарды өндіру үшін белсенді қолданылатын факторлар бағасының өсуіне әкеледі, бағасы төмендеп келе жатқан тауарды өндіру үшін қолданылатын факторлардың бағасының төмендеуіне әкеледі.
	Рыбчинский: басқа да өзгермелі факторлардың тұрақтылығы кезіндегі ұсыныс факторларының бірінің өсуі осы факторларды қарқынды пайдалану барысындағы тауар өндірісінің өсуіне және басқа тауарлар өндірісінің қысқаруына әкеледі.

Дерек көзі: Киреев А.П. Халықаралық экономика. – М., 2005. с.129.

2. Т. Рыбчинский теоремасында сипатталатын факторлар ұсынысының бір қалыпты емес өсуінің мына тұрғыдағы маңызы ерекше: басқа да өзгермелі факторлардың тұрақтылығы кезіндегі ұсыныс факторлары бірінің өсуі осы факторды қарқынды пайдалану барысындағы тауар өндірісінің өсуіне және басқалай тауарлар өндірісінің қысқаруына әкеледі.

Т. Рыбчинский теоремасы іс-жүзінде бірнеше рет дәлелденді. Осылайша Голландияның – «голландиялық сырқаты» индустриализациясыздандырудың хрестоматиялық сипатына айналып үлгерді. Бұл мәселе Голландияның белсенді түрде кен орнын ашып, пайдалануына байланысты пайда болды. Сөйтіп табиғи газды өндірудің өсуіне орай Голландияның өнеркәсіптік экспорты қысқара түскендей әсер қалдырды, ал жылу отынының барлық түріне әлемдік нарықтағы бағаның өсуі бұл тенденцияны күшейте түсті. Осылайша, дүниежүзілік сауданың ұнамды жақтарымен қатар, ұнамсыз салдарының да болуы мүмкін. Бұл сыртқы сауда саясатында еркін сауда мен протекционизм тәрізді екі бірдей тенденцияның бар екенін көрсетеді.

Р. Джонстың күшейту эффектісі – экзогенді айнымалы өзгерістің әсерінен эндогенді экономикалық айнымалы өзгеріс пропорциональды емес. Мысалы: еңбексыйымды тауар өндірісіне жұмсалған өндіріс факторлары – еңбек бағасы 5 долл. және жер бағасы сондай-ақ 5 долл., яғни тауар бағасы $5 + 5 = 10$ долл. халықаралық сауда нәтижесінде оның бағасы 11 долл. (10%) дейін өсті. Теоремаға сәйкес еңбексыйымды тауар бағасы өскенде еңбек бағасы да өседі, өйткені ол өте интенсивті қолданылады. Ал жер бағасы – төмендейді. Мысалы жердің бағасы 4,5 долл. дейін төмендеді делік. Осындай жердің бағасында еңбек бағасы $11 - 4,5 = 6,5$ долл. дейін өсті, яғни тауар бағасы 10%-ға емес 30% дейін ($6,5 / 5 \times 100$) өсті. Р. Джонстың күшейту эффектісі осылай білінеді.

СӨЖ тапсырмалары:

- 1) Тәжірибе сабағына дайындалу, әдебиеттерді оқу.
- 2) Өзін-өзі тексеру үшін төмендегі сұрақтарға жауап беру керек.
 - 1.Ерекше факторлар моделінде табысты бөлуге халықаралық сауда қалай әсер етеді?
 - 2.Ерекше факторлар моделінде ерекше және мобильді өндіріс факторларының айырмашылығы неде?
 - 3.Халықаралық саудада бюджеттік шектеу дегеніміз не?
 - 4.Столпер-Самуэльсон теоремасын тұжырымдаңыз.

5. Рыбчинский теоремасын тұжырымдаңыз.

6. Джонстың күшейту эффектісі дегеніміз не?

Дұрыс жауапты тап:

1) X және Y өнімдерін өндіретін A және B елдері арасында тиімді сауда қатынасын анықтау үшін, салыстырмалы артықшылықтар теориясы бойынша нені бағалау қажет?

A) A және B елдеріндегі X тауарын өндіру шығындарының осы елдердегі Y тауарын өндіру шығындарына қатынасын;

B) елдер арасындағы сауда қатынасы қалыптасқанға дейінгі A еліндегі X және Y тауарларын өндіру шығындарын B еліндегі X және Y тауарларын өндіру шығындарына қатынасын;

B) екі елдегі X және Y тауар өндірісінің абсолютті көрсеткіштерін;

Г) жауаптар дұрыс емес.

2) Аталғандардың қайсысы Хекшер-Олин теоремасын сипаттамайды?

A) ел өндіріс факторымен артық қамтамасыз етілген болып саналады, егер осы өндіріс факторының саны әлемдегі басқа елдердегі санынан артық болса;

B) елдер өзінің артық тауарларын импорттайды;

B) салыстырмалы шығындардың еларалық өзгешеліктері елдердің өндіріс факторларымен әртүрлі деңгейде қамтамасыз етілуімен анықталады;

Г) елдер өндіруде өндіріс факторлары жетіспейтін тауарларды импорттан алады.

3) Кестеде 2 елдегі X және Y тауарларына кететін еңбек шығыны (сағатына) көрсетілген. Осы мәліметтер бойынша нені көруге болады?

	Елдер	
	A	B
X тауардың бірлігі	2	1
Y тауардың бірлігі	2	8

A) B елінің X және Y тауарларын өндірудегі абсолютті артықшылығын;

B) A елінің X және Y тауарларын өндірудегі салыстырмалы артықшылығын;

B) сауда қатынасында B елі X тауарын өндіруге маманданады;

Г) сауда қатынасында A елі X тауарын өндіруге маманданған.

4) A елінде Z тауарының бірлігіне - 10 сағат, W тауар бірлігіне - 15 сағат жұмсалады. Ал B елінде Z тауарына - 18 сағат, W - 45 сағат жұмсалған. Осы елдер арасында сауда қатынасы болуы мүмкін бе? Егер, ИӘ болса, онда әр ел қандай тауар түрін экспорттайды? Жоқ болса, не себепті?

5 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДАНЫ ТАРИФТІК РЕТТЕУ ӘДІСТЕРІ

1. Халықаралық сауданы тарифтік реттеу шаралары
2. Кедендік баж салықтарының жіктелуі
3. Кедендік тариф және тиімді тарифтік қорғау саясаты

1. Мемлекеттік сауда саясаты - бұл ішкі нарыққа шетелдік тауарлардың келуін реттеу саласындағы, сондай-ақ бұл мемлекеттің тауарлары шетелдік нарыққа жетімді болуын қамтамасыз ететін саясат. Сауда саясаты негізінде тауарлар саудасы мен қызметтер саудасын қарастырады.

Ұлттық және әлемдік нарықтардың арасындағы өзара қарым-қатынас жағдайын сауда саясаты анықтайды. Белгілі мемлекеттің сауда саясаты өз бейнесін сауда режимінде табады. Сауда режимі - бұл ұлттық және әлемдік нарықтық қарым-қатынасын қалыптасытру үшін қолданылатын шаралар жиынтығы.

Мемлекеттік сауда режимінің сипаты кедендік тарифтің орташа деңгейін, сондай-ақ санды шектеулердің интенсивтілігі мен орташы деңгейін есептейтін агривалдық көрсеткіш ретінде анықталады.

Импорттық кедендік салымының орташа деңгейі 10% төмен, ал сандық шектеу импорттың 25% басып, тіркеу сипатына ие болатын мемлекеттің сауда режимі салыстырмалы түрде ашық болып танылуы мүмкін.

Мемлекеттік халықаралық саудаға араласу масштабына байланысты протекционистік сауда саясаты және еркін сауда саясаты деп айырамыз (жабық экономикадан ашық еркін сауда саясатына көшу жағдайын сыртқы сауданы либерализациялау деп аталады).

Еркін сауда - еркін нарық күштері сұраныс пен ұсыныстың, негізінде дамитын сыртқы саудаға мемлекеттің минималды араласу саясаты.

Протекционизм - тарифтік және тарифтік емес құралдарды қолдану арқылы ішкі нарықты шетелдік бәскеден сақтау үшін қолданылатын мемлекеттік саясат. Бұндай шектеулерді сауда кедергісі деп атайды.

Халықаралық сауданы мемлекет тарапынан реттеу екі түрлі әдіс арқылы жүзеге асырылады:

- кедендік-тарифтік әдістер.
- бейтарифтік немесе әкімгершілік әдістер.

Халықаралық сауданы кедендік-тарифтік реттеу кедендік төлемдер жүйесіне енетін экспорт-импорттық тарифтерді қолдануға байланысты жүргізіледі.

Бейтарифтік реттеулер – мемлекет тарапынан енгізілетін әкімгершілік әдістерді қамтиды.

Кедендік баж салығы – бұл меншіктің кедендік территориясына тауар әкелу немесе алып шығу кезінде кедендік ұйымдар арқылы алынатын міндетті жарна. Кедендік баж салығы кедендік тариф ретінде қолданылады. Кедендік тариф – кедендік баж салықтарының сомалары жүйелі түрде көрсетілген құжат. Кедендік тариф шекара арқылы өтетін тауарлар үшін негізгі шарт болып табылады. Кедендік тарифтегі салықтардың деңгейі елдің экономикалық даму деңгейіне және тауарды өңдеу және т.б. жайттарға байланысты. Экономикалық даму деңгейлері төмен елдерде кедендік салықтардың мөлшері жоғары болады, себебі салықтың көп болуына байланысты елдің жеткіліксіз дамыған салалары шетелдік бәсекеден қорғалады.

Кейбір елдерде арнайы бір елдер үшін кедендік тариф режимінің жеңілдетілген түрі қолданылады, яғни преференция беріледі. Преференция - 1 елдің 2 елге экономикалық қарым-қатынасты жақсарту мақсатында, басқа 3 бір елге таратылмауы жайындағы келісім негізінде жасалатын ерекше жеңілдіктер.

2. Сыртқы сауданы реттеудегі ең кең қолданылатын құрал болып кеден тарифтері табылады.

Кедендік тариф – бұл кедендік шекара арқылы жылжитын тауарларға қолданылатын кедендік баж ставкаларының жүйелендірілген жиынтығы. Кедендік тариф түсінігі көп жағдайда, кедендік баж түсінігімен сәйкес келеді. Кедендік баж мыналарға жіктеледі: импорттық, экспорттық, транзиттік, маусымдық, антидемпингтік, компенсациялық, автономдық, конвенциондық, преференциялық, спецификалық, адвалорлық, құрама.

Кеден тарифтерінің жіктелуі.

Салық салу объектісі бойынша:

-импорттық – бұл елдің ішкі импортқа еркін айналысқа түсетін импорттық тауарға салынатын баж салықтары. Ұлттық өндірушілерді шетел бәсекелестігінен қорғау үшін барлық мемлекеттермен пайдаланатын кең таралған форма.

-экспорттық – экспорттық тауарларға салынатын баждар. Олар өте сирек қолданылады, өйткені олар әлемдік нарықтағы тауар құнын қымбаттатады. Сондай-ақ ол, мемлекет тауарларының сыртқа әкетілуін шектеуге ұмтылған кезде де қолданылады.

-транзиттік – аталмыш ел территориясы арқылы транзитпен тасымалданатын тауарларға салынады. Оларда өте сирек қолданады, себебі, олар тауар ағымдарына кедергі жасап, сауда соғысы құрамы ретінде қолданылады.

Сипаты бойынша:

-маусымдық – маусымдық сипаттағы өнімнің халықаралық саудасын реттеу үшін қолданылады. Ең алдымен ауыл-шаруашылық өнімдерді. Олардың әрекет ету мерзімі бірнеше айдан аспайды.

-антидемпингтік – экспортталатын елдегі қалыпты бағаға қарағанда неғұрлым төмен бағамен тауарлардың елге әкелуі кезінде салынады.

-компенсациялық – тауарларды өндірі барысында тікелей немесе жанама субсидиялар пайдаланатын тауарларды импорттауға салынады (егер олардың импорты осындай тауарлардың ұлттық өндірушілеріне зиян келтірсе).

Пайда болуы бойынша:

-автономды – елдің мемлекеттік билік органдарының бір жақты шешімдерінің негізінде еңгізілетін баж.

-конвенциондық – келісім-шарттық тарифтер мен сауда туралы бас келісім – сияқты, немесе Кедендік Одақ туралы келісім сияқты, екі жақты немесе көп жақты келісімдер негізінде орнатылатын баждар.

-преференциалды – дамушы елдерден шығатын тауарларға көп жақты келісімдер негізінде салынатын әрекет етуші кеден тарифімен салыстырғанда неғұрлым төмен ставкаларға ие баждар.

Алу тәсілі бойынша үш түрлі тарифтер болады: спецификалық; адвалорлық; құрамдық.

Спецификалық – салмақ, көлеммен есептелуі. Мысалы, бидайдың әрбір центтеріне бір доллар көлемінде баж салығын салу. Ал адвалорлық – тауар бағасына қатысты пайызбен есептеледі. Құрамдық – кеден салығының екі аталған түрлерін қамтиды. Мысалы, кеден құнынан 20% бірақ 1 тоннаға 10 доллардан жоғары емес.

Кедендік тариф құрамына қарай қарапайым және күрделі болып бөлінеді. Қарапайым кедендік тариф әр тауарға қолданылатын біртұтас қойылым негізінде құрылған. Күрделі кедендік тариф бірнеше салым қойылымына байланысты белгілі мемлекеттің тауарына қолданылатын максималды, аралық преференциалды.

Қазіргі уақытта барлық мемлекеттер көп бағалық тарифке ие. Бұндай күрделі тарифте көбінесе генералды және автономды баж басым. Ол сауда келісім шарты немесе бітімі жоқ мемлекеттерден импортталатын тауарларға салынады.

Көп бағалы кедендік тариф

Сыртқы экономикалық қызметтің тауарлы номенклатура бойынша тауар коды	Тауардың қысқаша атауы	Ставкалар немесе кедендік баждар		
		1	2	3
37	Фото және кино тауарлары	2,5	5	10

Біздің тариф мысалында автономды немесе генералды баж 10% (үшінші бағана) құрайды, ол максималды. Тарифтік базалық ставкасын 5% (екінші бағана) баж құрайды. Бірінші бағана дамушы мемлекеттердің тауарларының баждарына арналған. Кедендік салықтар келесі 3 негізгі қызмет атқарады:

-фискалдык: экспорт-импорттық баж салықтары, олар мемлекеттік бюджеттің табысты бөлігін құрайды;

-протекционистік (қорғаушы) – мемлекеттің көмегі арқылы отандық өндірушілерді бәсекеден қорғайды;

-теңдестіруші – экспорттық баж салықтарына қатысты, яғни ішкі нарықтағы бағасы әлемдік нарықтағы бағадан төмен тауарлардың экспортқа шығуын азайту мақсатында қолданылады;

Баж салықтары келесі белгілеріне қарай топтастырылады:

1.Тауарлардың қозғалыс бағытына қарай:

- импорттық, экспорттық және транзиттік салықтар;

2.Белгілеу тәсілі бойынша: адвалорлық, арнайы, аралас;

-адвалорлық – тауар бағасының пайызы бойынша. Қазіргі кезде адвалорлық салықтың деңгейі 6% шамасында (ГАТТ арқылы белгіленген);

-арнайы – белгіленген түрде тауар мөлшеріне қарай (1 тонна – \$10);

-аралас – екеуі бірге жүреді (мысалы: тауар құнының 20%, бірақ 1 тоннасына \$10 аспайды).

Жиі кездесетіні – адвалорлық салықтар.

3.Қызмет бағыты бойынша баж салықтары:

-преференционалды – 1 тауар түрі бойынша немесе 1 елге қолайлы жағдай жасау мақсатында белгіленген мөлшерден төмен деңгейде салық салу;

-дискриминациялық баж салықтары – белгілі бір елге немесе тауар түріне қарсы қолайсыз жағдай тудыру мақсатында қолданылады;

-антидемпингтік салықтар – елдің аумағына арзан бағамен келген тауарларға салынады;

-автономды – елдің мемлекеттік басқару органдарының бір жақты шешімі негізінде салынатын баждар;

-конвенциялық – ГАТТ немесе кедендік одақ тұралы келісім сияқты екі жақты немесе көп жақты келісімдер негізінде бекітілген баждар.

3. Кедендік-тарифтік реттеу кедендік-тарифтік шарасын қолдану негізінен сыртқы сауда қызметін мемлекеттік реттеу жиынтық әдістері болып табылады. Сыртқы сауда қызметінде кедендік-тарифтік реттеудің негізгі мақсаттары:

1. Тауарларды әкелудің тауарлық құрылымын ұтымды ету;

2. Тауарларды әкетудің және оған әкелудің ұтымды арақа-тынасын ұстау;

3. Тауарларды өндіру және тұтыну құрылымында прогрес-сивтік өзгерістер үшін жағдайлар жасау;

4. Импортталатын тауарлардың қолайсыз әсерінен экономи-каны қорғау;

5. Әлемдік экономикаға тиімді ықпалдасуы үшін жағдай-ларды қамтамасыз ету;

6. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады.

Сыртқы сауда қызметін кедендік-тарифтік реттеу: кедендік баждар; тарифтік жеңілдік; тарифтік преференциялар; тарифтік квоталар жолдарымен жүзеге асырылып қолданылады.

Үшінші елдерден Еуразиялық экономикалық одағының бірыңғай кеден аумағынан әкелінетін, Сыртқы экономикалық қызметтің бірыңғай тауар номенклатурасына сәйкес жүйеленген, тауарларға қолданылатын кедендік баждар мөлшерлемесінің жиынтығы кедендік-тарифтік реттеудің негізі болып табылады.

Тарифтік жеңілдік әкелінетін тауарларға қатысты, кедендік әкелу баж төлемінен босату немесе кедендік әкелу баж мөлшерлемесін төмендету түрі болып табылады және тауарлардың шығарылған еліне байланысты емес және жеке сипатта бола алмайды. Тарифтік жеңілдіктер қолдану шешімі консенсус негізінде қабылданады.

Тарифтік преференциялар жүйесі дамушы және анағұрлым аз дамыған елдердің экономикалық дамуына көмек көрсету мақсатында қолданылады. Тарифтік преференция беру, дамушы елдерден шыққаны айқындалған тауарларға қатысты 25%-ға төмендетілген кедендік баж мөлшерлемелерін пайдаланылуында болып келеді. Осы тауарлар анағұрлым аз дамыған елдерден шыққан кезде, нөлдік кедендік баждар қолданылады. Сонымен қатар, еркін сауда келісімін жасаған жағдайда, преференциалды нөлдік кедендік баж қолданылады.

Тарифтік квота - тауардың белгілі бір санын әкелу кезінде кедендік әкелу бажының неғұрлым төмен ставкасы (табиғи немесе құнды түрде) және осы саннан тыс кедендік әкелу бажының неғұрлым жоғары ставкасының белгілі бір кезеңі ішінде қолданылуын көздейтін тауарлардың жекелеген түрлерін әкелуді реттеу шарасы. Үшінші елдерден шыққан және экономикалық одағының кедендік аумағына әкелінетін ауыл шаруашылығы тауарларының жекелеген түрлеріне қатысты қолданылады, бұл ретте Еуразиялық экономикалық одағының кедендік аумағында ұқсас тауарлар өндірілетін (шығарылаған, өсірілген) жағдайда, тарифтік квота белгілеуі рұқсат етіледі.

Кедендік шекара арқылы өтетін тауарлар, көлік құралдары кедендік рәсімдеуден өтеді. Кедендік декларация дегеніміз ұлттық заң талаптарына сай толтырылған, шекара арқылы өтетін тауар жөнінде барлық қажетті ақпараттарды беретін құжат. Тауар немесе транспорт құралдарын шекара арқылы өткізуші декларант болып саналады. Тарифтік экскалация дегеніміз тауарды өңдеу деңгейіне қарай кедендік салық мөлшерін өсіру. Тарифтерді жақтаушы аргументтер:

- тарифтер жаңа өндіріс орындарын қорғайды;
- тарифтер отандық өндірістің дамуына ықпал етеді;
- тарифтер - бюджеттің негізгі табыс көздерінің бірі;
- тарифтер - ұлттық қауіпсіздікті қорғаушы.

Қарсы аргументтер:

- тарифтер - экономикалық өсімді төмендетеді;
- тарифтерді бір жақты енгізу сауда қақтығыстарына әкеледі;
- тарифтер – еңбекпен қамтамасыз етілу деңгейін төмендетеді.

Тиімді тарифтік қорғау саясаты – бұл импорттық шикізаттарға импорттық бажды төмен ставкамен және соңғы тауарларға импорттық бажды жоғарғы ставкамен қолдану саясаты. Оптималды тариф ставкасы – ұлттық экономикалық әл-ауқаттың максимальды деңгейін қамтамасыз ететін тариф деңгейі. Оптималды тариф әлемдік шаруашылыққа пайдалы емес, өйткені сатып алушы ретінде монопольды жағдайға ие, елдің ұтысы экспорттер елдердің ұтыснан төмен. Оптималдық тариф бір елден басқа елге табысты қайта бөлуші болып табылады. Кедендік баждың айнымалы түрі – тарифтік квота, оның ставкасы импорт тауар көлеміне тәуелді.

СӨЖ тапсырмалары:

2013 жылы Қазақстанның экспортының көлемі - \$32899,6 млн., импорты - \$18324,17 млн. құрады. Ал 2014 жылы экспорт - \$27849,0 млн., импорт - \$17352,5 құрады. Осы көрсеткіштерге қарап табыңыз:

-2013-2014жж. ҚР-ң сыртқы сауда айналымы көлемін;

-2013-2014жж. сыртқы сауда сальдосын;

-2013ж. салыстырғандағы 2014ж. экспорттың немесе импортының көлемінің ұлғаюуы/кемуі неше пайызды құрайды? Кемуі себебі неліктен? Өсуі себебі неге байланысты деп ойлайсыз?

2. Төмендегідей тұжырымдамалар қай теоремалар негізінде жасақталған:

1) азық-түлікке бағаның өсуі азық-түлік өндіруде белсенді қолданылатын факторлар иелерінің табыстарының өсуіне және басқа факторлар иелерінің табыстарының төмендеуіне алып келеді (Столпер-Самуэльсон).

2) Жұмысшы күші көлемінің өсуі салдарынан еңбек сыйымды (еңбекті көп қажет ететін) тауарлар өндірісі ұлғаяды, ал капитал сыйымды (капиталды көп қажет ететін) тауарлар өндірісі қысқарады (Рыбчинский).

3) Жұмысшы күші жеткілікті елдер салыстырмалы түрде капиталды көп қажет ететін тауарларды импорттайды (Хекшер-Олин).

3. Егер ел белгілі бір тауар түрін өндіруде салыстырмалы артықшылық-тарға ие болса, онда осы ел абсолютті артықшылықтарға да ие деп санауға бола ма? Немесе керісінше, ел абсолютті артықшылықтарға ие болса, салыстырмалы артықшылықтарға да ие болады деп есептеуге бола ма? Түсіндіріңіз.

4. Қазақстанда өндіріс факторының қай түрін жеткілікті деп санауға болады: капитал, жер немесе еңбек? Сіздің ойыңызша қайсысы? Не себепті? Осыған орай, Қазақстан үшін қандай тауар түрін өндіріп, сатқан пайдалы: капиталсыйымды, жермен жақсы қамтамасыз етілген немесе еңбек сыйымды?

6 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДАНЫ БЕЙТАРИФТІК РЕТТЕУ

1. Халықаралық сауданы бейтарифтік реттеу әдістері.
2. Сауда саясатының жасырын әдістері.
3. Сауда саясатының қаржылық әдістері.

1. Бейтарифтік шектеу – импорт пен экспортты реттеу мемлекет мақсатымен қолданылатын әкімшілік және экономикалық (қаржы, несие және т.б.) шараларының жиынтығы.

Шет елдердің сыртқы саудасында сан жүздеген бейтарифтік шектеулер, импортты шектеу, лицензиялау (рұқсат ету тәртібі) т.б. пайдаланылады. Бейтарифтік шектеулер – кеден-тарифтік саясаттың шеңберінен шығатын және сыртқы сауданы реттеу кезінде ұлттық сауда саясатының құралы ретінде пайдаланылатын экономикалық және әкімшілік шаралардың жиынтығы.

Бейтарифтік шектеулер жөніндегі шаралардың бес түрі бар, олар: кедендік және әкімшілік шараларды әзірлеу (демпингке қарсы баж салығы), саудадағы техникалық кедергілер, ыдысқа, тауарды таңбалауға, тағыда басқа қойылатын төлемдер мен алымдар механизміне негізделген импортты шектеу (шекара маңындағы салық режимі, импорттық депозиттер, және т.б.). Тауарлар мен көлік құралдарын әкетуді немесе қайтаруды тауарлар мен көлік құралдарын өткізуші адам немесе тасымалдаушы жүзеге асырады.

Сыртқы экономикалық қызметте бейтарифтік қадағалау механизмі жоғары деңгейде қарастырылады және жүзеге асырылады.

Әлемдік тәжірибеде бейтарифтік шектеулер қатынасы жеткілікті түрде қарама-қайшы. Бір жағынан Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) бейтарифтік реттеу шараларын қысқартып, сыртқы саудада тек қана тарифтік әдістерге көшуді ұсынады, бірақ кейбір бейтарифтік реттеу шараларын қысқартуға болмайды, себебі, ол басқа елдермен сауда – экономикалық қарым-қатынаста елдің ішкі экономикалық саясатына әсер ететін механизм.

БҰҰ-да қабылданған бейтарифтік әдістердің тізімінен, Қазақстанда тек қана үшеуі қолданылады:

1) Тікелей экспорттық және импорттық шектеулер, мұндағы басты мақсат ұлттық өндірістің белгілі және негізгі салаларын қорғау әдісі. Олардың қатарына кіретіндер: лицензия және квота, сонымен қатар шектеу немесе тауардың тасымалдануына, яғни әкетілуіне немесе әкелінуіне тыйым салу.

2) Импорттық және экспорттық тауарларды және көлік құралдарын қадағалау, кедендік және административті формалдылық экспорттық бақылауды, сертификаттауды, валюталық бақылауды қосқанда, сонымен қатар кедендік құндарды бағалау әдісі және тауардың шыққан елін анықтау және олардың рәсімделуіне қойылатын талаптар.

3) Стандарттар және қажеттіліктер, қауіпсіздік нормала-рымен және экологиямен және санитарлы-ветеринарлық нормалармен, тауардың моркировкасына және сыртқы қорабының рәсімделуімен байланысты.

Бейтарифтік кедергілер үш топқа бөлінеді:

1) Белгілі бір отандық өндіріс салаларын қорғауға бағытталған импортты тікелей шектеу шаралары: квоталар, лицензиялар, орнын толтыру (компенсационные) алымдары, импорттық депозиттер және демпингке қарсы және баж салықтары;

2) Тікелей сыртқы сауданы шектеуге бағытталмаған, бірақ сондай нәтижеге әкелетін әкімшілік шаралар: кедендік құжаттарды дайындау, техникалық және санитарлық стандарттар мен нормалар, тауарды орау мен таңбалауға қойылатын талаптар т.б. сияқты

3) Сыртқы сауданы шектеуге тікелей бағытталмаған, бірақ сол нәтижеге әкелетін басқадай шаралар:

Квота (контингент) деп – белгілі бір кезеңде импорттық немесе экспорттық тауардың құнына немесе мөлшерін шектеуді түсінеміз. 0-ге тең квота қойылған жағдайда, импортқа немесе экспортқа тыйым салыну, басқаша айтқанда эмбарго орын алады. Квота

импорт пен экспорт мүмкіндіктерінен жоғары деңгейде де қойылуы мүмкін. Бұл жағдайда квота шектеу емес, тауардың қозғалысын бақылау әдісі болып табылады.

Импортқа квота енгізудің елдің әл-ауқатына тигізетін әсері мен салдары импорттық баж салығын енгізумен ұқсас болады.

Экспорттық квоталар өте сирек қолданылады. Ол тек өнім бойынша елде жетіспеушілік кезінде және саяси мақсаттарда (дискриминациялық сипатта) қолданылады. Импорттық квоталар ұлттық өндірісті шет ел бәсекелестерінен қорғау, жұмыссыз-дықты қысқарту, төлем балансын жақсарту, тауар қозғалысын бақылау үшін қолданылады.

Шет елдік тәжірибедегі бейтарифтік шектеулер әдістерінің қатарына импорттық тауарларға арнайы қажеттіліктер қарастырылады, олар табиғи ортаны қорғау мақсатында қойылады, бүгінгі таңда олардың саны жоғары деңгейге өскен. Олар бірнеше түрге бөлінеді:

Біріншісі, өзімен бірге импорттық тауарлар мен материалдарға тыйым салу немесе шектеуді түсіндіреді, қоршаған ортаны ластаушылар (химиялық тауарлар, улы химикаттар, тас көмір және мұнай жоғары деңгейде улы).

Екіншісі, протекционистік әдістердің өндіріс құралдарының қатынасына ұлғаюын енгізеді, транспорттық құралдар және т.б. өнімдер түрлері, олардың эксплуатациясы атмосфераның және ауаның ластануына әкеліп соғады. Осыған байланысты, мысалға, Солтүстік Еуропа елдері 1992 жылдан бастап тікұшақ және жүк көлігінің шу деңгейіне қатаң нормалар қойған.

Үшіншісі, тауардың сапасына байланысты. Ол тұтынушы-лардың құқықтарын қорғайды, тауарлардың жетіспеушіліктері-нен және тұтынуға мүмкін болатын кері әсерлерден қорғайды. Бұл ең басты тұрмыс электротехникаларына қатынасы, медициналық препараттар және приборлар, азық-түлік өнімдеріне, балаларға арналған тауарларға және т.б. Көптеген елдер мынадай заң қабылдаған: «тауардың этикеткасы немесе маркировкасында мүмкін болатын тәуекелдер, яғни осы тауарларды қолданумен байланысты». Мысалы, АҚШ-та импортталатын тауарлар мар-керленген және өшірілмейтін, ағылшын тілінде жазылуы тиіс. Осындай тиісті шектеулер мен тыйым салуларды біздің елде де қолдану керек ол ең бірінші тұтынушылардың мүддесін қорғайды.

Лицензиялау дегеніміз – бейтарифтік реттеу шаралары мен мәселелері бойынша тасымалданатын тауарларға берілетін рұқсат қағаз.

Квота (контингент) дегеніміз – белгілі бір кезеңде импорттық немесе экспорттық тауардың құныны немесе мөлшерін шектеуді түсінеміз. 0-ге тең квота қойылған жағдайда, импортқа немесе экспортқа тыйым салыну, басқаша айтқанда эмбарго орын алады. Квота импорт пен экспорт мүмкіндіктерінен жоғары деңгейде де қойылу мүмкін. Бұл жағдайда квота шектеу емес, тауардың қозғалысын бақылау әдісі болып табылады.

Әкелінетін және әкетілетін тауарларды бақылау мақсатында, сонымен бірге ішкі нарығын қорғауға және экономикасында құрылымды жылжулар өзгерісіне, сонымен қатар халықаралық келісімдеріндегі нормативтік-құқықтық актілермен, бекітілген әкелінетін және әкетілінетін тауарларға қойылатын кедендік баж алымдары.

Отандық тауар өндірушілерді қорғау мақсатында дамыған елдер сыртқы сауданы қадағалау үшін бейтарифтік шектеулерді қолданады, олар мемлекеттің саясатында экономикалық және сауда құралдарының ауқымды бөлігін құрайды. Олардың кейбіреуі сыртқы сауданы қадағалаумен байланысты емес, бірақта сыртқы экономикалық қызметке және сыртқы саудаға өз әсерін тигізеді. Жеке алып қарағанда БҰҰ-ның келісімінің қабылдауы бойынша бейтарифтік реттеу әдістері үш түрге бөлінеді:

Бірінші түрге жататындар: тікелей импорттық шектеу, яғни ұлттық өнеркәсіптер саласын қорғау мақсатында, олар: лицензиялау және импортты квоталау, демпингке қарсы және компенсацияланған баж алымдары, импорттық депозиттер, олар «ерікті» деп аталады, экспортты шектеу, компенсацияланған алымдар, импорт бағаларының минималды жүйесі және т.б.

Бірінші түр – ең көп көлемде және жартысынан көбін қамтиды. Екіншісі, тікелей сыртқы сауданы шектеуге бағытталған және көбінесе административті бюрократиялық процедураларға қатысты, олардың іс-әрекеті, сонымен қатар сауданы шектейді: кедендік түріне қарай, техникалық стандарттар және нормалар, тауардың қорабына және маркировкасына қажеттіліктер, санитарлы және ветеринарлы нормалар және т.б. Үшінші түрге жататын әдістер, тікелей импортты шектеуге немесе экспорттық ынталандыруға шектеу қоймау, бірақ бұл түрдің де іс - әрекеті көбінесе осы көрсеткішке алып келеді.

Көбінесе қолданылатын тікелей импортты қадағалау құралдарына (кейде экспорттың да) лицензия мен квотаны жатқызады. Тәжірибе жүзінде өндірісі дамыған барлық мемлекеттер осы бейтарифтік әдістерді қолданылады. Лицензиялық жүйені арнайы уәкілдік берілген ведомствалар арқылы сыртқы саудалық операцияларға, экспортталатын және импортталатын тауарларға лицензия беріледі. Лицензиялық жүйені қолданатын мемлекеттер ерекше түрлермен және процедуралармен мінезделеді. Лицензияның негізгі түрлерін келесі екі типі бойынша келістіруге болады: бас лицензия – тауарларды әкелуге немесе әкетуге кедергісіз рұқсат беру, тізімге енгізілген, яғни белгілі бір уақыт көлемінде; бір жолғы лицензия, импортқа рұқсат беру немесе (экспорт) белгілі бір тауарға, белгіленген импорттаушыға (экспорттаушыға) тауар көлемінің көрсеткіші бойынша, оның құны, яғни бағасы, шығарылған мемлекеті (немесе белгісі), сонымен қатар қандай кедендік бекеттер арқылы тасымалдану керектігі.

Сыртқы сауда операцияларындағы бейтарифтік шектеулер. Көптеген әртүрлі элементтерден экспортты және импортты бейтарифтік шектеулер әдістері ерекшеленеді, олар әлемдік тәжірибеде 100-ден аса позициялармен жіктеледі, яғни көптеген мемлекеттердегі қолданылатын сауда ережелерін сақтауға мүмкіндік береді.

Бейтарифтік шектеулер – бұл кешен, шектеулі, рұқсат етілмейтін әдіс, яғни шетел тауарларының ішкі нарықты жаулап алуына шектеу жасау. Бұл әдістің мақсаты – бұл тек қана импорттаушы мемлекеттің шарттарының бәсекелестігін нығайту емес, сонымен қатар ұлттық өндірісті өнеркәсіптерді қорғау, өмірді және тұрғылықты халықтың денсаулығын қорғау, өмір сүріп жатқан ортаны, діни құндылықтарды және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Бейтарифтік шектеулер топтары:

Тыйым салу – импортқа және экспортқа тыйым салу өзімен бірге мәжбүр болған әдістерді көрсетеді, олар әлемдік тәжірибеде мойындалған. Олар принципіалды ерекшеліктерді көрсетеді, яғни ашық және жасырын формада.

Ашық форма – бұл ең бірінші саудаға толық шектеу қою, БҰҰ-ның шешімі бойынша қабылданған шектеулердің әртүрлілігі жекеленген шектеулер (эмбарго) белгілі импорттық тауарларға, мемлекеттің басқа салаларына зиянын тигізбеу немесе экспортқа, мысалға, бағалы металдар және құнды қағаздар.

Шартты шектеулерді қолданады, егерде импорттық өнімдердің тасымалдаушысы мемлекет белгілеген ұлттық ережелерді және нормаларды сақтамаса. Сонымен қатар тауарлар мерзімді және уақытша шектеу қолданылады.

2. Жасырын шектеулерге – шетел тауарларының енгізілуін шектеу. Осыған байланысты көптеген елдерде тауарларға арнайы қажеттіліктер жасалған, тыйым салуға бағытталған, сәйкестендірілген заңдардың қабылдануы, тұтынушылардың қорғанысын қарастыру және жабдықтаушыларға, олардың заңды бұзғандары үшін салынатын санкциялар.

Квоталау. Халықаралық саудада бейтарифтік сандық шектеулердің дәстүрлі әдістері болып – квоталау, лицензиялау және контингенттеу табылады. Квоталау дегеніміз – бұл тауар көлемін глобальды, жеке, мерзімді, тарифті және басқа да шектеулер түрінің көмегімен лимиттеу. Жаһандық квота, оның үлес – салмағы 2/3 барлық іс-әрекеттерге шаққанда, барлық импорт көлемінің шектеуліктік рін құрайды, ол құндық, яғни баға немесе табиғи көрсеткіштер белгілі бір мерзімге.

Жеке квота – импорттың көлемін қарастырады, яғни тұрақты мемлекет бойынша немесе тұрақты тауар, оның өндірушісі бойынша. Критерий бойынша жеке квотаны қарастырғанда белгіленген мемлекет бойынша тауардың импортталуына қарама – қайшылықтарды қарастырады. Мұндай жүктемелер сауда келісімдері және екі жақты квотаның мінездемесін келісімді түрде қабылдайды.

Квоталау сыртқы сауданың дамуына және төлем баланстарының тепе – теңділігі үшін енгізіледі, ішкі нарықтағы тапсырыстар мен ұсыныстардың қадағалануы, халықаралық міндеттемелердің және пайдалы халықаралық келісімшарттардың орындалуы.

Лицензиялау. Халықаралық саудадағы лицензиялау өзінің үлкен ерекшелігімен ерекшеленеді және өзімен бірге рұқсат (лицензия) алу құқығын, яғни сол мемлекеттің белгілі органдарынан белгілі тауар көлемінің әкелінуіне рұқсат алу. Лицензияда сонымен қатар әкелім және әкетілім (жөнелтілім) тәртіптері белгіленеді. Халықаралық тәжірибеде лицензиялау уақытша әдіс болып белгіленеді, яғни ол қандайда бір болмасын тауар ағымдарының қатаң тәртібін қадағалайды. Ол жағымсыз импорт көлемінің уақытша шектеуінде ғана тәжірибеленеді.

Сыртқы сауда операцияларының лицензиясының тіреушісі, объективті міндеттемелері шетел валюталарының қолданылуының рационалды қажеттілігі болып табылады. Соған байланысты сыртқы сауданың және төлем балансының тепе-теңділігі қалыптасады. Кедендік баж алымдары немесе олардың тиімсіз қозғалтқыштары болған жағдайда, лицензияға жүктеледі, яғни ішкі нарықты қорғау мақсатында.

Лицензия уақытша бейтарифтік әдіс болып табылғандықтан мемлекеттер арасындағы бұрын қабылданған келісімдерді қажет етпейді. Лицензиялардың негізгі түрлері, яғни шет мемлекеттердің тәжірибесінде жүзеге асырылатын бас лицензия және жеке лицензия қолданылады.

Бас лицензия - әрдайым жүзеге асырылатын рұқсат, яғни қандайда бір тауарды импорттаушы фирма құқығын белгілеу, тауарларды шектеусіз көлемде және сол мемлекеттегі құнына сәйкес тасымалдау.

Кейде тауарлар лицензияда көрсетіледі, яғни алып келуге шектеу қою. Бас лицензия тауарлардың тізбегі бойынша белгілі баспаларға жиі шығарылады.

Жеке лицензия бір жолғы лицензия сияқты беріледі, ол бір ғана сауда операциясына тұрақты тауар түріне беріледі (кейде 2-3 түрге, бірақ сол бір ғана тауар топтамасына).

Бұл лицензияда оның қабылдаушысы туралы құжаттар, көлемі, бағасы және тауардың өндірілген мемлекеті көрсетіледі. Ол егелі болып табылады, басқа импортерға қолданысқа берілмейді жәңгешектеулі уақыт қызметі бар (ережеге сай 1 жылға дейін).

Қосымша алымдар – бұл төлемдер импортталатын тауарлардан алынатын кедендік баж алымдары және және салықтардан бөлек алынатын алымдар. Бұл түрге, ережеге сәйкес, шетелдік валютаның аударылым салықтары, бекеттерде алынатын алымдар, статистикалық салықтар және т.б.

-ішкі салықтар – қосымша салықтар және алымдар эквиваленті, олар отандық тауарлардан алынады (ҚҚС, акциздер және т.б.)

-заңдандырылған кедендік бақылау өзімен бірге бірге административті құрылған кедендік баж алымдарын тәжірибе жүзінде көрсетеді.

Бағаны бақылау әдістері, олар ішкі бағаны қолдауға немесе тұрақтандыру үшін енгізіледі. Олардың қатарына:

-әкімшілікпен белгіленген бағалар. Импорттаушы мемлекет биліктері ішкі бағалардың есебін қарастыра отырып, бағалардың жоғарғы және төменгі деңгейлерін белгілейді.

-«өз еркімен» шектелген экспорттық бағалар – бұл шектеулі келісімдер, осыған байланысты экспортер өз тауарына бағаны белгіленген деңгейден төмендетпеуге келіседі.

-құбылмалы алымдар – қосымша төлемдер, олар импортталатын ауылшаруашылық тамақ өнімдерінің нарықтағы бағаларын теңестіруге арналған.

-демпингке қарсы әдістер, экспортердан алынатын компенсациялардан құралады, яғни отандық өндірушілерге зиян тигізбеу үшін.

-компенсацияланған әдістер – бұл төлемдер, егер импортталатын тауарларға жәрдем ақша берілсе, яғни ол ұлттық өндіріске зиян тигізсе қолданылады.

Лицензиялар беріледі, егерде импортерлар ішкі нарықты қамтамасыз етсе: импортталған тауарлар шартты түрде, белгіленген көлемде, егер ішкі нарықта жоқ немесе шектелген болса.

Квоталар – бұл сандық шектеулер, бұлар максималды көлемде немесе алып келуге рұқсат берілген тауарлар бағасы, оларға: тарифтер, мерзімді, глобальды және де басқа пайыздық шектеулер жатады.

Импортталатын тауарларға тыйым салу толығымен және шектеусіз болады. Уақытша және мерзімді тыйым салынулар мүмкін

Шет мемлекеттердегі бейтарифтік шектеулер қазіргі кездегі тәжірибеде қолданылуы – бұл ауқымды қолданымдар, яғни импортталатын тауарға қарсы, ол дамушы мемлекеттерде және ауыспалы экономикадағы мемлекеттерде қолданылады.

Бейтарифтік әдістер халықаралық сауда саясатының құралдарының жиынтығы болып табылады, олар кедендік – тарифтік шектеулер топтарына кірмейді, яғни административті басқару шегінде жүзеге асырылады, сыртқы сауда айналымдарының қозғалтқыштарының рөлін атқарады. Халықаралық саудада бейтарифтік шектеулер ұлттық нарықты реттеу мақсатымен қолданылады, сонымен қатар экспортталатын өнімдерге тиімді және қолайлы жағдайлар жасалады. Бейтарифтік реттеудің тиімді жүйесін көбінесе сыртқы сауда саясатында дамыған мемлекеттер қолданылады.

Бейтарифтік реттеу әдістерін қадағалау сыртқы сауда саясатының тиімді жүйелері болып келесілер табылады:

-біріншіден, бейтарифтік реттеу әдістері ешқандай халықаралық міндеттемелермен байланысты емес. Осыған байланысты, олардың қолданылу көлемі мен методикасы мемлекеттік органдармен қадағаланады және анықталады.

-екіншіден, бейтарифтік әдістер сыртқы сауда саясатында іздестіріліп отырған қорытындыға жетуге ыңғайлы.

-үшіншіден, бейтарифтік әдістер нақты әрекетті, яғни халықаралық экономикада жинақталған және нақты айқындалған уақыт шеңберінде ұлттық нарықты қорғайды.

-төртіншіден, бейтарифтік реттеу әдістері тұрғылықты халыққа қосымша жағымсыз салық түрі болып табылмайды. Осыған орай бүгінгі күнге дейін бейтарифтік реттеу әдістерінің бірыңғай классификациясының жоқтығын айта кету керек, бірақ ДСҰ-ның қарастырылуы бойынша бейтарифтік шектеулер бес түрге бөлінеді.

Халықаралық сауданы бейтарифтік реттеу әдістері – бұл мемлекеттер арасында еркін сауданы шектеуші экономикалық, әкімгершілік және техникалық шаралардың жиынтығы. Бұл комплекс құрамына төмендегідей шаралар енеді: квоттау (шектеу); лицензиялау; екі жақты тауарлар мен технологиялар экспортына бақылау жүргізу.

Экспорт-импортты квоттау дегеніміз – белгілі бір тауар түріне арнайы бір мерзім ішінде елге әкелуге немесе елден шығаруға сандық шектеу енгізу. (Халықаралық саудада, квоталау экономикалық, саяси және төлем қатынастарының жай-күйіне байланысты қолданылады).

Лицензия – белгілі мерзім ішінде экспорт-импорттық операциялар жүргізуге рұқсат ететін ресми құжат. Лицензиялар екі түрлі болады:

-бірреттік лицензия – бір ғана контракт бойынша 12 ай мерзім ішінде экспорт-импорттық операциялар жүргізуге рұқсат етеді;

-бас немесе генералды лицензия - экспортқа шығатын немесе импорттан әкелінетін тауардың саны мен құны көрсетіліп, әрқайсысына жеке толтырылады.

Екі жақты арнайы тауарлар мен технологиялар – бұл бейбіт, азаматтық мақсатта, сонымен қатар, қару-жарақ және әскери техника (жаппай қырып-жою қаруларын) өндіруде де қолдануға болатын құралдар, материалдар, шикізат, техникалық ақпараттар.

Мұндай тауар түрлерімен жасалатын келісім-шарттарда келесі шарттар толығымен орындалуы тиіс:

-экспортқа шығарылған тауар түрлерінің қолданылатын орны мен мақсаты айқын көрсетілуі;

-соңғы тұтынушысы;

-сатып алушының тауарды тек көрсетілген мақсатта ғана қолданылатындығы жайлы міндеттеме. Тауар сатушының жазбаша келісімінсіз басқа жаққа берілуге (сатылуға) тиым салынады.

Экспортты «ерікті» шектеу – экспорт тауарға белгіленген квота туралы ресми емес немесе ресми үкіметаралық келісім төңірегінде қабылданған экспорт көлемін сауда бойынша шектеуде серіктестердің бірінің міндетіне негізделген экспортқа сандық шектеу.

Көптеген елдерде біржақты шектеулер арқылы экспорт пен импортты шектеуге көмегін тигізетін жасырын протекционизмнің бірнеше түрлері бар. Олардың қатарында:

Техникалық кедергілер – ұлттық техникалық және әкімгершілік және т.б. ережелер мемлекетке тауар әкелуге кедергі жасауға негізделіп құрылған сауда саясатының бір әдісі. Ең жиі тараған түрі – техникалық сипаттағы кедергілер, яғни ұлттық стандарттың сақталмауы, сапалық сертификат алу, тауарлардың арнайы қапталуы мен маркіленуі, белгілі бір санитарлық ережелердің сақталуын қадағалау.

Ішкі салықтар және алымдар – импорттық тауарлардың ішкі бағасын көтеру арқылы оның ішкі нарықтағы бәсекелестік қабілетін төмендетуге бағытталған мемлекеттің сауда саясатының бір түрі (дискриминациялық роль атқарады).

Мемлекеттік сатып алу саясаты – мемлекеттік орган мен кәсіпорындар тауарды ұлттық фирмалардан ғана сатып алуды талап ететін сауда саясатының жасырын әдісі (бұл тауарлар импорттық тауардан қымбат болса да).

Жергілікті талаптарды (компоненттерді) сақтауды талап ету - ішкі нарықта сатуға бағытталған тауардың ұлттық өндірушілер арқылы өндірілу үлесін заңды түрде белгілейтін мемлекеттік сауда саясатының жасырын әдісі (көбіне импортты алмастыру саясаты негізінде дамушы елдерде қолданылады).

Кесте 4

Сауда саясаты құралдарының жіктелуі

Әдістері		Сауда саясаты құралдары	Негізгі реттеуші сала		
Тарифтік		Кедендік баж салықтары		Импорт	
		Тарифтік шектеу (квота)		Импорт	
Бейтарифтік	Сандық	Шектеу (квоталау)		Импорт	
		Лицензиялау		Экспорт	Импорт
		«Ерікті шектеулер»		Экспорт	
	Жасырын	Мемлекеттік сатып алу		Импорт	
		Жергілікті шарттарды сақтау жөніндегі талаптар		Импорт	
		Техникалық кедергілер		Импорт	
		Ішкі салықтар мен алымдар		Импорт	
	Қаржылық	Субсидиялар	Экспорт		
		Несиелендіру	Экспорт		
Демпинг		Экспорт			

3. Сауда саясатының қаржылық әдістерінің кең тараған түрлері субсидия, несиелеу және демпинг.

Субсидия – бұл импорттың жанама дискриминациясы мен ұлттық тауар өндірушілерге қолдау көрсетуге бағытталған ақша төлемі.

Субсидия төлем сипаты бойынша келесідей бөлінеді: тікелей; жанама.

Экспортты жасырын субсидиялау экспорттық несиелеу арқылы жүргізіледі. Экспорттық несиелеу – ұлттық фирмалармен экспортты дамытуда мемлекетпен қаржылық реттеуді қарастыратын сыртқы сауда саясатының қаржылық бейтарифтік әдісі.

Экспорттық несиелеудің мынадай формалары бар:

-ұлттық экспортерлермен субсидияланған несиелер;

-шетел импортерлеріне мемлекеттік несиелер;

-ұлттық экспортерлерді экспорттық тәуекелден сақтандыру.

Экспорттық несие түрлері: қысқа мерзімді; орта мерзімді; ұзақ мерзімді.

Демпинг – сол елдегі экспорттық бағаны нормалды баға деңгейінен төмендету есебінен сыртқы нарықта тауар қозғалысынан көрінетін сауда саясатының қаржылық бейтарифтік әдісі. Демпинг формалары: кездейсоқ пайда болатын демпинг; қасақана істелген әрекет демпингі; тұрақты демпинг; кері демпинг; өзара демпинг.

СӨЖ тапсырмалары

1.Тәжірибе сабағына дайындалу, әдебиеттерді оқу.

2. Өзін тексеруге арналған сұрақтар:

-Халықаралық саудада мемлекеттік реттеудің қандай формаларын білесіз?

-Сауда саясатының негізгі құралдарын атаңыз.

-Үлкен және кішкентай елдер экономикасына тарифтің әсерінің айырмашылығы?

-Мемлекеттік сатып алу саясаты деген не?

Тесттің жауаптарын іздестіріңіз:

1. Халықаралық ұйымдардың мақсаты:

А) оның құрамына қандай елдер кірумен ерекшеленеді;

В) шетелдерде азаматтарды жұмысқа орналастыру;

С) нарық экономикасы жағдайында мемлекет тарапынан валюталық реттеу жүргізу;

Д) дұрыс жауап жоқ;

Е) барлығы дұрыс.

2. Протекционизм саясаты дегеніміз:

А) өз өнеркәсібін қорғау;

В) ауыл шаруашылығын қорғау;

С) ішкі нарығын шетелдік ықпалдан қорғау;

Д) дұрыс жауап жоқ;

Е) барлығы дұрыс.

3. Саудаға толықтай тыйым салу:

А) квота;

В) эмбарго;

С) лицензия;

Д) баж салығы;

Е) кедендік тариф.

4. Импорт пен экспорт тауарларға ең төменгі деңгейде баж салығын бекітуге немесе олардан тіпті босатуға бағытталған саясат:

А) сауда еркіндігі;

В) протекционизм;

С) меркантилизм;

Д) либерализм;

Е) сыртқы сауда саясаты.

Дұрыс жауаптары: 1(А); 2(С); 3(В); 4(А).

Ситуациялық талдау

1. Жапония негізінен өнеркәсіп тауарларын экспорттайды (оның ішінде автомобильдерді) және шикізаттарды импорттайды (оның ішінде азық-түлік және мұнайды). Жапонияның сауда шарттары үшін келесі жағдайлар қалай әсер етеді:

1) Таяу Шығыстағы соғыс мұнай тасымалын тоқтатты.

2) Жапон автомобильдері экспортталатын негізгі нарықтарда корейлік автомобильдердің импорты ұлғайды.

3) АҚШ энергияның жаңа көзін жасап шығарды.

4) Ресейде егін шықпай қалды.

Жауабы:

1. Сауда шарттары нашарлайды, себебі шикізаттың (мұнайдың) салыстырмалы бағасы өседі, ал Жапония экспорттайтын тауарлардың салыстырмалы бағасы (автомобильдердің) төмендейді.

2. Сауда шарттары нашарлайды, себебі жапон автомобильдерінің бағасы төмендейді.

3. Сауда шарттары жақсарады, себебі энергия көзі ретінде мұнайға деген қажеттілік қысқарады, сондықтан Жапония импорттайтын тауарлар бағасы арзандайды.

4. Сауда шарттары нашарлайды, себебі Ресейде егіннің шықпай қалуы әлемдік нарықтағы азық-түлікке сұранысты өсіреді және бағасы қымбаттайды, ал Жапония азық-түлікті негізінен импорттан алады.

7 БӨЛІМ: ЖҰМЫС КҮШІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МИГРАЦИЯСЫ

- 1.Еңбек миграциясы түсінігі мен түрлері
- 2.Еңбек миграциясының ауқымы мен бағыттары
- 3.Жұмыс күші миграциясын мемлекеттік реттеу
- 4.Қазақстан Республикасындағы жұмыс күші миграциясы мәселелері

1.Еңбек миграциясы дегеніміз - еңбек көрсеткіштерін қосымша жүзеге асыратын және сол қоғамның экономикалық қажеттілігі болып табылатын еңбекке жарамды тұрғындардың қозғалысы.

Миграция ішкі және сыртқы немесе халықаралық болып бөлінеді. Халықаралық миграция үшін иммиграция, эмиграция, реиммиграция, ақылдардың кетуі, миграциялық сальдо түсініктері тән.

Иммиграция - адамдардың жұмысқа немесе басқа да себептермен ұзақ уақытқа басқа елге келуі, яғни жұмысшыларды импорттау.

Эмиграция - жұмысшы күші экспорты, яғни басқа елдерден жұмыс орнын табу мақсатында елден кетуі.

Реэмиграция - эмигранттардың өз отанына, тұрғылықты мекеніне қайтып келуі.

«Ақылдардың кетуі» - жоғарғы білікті мамандардың халықаралық миграциясы.

Миграциялық сальдо - елге келген және елден кеткен мигранттардың ара қатынасы.

БҰҰ-ның классификациясы бойынша, сыртқы миграцияның келесі түрлері бар:

-қайтарымсыз - тұрғылықты мекен етуге бағытталған миграция;

-мерзімдік - уақытша немесе мерзімдік мигранттар елге ақылы жұмыс орнын табуға бір жылдан кем мерзімге келетін адамдар.

-маятниктік миграция. Мұндай мигранттарды «фронтальерлер» деп те атайды.

Жұмысшы-фронтальерлер көрші мемлекетке жұмыс істеу үшін шекарадан күнде өтетін мигранттар.

-мәжбүрлі миграция. Негізі - экономикалық емес себептерге байланысты болады.

2. Миграцияның экономикалық себептері:

-елдердің тұрмыс деңгейіндегі айырмашылықтар;

-жоғары жалақы деңгейі;

-жұмыссыздық.

Миграцияның экономикалық емес себептері:

-жанұялық, туыстық қатынастар;

-нәсілдік, ұлттық, діни айырмашылықтар;

-саяси қуғын-сүргіндер, табиғи апаттар, климаттың қолайсыздығы, соғыс және т.б

Жұмыс күшін қабылдайтын (импорттайтын) елдердің артықшылықтары:

-шетелдік жұмысшы күшінің бағасы арзан болуы, жұмыс берушілер үшін шығындарды азайтуға әсер етеді;

-шетелдік жұмысшылар тауарлар мен қызмет түрлеріне қосымша сұраныс туғызып, жұмыспен қамтуды ынталандырады;

-жоғарғы дәрежелі жұмысшы күшін импорттайтын ел оқытуға және мамандар даярлауға жұмсалатын шығындарды үнемдейді;

-жұмыссыздық немесе дағдарыс кезінде шетелдік жұмысшылар бірінші кезекте жұмыстан шығарылады.

-шетелдік қызметкерлер зейнетақымен қамтамасыз етілмейді және әлеуметтік бағдарламада есепке алынбайды.

Жұмыс күшін экспорттайтын елдердің артықшылықтары:

-елге валюта келтірудің негізгі көзі - жұмысшы күшінің экспорты;

-жұмысшы күшін экспорттау экономикадағы артық жұмыс күшін қысқартады;

-экспорттаушы ел үшін маман-кадрлар қайта дайындықтан тегін өтеді, жаңа әдістер үйренеді.

Басқа елдерден мигранттарды тартушы ірі әлемдік орталықтар:

- АҚШ, Канада, Австралия;
- Батыс Еуропа елдері;
- Таяу Шығыс елдері (мұнайлы Араб елдері);
- Жаңа индустриялы елдер (Оңтүстік Корея, Сингапур, Тайвань, Гонконг)

3. Халықаралық еңбек рыногін мемлекеттік реттеу жұмыс күшін қабылдаушы және экспорттаушы елдердің ұлттық заңдылығы негізінде және мемлекетаралық және ведомствоаралық келісімдер негізінде жүргізіледі. Реттеу бюджет арқылы қаржыландыратын бағдарлама негізінде, шетелдік жұмыс күшін шектеуге немесе иммигранттарды отанына қайтаруды ынталандыруға бағытталады.

Көптеген елдер иммиграцияны реттеуде сұрыптау әдісін пайдаланады. Оның мазмұны - мемлекет осы елге қажетті жұмысшылар категориясының келуіне кедергі келтірмейді.

Қажетті жұмысшылардың негізгі категориялары:

- аз ғана ақыға, ауыр, зиянды, лас және біліктіліксіз жұмысты орындауға дайын жұмыскерлер (вахталық, құрылысшылар, мерзімдік жұмыстар);
- жаңа және қарқынды дамып келе жатқан салалар үшін мамандар (программистер, инженерлер, биотехниктер);
- сирек кездесетін мамандық иелері (алмаз өңдеушілер, картина өңдеушілер, емдеудің дәстүрлі емес тәсілін қолданатын дәрігерлер, ұшқыштар);
- әлемдік атағы бар мамандар (музыканттар, артистер, ғалымдар, спортсмендер, жазушылар, дәрігерлер);
- өз бизнесін қабылдаушы елге әкелетін ірі бизнесмендер.

Қабылдаушы елдерде иммиграцияны құқықтық реттеу көптеген заңдар арқылы жүзеге асырылады.

Иммиграциялық заңдардың негізгі белгілері мыналар:

- кәсіби біліктілік (қабылдаушы ел білім деңгейі мен еңбек стажы, мамандығына байланысты қатаң талаптар қояды);
- жеке сипаттағы шектеулер (денсаулығына байланысты қойылатын шектеулер: СПИД, наркомания, жұқпалы аурулар);
- сандық шектеулер (бір жыл ішінде келетін иммигранттардың санын белгілейді);
- экономикалық реттеу. Иммиграцияның санын шектеуді қамтамасыз ететін белгілі бір қаржылық деңгейлер;
- уақытша шектеулер. Иммигранттардың елде болу уақытын белгілейді;
- географиялық басымдылықтар (ұлтына, дініне, нәсіліне, еліне қарай);
- тыйым салулар (шет елдіктер араласуға тиым салынатын салаларға жұмысқа қабылдамау).

XXI ғасырдан бастап жаһандық миграцияда маңызды өзгерістер байқалады. Халықаралық миграцияның масштабтары күрт өсті және де бұл тенденция күшейюде. Миграциялық ағындар ауысып, жаңа миграциялық орталықтар пайда болып жатыр. БҰҰ мәліметтері бойынша халықаралық мигранттардың саны (басқа елдердің тумалары) 2010ж. 2014 млн. адам құрады, XXI ғасырдың соңында бұл 58 млн. адам артық. Жалпы, Жер тұрғындарының 3,1% – мигранттар. Негізгі миграциялық ағындарына шектеулі мемлекеттер жатады. Көшіп-қонушылардың ең көп саны 10 елінде шамамен 52% шоғырланған. Осылайша, АҚШ 21% немесе 45,8 млн. адам. Ары қарай, Ресей (11,3 млн.), Германия (10,8 млн.), Сауд Аравиясы (7,3 млн.), Канада (7,2 млн.), Франция (6,7 млн.), Ұлыбритания (6,5 млн.), Испания (6,4 млн.), Индия (5,4 млн.) және Украина (5,3 млн.).

Көші-қон ағымдарының жаңа орталықтар пайда болған, бұл Ресей және тез бай болған араб елдері (БАӘ, Катар, Кувейт, Бахрейн). Аталған елдерде миграция негізінен еңбек. Заңсыз келу өсті, оның нақты ауқымын бағалау мүмкін емес. Алайда, БҰҰ-ның мәліметтері бойынша, жыл сайын 3-4 млн. адам шекараны заңсыз өтеді. Бұл, негізінен,

адамдар, еліне заңды негізде келген, бірақ заңды болуын бұза отырып, қалған. Заңсыз көшіп-қонушылардың саны заңды халықаралық көшіп-қонушылардың санының 15% құрайды.

БҰҰ миграциялық департаментінің болжамы бойынша 2050 жылға қарай көшіп-қонушылардың саны әлемде 405 млн. адамға жетеді. БҰҰ миграцияға байланысты барлық факторларды (еңбек, саяси, босқындар ағыны) назарға ала отырып, сандар бойынша халықаралық миграцияны бақылайды.

Әлемдегі ең ірі миграциялық дәліздер болып Мексика - АҚШ (13 млн. мигранттар), Ресей - Украина (3,5 млн. мигранттар), Украина - Ресей (2,9 млн.), Қазақстан - Ресей (2,5 млн.), Таджикистан - Ресей (негізінде 2 млн. жуық еңбек мигранттар).

Бірақ, ресми мәліметтер әлемдегі халықтың көші-қоны туралы процестердің толық көрінісін көрсетпейді. Мысалы, мигранттар деп саналмайтын басқа елге оқуға барған интерндер мен студенттер, немесе туристік виза бойынша елге барған, бірақ жұмысқа заңсыз орналасқан туристер.

Халықаралық миграцияның басты себебі болып экономикалық жағдай табылады. Әр түрлі елдерде бірдей жұмысқа өз еңбегіне төленетін ақы деңгейінде үлкен айырмашылықтар бар. Кейбір елдерде белгілі бір кәсіптер мамандардың жетіспеушілігі осы кәсіпке байланысты еңбек ақын арттырады және көшіп-қонушылардың ағының ынталандырады.

Бірақ жиі миграция соғыс (эмиграция Ирак, Босния, Ауғанстан, Сирия, АҚШ, Ұлыбритания және Еуропа, Украина Ресей мен Еуропаға), саяси қақтығыстар және табиғи апаттар себептерге негізделеді

Көптеген еңбек мигранттарын Таяу Шығыста мұнай экспорттаушы елдер қабылдайды, оның 70%-дан астамы жұмысшылардың шетелдіктер құрайды. Миграциялық сальдонның жоғары көрсеткіші Латын Америка елдерінде (Аргентина, Бразилия, Венесуэла), Оңтүстік-Шығыс Азия (Сингапур, Гонконг, Жапония), Африка (ОАР), Израиль. Әлемдік нарықта жұмыс күшін жеткізуші ретінде Индия, Пакистан, Вьетнам, Алжир, Мексика, Ирландия, Турция, ТМД елдері.

Әлемдегі ең елді аймақтарға Азия (шамамен 4 миллиард адам) және Африка (шамамен 1 миллиард) жатады. Халық саны бойынша он бес көшбасшы елдердің қатарына 11 дамушы елдер есептеледі, соның ішінде, ең ірі болып табылады Қытай мен Үндістан (тұрып жатқан халық саны 1 млрд. астам адам). Жай ғана көп халық Индонезия, Бразилия, Пәкістан, Нигерия, Бангладеш, Мексика, Филиппин, Вьетнам, Эфиопияда шоғырланған.

2050 ж. әлем халқының 86%-дан астамы дамушы елдерде тұратын болады. Ең кедей дамушы елдердің таяу жиырма жылда жоғары бала туу есебінен халық саны екі еселенуге мүмкін.

Экономикалық дамыған елдер арасында АҚШ-та (317 млн. адам) табиғи қозғалысы мен миграция есебінен халықтың өсуі байқалады. Халық санының өрлемелі динамикасы арқасында 2050ж. дейін халық саны бойынша АҚШ әлемдегі үшінші орын сақтайды.

Көптеген экономикалық дамыған елдерде халық саны қысқара басталды немесе болашақта қысқарады. Мысалы, Жапонияда жиырма жыл ішінде халық саны 16 млн. адамға қысқарады. Ұқсас үрдістер Батыс Еуропа елдерінде байқалады. Мысалы, Германияда халық саны 4 млн. адамға қысқарады, Австрия, Бельгия, Финляндия, Франция, Греция, Италия, Нидерланды, Португалия, Испания, Швейцарияда да халық саны қысқарады.

Осындай үрдістер сақталса, миграция бір ағынды болады - Азия, Африкадан Еуропаға және Солтүстік Америкаға.

4. Қазақстан Республикасында халықтың белсенді қозғалысын тудырушы негізгі фактор - экономикалық себептер. Еліміздегі мигранттардың сандық және сапалық құрамына әсер ететін факторларды келесідей бөлуге болады: экономикалық факторлар

жүйесі; жекешелендіру процесі; аймақтық теңсіздіктер; бір ғана өндірісті шағын қалалар мәселесі; еңбек ақы төлеудегі айырмашылықтар; демографиялық проблемалар; экологиялық факторлар; күрделі әлеуметтік-этникалық қарсылықтар, яғни қылмыстың өсуі, жемқорлық, жергілікті емес ұлт өкілдерінің болашақ үшін алаңдауы және т.б.

Қазақстанда ең үлкен эмиграция деңгейі 1994 жылы тіркелген (480,8 мың адам). Қазақстан эмиграциясының негізгі бөлігін қабылдаушы жақын шет елдер: Ресей 72,4%; Өзбекстан және Украина 2%; Беларусь 1,8%.

Алыс шет елдерден: Германия 18,4%; Израиль 0,6%, АҚШ 0,3%. Мигранттардың білім деңгейі бойынша: еңбекке қабілетті бір адамның келуіне жеті адамның кетуі, орта арнаулы білімді бір адамның келуіне сегіз адамның кетуі, жоғары білімді бір адамның келуіне - сегіз адамның кетуі сәйкес келді.

СӨЖ тапсырмалары:

1) Еңбектің халықаралық миграциясы

1. Анықтамасы	
2. Түрлері	
3. Себептері	
4. Миграцияның экономикалық салдары	

2) Еңбек ресурстары миграциясының сандық көрсеткіштері

1.Еңбек табысы	
2. Мигранттардың қозғалысы	
3. Қызметкерлердің аударымы	
4. Жеке төленбеген аударымдар	

3) Миграцияны мемлекеттік реттеу. Миграциялық саясат

1. Негізінде жүзеге асырылады...	
2. Иммиграцияны реттеу	
3. Реэмиграцияны ынталандыру	

4) Еңбек күшінің миграциясының салдары

Оң	Теріс
1.	1.
2.	2.
.....

5) Берілген терминдерге түсініктеме беріңіз:

1. Жұмыс күшінің миграциясы
2. Эмиграция
3. Иммиграция
4. Миграциялық сальдо
5. «Ақыл-ойдың ағылуы»
6. Реэмиграция
7. Эмиграциялық саясат
8. Жеке төленбеген аударымы
9. Еңбек табысы
10. Қызметкерлердің аударымы
11. Мигранттардың қозғалысы
12. Жұмыс күші миграциясының негізгі бағыттарын атаңыз.
13. Жұмыс күшінің халықаралық миграциясының ерекшеліктері қандай.

14. Халықаралық жұмысшы күші миграциясының дамуындағы негізгі кезеңдердің ерекшелігі неде.

15. Жұмыс күші миграциясының ұлттық реттеудегі ерекшелігі қандай.

16. Жұмыс күшінің миграциясы, эмиграция, иммиграция, реэмиграция, миграциялық сальдо, «ойлардың ағуы» түсініктеріне анықтама беріңіз.

17. Иммиграцияны мемлекеттік реттеудің негізгі әдістерін атаңыз.

18. Реэмиграцияны мемлекеттік реттеудің қандай әдістері бар.

б) Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Жұмыс күшінің миграциясы, эмиграция, иммиграция терминдердің анықтамасын беріңіз.

2. Жұмыс күшін және халықтың халықаралық миграциясының құқықтық базасы.

3. Қазіргі миграциялық ағымдарының ерекшеліктері.

4. ҚР эмиграцияның себептері

5. ҚР иммиграцияның себептері мен салдар.

6. Жұмыс күшінің халықаралық миграциясының әлемдік тәжірибесі.

7. Жалпы халықаралық экономикаға миграцияның экономикалық әсері қандай.

8. Жұмыс күшін экспорттайтын елдің экономикасына эмиграцияның әсері.

7) Есептер

1. Жұмыс күшінің халықаралық миграциясының тауарлар мен қызметтердің халықаралық саудасынан айырмашылығы неде?

2. Егер мемлекет сыртқы сауданы шектесе, онда жұмысшылардың эмиграциясына ол қандай әсер тигізеді?

3. Жұмысшылар-иммигранттар басқа жұмысшыларға қарағанда төмен табыс алады. Елде иммиграция әсерінен табыстың орташа деңгейі төмендейді (әр адам басына шаққандағы ұлттық табыс көлемі), яғни бұл жұмыс күшін қабылдайтын ел пайда табады деген пікірге қарсы. Бұл парадоксты түсіндіріңіз.

4. Қазіргі кезде Жапонияға иммиграция деңгейі барынша төмен, себебі бұл елдің үкіметі қатаң иммиграциялық саясат жүргізіп отыр. Сіз жапондық досыңызға иммиграциялық ағымды реттеуші Жапония заңдарына өзгерту енгізу керек екендігін дәлелдеңіз. Осыған орай, 3 нақты дәлел келтіріңіз. Ол сізге 3 нақты қарсы пікірін білдіруі керек.

8 БӨЛІМ: КАПИТАЛДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫ

1. Халықаралық инвестициялар және олардың экономика-кадағы орны.
2. Халықаралық корпорациялар қызметтері

1. Капиталдың халықаралық қозғалысы дегеніміз – меншік иесіне табыс әкелетін, елдер арасындағы капиталдың көші-қоны (сурет 2, 3). Капитал – өндіріс факторларының бірі, оның қозғалысы – халықаралық бөлініске негізделген. Ақша формасындағы капиталдың мол қорының болуы инвестиция мен өндірістің кеңеюіне алғышарт болып саналады. Капиталды сыртқа шығару – бұл құнның ақшалай немесе тауар формасында жүйелі түрде табыс табу мақсатында немесе басқа да экономикалық және саяси табыс табу мақсатында мемлекеттік шекара арқылы өтуі.

Сурет 2. Капиталды шығару

Сурет 3. Капитал қозғалысы

Әлемдік нарықта қозғалыстағы капиталдар келесі түрлерге бөлінеді:

1. Шығу көздеріне қарай:

- ресми капитал – мемлекеттік бюджеттен бөлінетін қаржылар арқылы шет елдерден тек үкімет шешімімен ғана берілетін немесе алынатын капиталдар. Оларға мемлекеттік қарыздар, заемдар, көмектер, қайтарымсыз көмектер, сыйлар жатады.

- жеке капитал – жеке фирмалардың, банктердің т.б. мемлекеттік емес ұйымдардың шет елдерден алатын немесе беретін қаржылары.

2. Қолдану сипатына қарай:

- кәсіпкерлік капитал;

- қарыз капиталы.

3. Мерзіміне қарай:

- ұзақ мерзімді;

- орта мерзімді;

- қысқа мерзімді.

4. Мақсатына қарай:

- тікелей инвестициялар;

- портфельді инвестициялар.

Тікелей инвестиция – ұзақ мерзімді табыс табуға бағытталған және сол арқылы меншік құқығын немесе басқарудағы шешуші құқықтарды қамтамасыз етеді. Инвестиция мемлекеттің сыртқы қарызын құрамайды, елде жаңа жұмыс орындарының көбеюіне, жаңа технологиялардың әкелуіне, сыртқы экономикалық байланысты тиімді жүргізуге әсер етеді.

Инвестициялық позиция – елдің шет елдердегі активтері мен шет елдіктердің осы елдегі активтерінің арақатынасы.

Сурет 4. Ссудалық капиталдың әлемдік нарығы

Қазақстанда шет елдік инвестиция салуда алғашқы орында – АҚШ, (барлық инвестициялық түсімдердің 34,5% құрайды), Ұлыбритания (13,3%), Оңтүстік Корея (10,3%), Италия (5,6%), Ресей (2,4%).

Шет елдік инвестициялардың салалық құрылымы бойынша бөлінуі:

- 1) мұнай өндіру және өңдеу - 60%
- 2) газ өнеркәсібі - 5%
- 3) түрлі – түсті металлургия - 10%
- 4) қара металлургия - 5%

5) тамақ өнеркәсібі - 5%

б) басқа да салалар - 15%

1. Капиталды экспорттау себептері:

- технологиялық басымдылық;
- жұмысшы күші біліктілігіндегі басымдылық;
- жарнамадағы басымдылық;
- экономика ауқымы;
- корпорация көлемі;
- өндірістің шоғырлану деңгейі;
- табиғи ресурстарға жетуді қамтамасыз ету және т.б. себептер.

2. Капиталды импорттау себептері:

- технологиялық жеткіліксіздік;
- жұмысшы күші біліктілігінің төменгі деңгейі;
- капиталға қажеттілік;
- өндіріс шығындары;
- нарық көлемі;
- ішкі тауар нарығын қорғау деңгейі;
- т.б. факторлар.

3. Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау әдістері:

- мемлекеттік кепілдік беру;
- шет елдік инвестицияларды сақтандыру;
- инвестициялық дауларды реттеу;
- екі жақты салық салуды болдырмау;
- әкімгершілік және дипломатиялық қолдау.

Кесте 5

Капитал қозғалысын реттеу

Ұлттық	Мемлекетаралық
Мазмұны	
Капитал қозғалысын реттеу бойынша мемлекеттік заң шағырушы, атқарушы және бақылау сипаттағы шаралар жүйесі	Капитал қозғалысын реттеу бойынша мемлекетаралық заң шығарушы, атқарушы және бақылау сипаттағы шаралар жүйесі
Негізгі мақсаттар: -шет ел инвестицияларды тартуды ынталандыру; -елден капиталдың кетуін алдын-алу	
Негізгі ерекшеліктер	
-қолайлы инвестициялық ахуалды жасау; -елдің аумағында шет ел инвестицияларға тыйым салулар мен шектеулерді енгізудің орындылығын анықтау; -елде шет ел инвесторлардың қызметін бақылау; -инвестициялау басымдықтарын анықтау; -шет ел инвестициялары тарту бойынша бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру; -шет ел инвесторларымен инвестициялық келісімдерін дайындау мен бекітуді бақылау; -инвестицияларды көтермелеу және өзара	-әлемдік инвестициялық үрдістің нарықтық құрамдас бөлігін ынталандыру; -капитал қозғалысының әлсіз басқарылуы және капитал қозғалысын басқару бойынша мемлекеттік және ұлттықтан жоғары органдары арасындағы өкілеттіліктерді бөлу қажеттілігі; -жеке елдердің үкіметімен ұсынылған мәліметтерді талдау негізінде капитал қозғалысын бақылау мен болжамдауды қамтамасыз ету.

қорғау туралы халықаралық келісімдерін дайындау және бекітуді бақылау.	
--	--

2. Халықаралық корпорациялар дегеніміз - әлемнің әртүрлі елдеріне тікелей инвестиция салушы ірі корпорациялардың құрылымдық ұйымдасу формасы. Халықаралық корпорацияның негізгі келесі түрлері бар:

- трансұлттық корпорациялар;
- көп ұлтты корпорациялар.

Халықаралық корпорациялардың қызметін айқындайтын негізгі белгілер:

- 1 жылдық айналымы \$100 млн. астам болуы;
- кемінде 6 елде филиалдарының орналасуы;
- шет елдерде сатылатын тауарлар көлемінің пайыздық үлесінің мөлшері.

Ең жиі тарағаны – трансұлттық корпорациялар (ТҰК). XX ғасырдың 90-ші жылдарының ортасында әлемде 37 мың ТҰК болды, олардың әлем бойынша 206 мың филиалы қызмет жасады.

Трансұлттық корпорациялар - әлемдегі өнеркәсіпті өндірістің 40%-ын, халықаралық сауданың 50% өз бақылауында ұстайды. 90-жылдары оларда 73 млн. қызметкер жұмыс істеген. Мысалы: «General Motors» корпорациясында – 647 мың адам, «Siemens» – 379 мың адам және т.б. Әлемдегі 10 ТҰК-ң жылдық айналымы \$100 млрд. асты. Олардың 3-і АҚШ-тікі, 6-Жапония, 1-Еуропанікі.

Кесте 6

Компаниялардың сипаттамалары

Компанияның түрі	Негізгі сипаттамалары
Көпұлттық	Басқарма қаржылық саясатты анықтаумен бірге еншілес компанияға басқару стилін әзірлеу және жергілікті өндірістік және нарықтық мәселелерін шешу кезінде елеулі автономияны ұсынады
Жаһандық	Өзінің стратегиялық, басқарушылық және маркетингтік саясатын орталықтандырады. Ауқымда үнемдеу және жаһандық деңгейде қызметтің есебінен пайдаға қол жеткізіледі. Өнім бір қатар елдерінің сұранысын қамтамасыз ету үшін әзірленеді. Жергілікті ерекше қажеттіліктері жиі еленбейді
Халықаралық	Басқарушылық жаһандық компанияға қарағанда еншілес компанияның басқару жүйесі мен маркетинг саясатына айтарлықтай бақылауды сақтайды. Тауар мен қызметтер ішкі нарыққа арнап әзірленеді және нарық сипаттамалары ұқсайтын басқа елдердің нарықтарына таратылады. Өнімнің өмірлік циклын икемді басқаруы
Трансұлттық	Көпұлттық, жаһандық және халықаралық компанияның қасиеттері бар. Өнімдер әлемдік масштабта бәсекеге қабілетті болу керек, алайда түрлендіріледі және жергілікті нарықтың талаптарына сәйкес бейімделеді. Сонымен қатар, бір ресурстарды орталықтандырумен басқарушылықта басқа ресурстары еншілес компаниялар арасында бөлінеді және олардың өзара іс-қимыл нәтижесінде интеграцияланады.

500 ірі ТҰК әлемде өндірілетін электротехника және химия өнімдерінің 80%, фармацевтика өнімдерінің 95%, машина құрал-жабдықтарының 76% өз бақылауында ұстайды.

Трансұлттық компаниялардың шоғырлануы

Корпорацияның	Орналасқан елі (ТҮК штаб-пәтері)
General Electric	АҚШ
Microsoft	
Coca-Cola	
ExxonMobil	
IBM	
General Motors	
Royal Dutch Shell	Ұлыбритания-Нидерланды
Hitachi	Жапония
Toshiba	
Toyota	
Nokia	Финляндия
Philips	Нидерланды
Nestle	Швейцария
Siemens	Германия
Alcatel SA	Франция
Юкос	Ресей

1. ТҮК-ң қызмет етуінің тиімді жақтары:

- өндірістің тиімді орналасуына ықпал етеді;
- ресурстардың барлық түрінің тиімді бөлінуіне ықпал етеді;
- жаңа тауарлар мен технологиялар тез таралады;
- ТҮК бәсекелестікті күшейтеді;
- халықаралық ынтымақтастық кеңееді;

2. Тиімсіз жақтары:

- ТҮК салық салу жөніндегі ұлттық заңдылықтарды мойындамауы мүмкін;
- монопольды жоғары бағалар орнатуы мүмкін;
- қабылдаушы елдің табиғи және еңбек ресурстарын ысыраппен жұмсайды.

Қазақстандағы ТҮК: Chevron, Exxon Mobil, ENI Group, British Gas, Royal Dutch/Shell, Samsung, Лукойл және т.б.

СӨЖ тапсырмалары

1. Реферат дайындау. Тақырып: Шетел инвестицияларының Қазақстанға келуі.

Тапсырманы орындауға қажетті әдістемелік кеңес: реферат дайындау барысында дәріс, интернет, оқулықтардан алған, тақырыпқа сәйкес келетін кез келген материалды қолдануға болады.

Рефератта капиталдың қандай жағдайларда шетке шығарылатыны, оның себептері қарастырылуы керек. Капитал шетке шығарылғанда қандай мақсаттар қойылады? Шетке шығарылатын капиталдың қандай түрлері болады? Осылар қарастырылуы керек.

2. Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар.

- Халықаралық несие дегенге анықтама беріңіз.
- Валюталық несиелер қандай валюталарда беріледі.
- Берілу мерзімі бойынша несие нешеге бөлінеді?
- Ұзақ мерзімдік несиелер не үшін қолданылады?
- Несие қандай қызметтер атқарады?

Тапсырманы орындауға қажетті әдістемелік нұсқау. Алдымен несие түсінігін толығымен қарастырып алу керек. Несие қандай мақсаттарда қолданылады? Оның қандай түрлері бар? Мемлекет ішіндегі несие мен халықаралық несие айырмашылығы неде екенін түсініп алу қажет.

Мемлекетаралық несиені қалай іске асырылады? Бұл операциялар мемлекеттерге пайда әкеледі ме? Әлде зияны тиеді ме? Осы сұрақтарды қарастырып алған жөн.

Келесі мемлекеттік несиені қалай жүзеге асырылады? Халықаралық мемлекеттік несиені мен халықаралық несиенің айырмашылығы неде екенін түсініп алу қажет.

Жаттығу:

1. Төмендегілердің қайсысы тікелей инвестиция, қайсысы портфельді инвестиция болып табылады?

1) Американдық банк «Лукойл» компаниясының акциясын \$20 млн. сатып алды.

2) «ТуранӘлемБанкі» Берлинде ғимарат сатып алып, өз филиалын ашты.

3) Павлодар трактор зауыты АҚШ-та орналасқан трактор өткізуші қазақ-американ біріккен кәсіпорының жарғылық қорындағы өз үлесін 51-ден 72% дейін өсірді.

4) Қазақстандық «Seven» компаниясы Германиядағы клиентінің тапсырысы бойынша «ҚазМұнайГаз» компаниясының ағымдағы акция шығарылымының 11%-ын сатып алды.

5) «Макдональдс» фирмасы тағы бір мейрамхана ашты.

6) Қазақстан-американ инвестициялық қоры қысқа мерзімді қазақстандық міндеттемелер мен мемлекеттік займ облигацияларына 100 млн. АҚШ доллары көлемінде қаржы орналастырды.

1) Капиталдың халықаралық қозғалысы және оның нысандары

1. Анықтамасы	
2. Капиталдың халықаралық қозғалысының нысандары	
3. Себептері	

2) Салыстырыңыз:

	Тікелей шетел инвестициялар	Портфельді инвестициялар
1. Анықтамасы		
2. Себептері		
3. Нысандары мен түрлері		
4. Эффе́ктісі		
5. Реттеу		

3) Капиталдың қозғалу нысандарын салыстырыңыз

Кәсіпкерлік капитал	Ссудалық капитал
1.	1.
2.	2.
3.	3.
.....

4) Халықаралық корпорациялар. Трансұлттық корпорациялар

1. Анықтамасы	
2. Халықаралық корпорациялардың нысандары	
3. Әсерін бағалау	орналасқан елге

5) Берілген терминдер бойынша глоссарий құрастырыңыз

1. Капиталдың халықаралық қозғалысы
2. Тікелей және портфельды инвестициялар
3. Қабылдайтын ел
4. Кәсіпкерлік және ссудалық капитал
5. Еншілес және ассоциирленген компания
6. Филиал
7. Тікелей инвестор
8. Халықаралық және трансұлттық корпорация
9. Транферттік бағалар
10. Халықаралық займдар мен несиелеу

6) Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Пайда болу көздері, пайдалану сипаты, пайдалану мерзімі, атқаратын функциялар бойынша капиталдың негізгі нысандарын атаңыз.
2. Ссудалық капиталдың халықаралық миграциясын түсіндіріңіз.
3. Тікелей инвестициялардың ерекшеліктері.
4. Тікелей инвестициялардың экспортының негізгі себептері?
5. Инвестициялар импортының себептері?
6. Байланысқан халықараық несиелер дегеніміз не?
7. Тікелей инвестицияларын мемлекеттік реттеу жолдары
8. Халықаралық корпорациялардың жұмысының ерекшеліктері
9. Халықаралық несиелеудің ережелері
10. Портфельды инвестициялар және олардың түрлері
11. Халықаралық займдау және несиелеу дегеніміз не?
12. Еншілес, ассоциирленген компанилар мен бөлімдердің ерекшеліктері неде?

7) Есептер

1. Келесі инвестициялардың қайсысы тікелей, ал қайсысы портфельды болып саналады:

а) Американдық банк ресей компанияның 20 млн. долл. акция сатып алды. Акцияларды шығар 600 млн. долл. құрайды.

б) Голландияда өз филиалын ашу мақсатында ресей банкі Амстердамда ғимарат сатып алды.

в) Норвегияда орналасқан белорусь-норвегия бірлескен кәсіпорынның жарғы капиталында Белорусь трактор зауыты өз үлесін 51 до 75 % дейін көбейтті.

г) Канада фирмасы «Мак Дональдс» кезекті ресторанын Минскіде ашты.

д) Американдық-ресей инвестициялық қоры ресей мемлекеттік қысқа мерзімді міндеттемелерге 100 млн. долл. жұмсады.

2. Өндіріс факторларының мобильдік дәрежесі неге байланысты? Неге әлемдік экономика шеңберінде өндіріс факторлар елге қарағанда мобильдік дәрежесі төмен?

3. Тауарлар мен қызметтердің халықаралық саудасының кеңейтуі өндіріс факторларының халықаралық миграциясына қандай әсер тигізеді - ынталандырады немесе тоқтатады?

4. Халықаралық сауданың дамуына тікелей шетел инвестициялар қандай әсер тигізеді - ынталандырады немесе тоқтатады?

9 БӨЛІМ. ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫ

1. Технологиялардың халықаралық қозғалысының жүзеге асырылу жолдары және құқықтық қорғау формалары

2. Технологиялар қозғалысын мемлекеттік реттеу

1. Технологиялардың халықаралық қозғалысы коммерция-лық немесе қайтарымсыз негізде ғылыми-техникалық жетістіктердің (өнімдер технологиясы, процестер технологиясы, басқару технологиясы) мемлекетаралық қозғалысын білдіреді. Технологиялардың бөлінісі жекелеген елдердің ғылыми-техникалық прогресте қол жеткізген нәтижелеріне байланысты.

Техникалық прогрестің үш түрі бар:

-бейтарап техникалық прогресс;

-капитал үнемдеуші техникалық прогресс;

-еңбек үнемдеуші техникалық прогресс.

Бейтарап техникалық прогресс өндірістің салыстырмалы шығындарының азаюына және өндіріс көлемінің ұлғаюына әсер етеді. Егер технологиялық өзгерістер импортпен бәсекелес салаларда жүргізілсе, онда елдің сауда шарттары жақсарады;

Капитал үнемдеуші техникалық прогресс капиталды көп қажет ететін салаларда өндіріс шығындарының азаюына ықпалын тигізеді;

Еңбек үнемдеуші техникалық прогресс еңбек сыйымды, яғни еңбекті көп қажет ететін салалардың өндіріс шығындарын қысқартады.

Технологияларды құқықтық қорғау формалары бірнеше құралдарды қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Патент - өнертапқышқа осы табысын монополия иелік ету құқығын қуаландыратын және құзырлы үкіметтік орган арқылы берілетін куәлік. Патенттің жарамды мерзімі 15-20 жылмен шектелуі мүмкін және ол тек берілген ел территориясына ғана қызмет ете алады. Патентті өз күшінде сақтап тұру жоғары патенттік салықтарды төлеуді заң жүзінде талап етеді, сондықтан көптеген патент иелері өз табыстарын басқа қаржылы адамдарға немесе фирмаларға сатып жібереді.

Лицензия – технология иесі арқылы белгілі бір технология түрін арнайы бір мерзімге, арнайы ақыға қолдануға рұқсат ететін құжат.

Копирайт - әдеби, аудио және бейне шығармалар иесінің өз жұмысын көрсетуге немесе көшіріп алуға рұқсат етуі.

Тауар маркасы – тауар өндірушінің жеке-даралығын анықтаушы символ және бұл символды иесінің рұқсатынсыз басқа ұйымдардың қолдануына тиым салынады. Тауар маркалары негізінен сурет, графикалық сызба, қысқартылған әріптер, корпорацияның негізін салушы немесе иесінің аты-жөні түрінде бейнеленеді.

2. Технологиялардың халықаралық қозғалысы келесі негізгі формалар арқылы жүзеге асырылады:

1) Патенттік келісімдер – патент иесі өз құқығын патентті сатып алушыға беретін халықаралық сауда келісімі;

2) Лицензиялық келісімдер - жаңалық иесі өз жаңалығын басқа біреуге уақытша пайдалануға рұқсат ететін халықаралық сауда келісімі;

3) Ноу-хау – техникалық тәжірибе мен өндіріс құпияларын (технологиялық, экономикалық, қаржылық) беру немесе сату.

4) Техникалық ықпалдасу бағдарламалары – халықаралық ұйымдар тарапынан және екі жақты келісім негізінде жүргізіледі. Келесі түрлері жиі қолданылады:

-технологиялық гранттар;

-бірлесіп қаржыландыру.

Бағдарламалар дамушы елдерге дамыған елдер тарапынан тәжірибе алмасу, білім беру, кадрлар даярлау, технологияларды табыс ету сияқты жұмыстарды іске асырады.

Көптеген елдер технологияларды ұлттық шеңберде (мемлекеттік территорияларда) сақтап тұру үшін оларды экспорттауда шектеулер қолданылады. Сонымен бірге, мұндай шектеулер елдің бәсекелестік артықшылығын қамтамасыз етеді. Технологиялар қозғалысына мемлекеттік реттеу енгізу бірнеше себептерге байланысты болуы мүмкін.

- технологиялық жетекшілікті ұстап тұру;
- ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шаралары;
- халықаралық келісімдердің шарттары. (негізінен екі жақты тауарлар мен технологияларға байланысты қолданылады).

Лицензияларды экспорттауда АҚШ, Жапония, Германия, Италия алғашқы орындарда тұрады. Қазіргі заманғы технологиялардың әлемдік нарығында төмендегідей ерекшеліктер тіркелген:

-ең жоғарғы технологиялық сыйымды өнімдер саудасы қатарында:

- а) аэрокосмостық құралдар саудасы (22,7%);
- ә) кеңсе құрал жабдықтары және компьютерлер (17,5%);
- б) электроника және оның компоненттері (10,4%);
- в) дәрі-дәрмек (8,7%);
- г) құралдар (4,8%);
- д) электр құрал-жабдықтары (4,4%).

-орташа сыйымды өнімдер: автомобильдер саудасы – 2,7%; химия өнімдерінің лицензиялық саудасы – 2,3% және т.б.

-төменгі технологиялық сыйымды өнімдер: кірпіш, шыны, мұнай, қара металдар және т.б.

Технологиялар қозғалысын тікелей мемлекеттік реттеу экспорттық бақылау органдары арқылы кедендік және шекаралық бақылау әдістерін қолдана отырып жүзеге асырылады.

Жанама мемлекеттік реттеу көптеген елдерде, патенттер мен сауда белгілерін тіркеудің мемлекеттік жүйесі арқылы жүргізіледі. Кейбір жағдайларда технологияны экспорттауда арнайы үкімет рұқсат қажет. Технологиялар қозғалысын реттеуші заң талаптарын бұзу мемлекеттік қылмыс ретінде саналып, заң нормаларына сәйкес жазаланады.

СӨЖ тапсырмалары

1. Технологияны халықаралық тапсыру

1. Технологияны халықаралық тапсырудың анықтамасы	
2. Технологияны халықаралық тапсыру механизмдері	
3. Технологияны халықаралық тапсыру нысандары	
4.Объектілер	
3. Технологияны халықаралық тапсыру себептері	

2. Технологияны халықаралық беру механизмдері

Технологияны қорғау нысандары	1.	
	2.	
	3.	
	4.	
Технологияны беру нысандары	1.	
	2.	
	3.	

	4.	
--	----	--

3. Технологияны беруді мемлекеттік реттеу

1. Технологияны беруді шектеу себептері	1.	
	2.	
	3.	
2. Реттеу механизмі		

4. Халықаралық техникалық ынтымақтастық

1. Анықтамасы		
2. Техникалық көмек көрсетудің түрлері	1.	
	2.	
3. Техникалық көмек көрсету механизмдері	1.	
	2.	

5) Берілген терминдерге түсініктеме беріңіз

1. Технологияларды халықаралық беру
2. Патент
3. Лицензия жән оның негізгі түрлері
4. Ноу-хау
5. Мерзімді пайыздық төлемдер (роялти)
6. Паушалды төлем
7. Патентсіз лицензия
8. Айрықша лицензия
9. Жай лицензия
10. Толық лицензия
11. Франчайзинг
12. Инжиниринг
13. Техникалық көмек көрсету
14. Технология
15. Тауардың өмірлік циклы

6) Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Технологияны халықаралық беру
2. Технологияны халықаралық беруі қандай нысандарда іске асырылады
3. Технологияны қорғаудың құқықтық нысандары
4. Технологиялық айырмашылықтың динамикалық моделінің мәні
5. Техникалық көмек көрсету және оның түрлері
6. Техникалық көмектің механизмдері
7. Технологияны берудің шектеу себептері және оны реттеу механизмдері

7) Есептер.

1. Келесі пікірді бағалаңыз: «Еңбекті үнемдейтін техникалық прогресс дамушы елдерге қажет емес, себебі жоғары жұмыссыздықты арттырады және капиталдың келу мәселесін шешпейді».

2. Технологияны берудің негізгі ағындары бәсекеге қабілетті индустриалды елдер арасында неге жүреді?

3. Ағаштың әлемдік бағасы бір бірлігі 10 долл. тең, алюминийдің әлемдік бағасы - 24 долл. бірлікке. Ағаштың бір бірлігін өңдеу үшін елде 2 сағат жұмсалады, алюминийді

өндіруге - 8 сағат. Сатылмайтын тауардың бір бірлігін өндіруге - кірпіштің 100 сағат қажет.

А. Мемлекет қай тауарларды экспортқа шығарады және кірпіштің бағасы қандай болады?

Б. Еңбекті үнемдейтін техникалық прогрестің нәтижесінде алюминийдің бір бірлігін өндіру үшін 6 сағатқа дейін азайды. А сұрағына жауабы қандай болады?

В. Еңбекті үнемдейтін техникалық прогрестің нәтижесінде алюминийдің бір бірлігін өндіру үшін 4 сағатқа дейін азайды. А сұрағына жауабы қандай болады?

4. «Микрософт» американдық компания өзінің жаңартылған Windows XP бағдарламасын сатады. Лицензия үшін сіз қандай төлем төлеу тәсілін – роялти, паушалды төлем, пайдаға қатысу немесе меншікке қатысу лицензиялық келісімге қосатын едіңіз:

а) жеке пайдаланушыларға;

б) Windows-та жұмыс істейтін және қолданбалы бағдарламаларды әзірлейтін компанияларға;

в) «Микрософтың» барлық өніміне бас дистрибьютор болуға тырысатын компанияға.

1. Эссе дайындау. Тақырып: Технологияны беруді мемлекеттік реттеу.

Тапсырманы орындауға қажетті әдістемелік кеңес: эссе дайындау барысында дәріс, интернет, оқулықтардан алған, тақырыпқа сәйкес келетін кез келген материалды қолдануға болады. Эссе технологияның қандай жағдайларда шетке шығарылатыны, оның себептерін қарастыру керек. Технологияны айырбас не үшін қажет? Технологияларды беруді мемлекеттің реттеу құралдары қандай? Осылар қарастырылуы керек.

2. Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар.

-қандай жағдайларда технология өндіріс факторы бола алады?

-технологиялармен халықаралық айырбас дегеніміз не және ол қандай формалармен жүзеге асырылады?

-қандай технологиялық прогресс капитал үнемдеуші, еңбек үнемдеуші және бейтарап деп аталады?

-халықаралық саудадағы тауар өмірінің технологиялық циклын түсіндіріңіз.

-технологияларды құқықтық қорғау механизмдері және оларды халықаралық беру формалары қандай?

-лицензиялық келісімнің экономикалық жағдайы неден тұрады?

-технологияларды беруді мемлекеттік реттеу дегеніміз не?

Тапсырманы орындауға қажетті әдістемелік нұсқау. Алдымен технология түсінігін толығымен қарастырып алу керек. Оның қандай түрлері бар?

Республикамыздың заң актілерімен танысу. Бұл операциялар мемлекет заңымен қалай қорғалған? Олар пайда әкеледі ме? Әлде зияны тиеді ме? Осы сұрақтарды қарастырып алған жөн.

Келесі мемлекеттік реттеу қалай жүзеге асырылады?

Тесттің жауаптарын іздестіріңіз:

1. Технология иесі арқылы белгілі бір технология түрін арнайы бір мерзімге, арнайы ақыға қолдануға рұқсат ететін құжат – бұл:

А) патент;

В) лицензия;

С) копирайт;

Д) тауар маркасы;

Е) технологиялық гранттар.

2. Өнертапбысқа патентсіз «ноу-хауды» қолдануға берілген құқығын куаландыратын құжат:

А) патенттік лицензия;

- В) патентсіз лицензия;
- С) толық лицензия;
- Д) ерекше лицензия;
- Е) қарапайым лицензия.

3. Роялти дегеніміз:

А) бір уақытта немесе 2-3 рет қабылдауда тіркелген сома формасындағы лицензиялық келісім бойынша төлемдер;

В) лицензиат табысынан кезеңдік аударулар формасында лицензиялық келісім бойынша төлемдер;

С) тұрақты сома түрінде сыртқы сауда келісімі бойынша төлемдер;

Д) келісімшарт бағасынан пайыздық немесе кезеңдік аударулар формасындағы сыртқы сауда келісімшарты бойынша төлемдер;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

4. Техникалық тәжірибе мен өндіріс құпиясын ұсыну – бұл:

А) инжиниринг;

В) ноу-хау;

С) лизинг;

Д) патент;

Е) техникалық ықпалдастық.

Дұрыс жауаптары: 1 (В); 2 (В); 3 (А); 4 (В);

10 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ

1. Халықаралық экономикалық интеграцияның алғышарт-тары
2. Халықаралық экономикалық интеграцияның кезеңі мен нысандары
3. Әлемнің жеке аймақтарында интеграциялық дамудың тәжірибесі
 - 3.1 Орталық Еуропадағы еркін сауда аймағы
 - 3.2 Еркін сауданың Солтүстік Америкалық ассоциациясы
 - 3.3 Азия-Тынық мұхит аймағындағы ынтымақтастық
 - 3.4 Оңтүстік Америкадағы интеграциялық процестер
 - 3.5 Африкадағы интеграциялық процестер

1. Халықаралық экономикалық қатынастың нарық жүйесінде бірнеше алғышарттардың жоғары кезеңге – халықаралық интеграцияға өтуінің объективті қатары туындайды. Олар микродеңгейде де (кәсіпорын, фирма), сонымен қатар макродеңгейде (мемлекет, аудан, елдер тобы) құрылады. Кәсіпорын үшін айқын нақты түрткі ретінде – сатылым көлемінің ұлғаюы, өнімнің өзіндік құнының төмендеуі, нарықта жайғастыру, тауар циклінің тиімді ұзаруы танылады. Микродеңгей жағдайында қызметтің нәтижелігі көлемді, нарық субъектілерінің бір бірімен тұрақты байланысы, кәсіпорын мен фирмаға бір бөлікті анықтап көрсететін, сонымен бірге Әлемдік Экономикалық Қатынастардың жағымсыз факторларымен байланысқан – аймақтық қашықтық, өндіріс пен қорлар факторларының ұтқырлығының, ұлттық барьерлердің, кедендік және валюталық кедергіліктің аздығы. Объективті түрде екі жол пайда болады:

- трансұлттық фирмалардың дамуы мен құрылуы, олар көптеген қиыншылықтардан өтуге мүмкіндік береді (трансферттік жеткізу бойынша, бағалы саясат бойынша, өндірудің жағымды жағдайларының есебі бойынша, нарық жағдайларының есепке алынуы, пайданың қосымшалары және т.б.);

- әлемнің ірі аймақтарында мемлекет аралық шараларға сәйкес тікелей әлемдік шаруашылық нарығының құрылуы (экономикалық, құқықтық, ақпараттық, психологиялық және саяси кеңістік).

Осы екі бағыттардың үйлесімі жоғарғы тиімді және перспективалық әлем шаруашылығы қатынастардың сатысын - халықаралық экономикалық интеграцияны қамтамасыз етеді. Экономикалық позиция жағынан халықаралық экономикалық интеграцияның объективті факторы – шектелген қорларды пайдаланғанда жақсы жағдайды қамтамасыз ету (табиғи және пайдаланылған). Артықшылықтар мұнда белгіленбеген: сипаты мен рөлі басым ресурстық факторлар заңды түрде өзгереді. Бастапқыда, Екінші әлемдік соғыстан кейін, интеграциялық дамуға серпін болатын жағдай бұл өндірістік қорлардың (энергия тасығыш, металлургиялық қуаттылық және т.б.) бірігуі себебі танылады, бұл Батыс Еуропада жалпы нарықтың құрылуында да болды. Біртіндеп халықаралық интеграциялық дамудың ортасы болып технологиялық сала болды. Соңғы кездері маңызды орынға ақпараттық-инжинирингтік қызмет ұсынылады. Бұл сонымен қатар практикалық тәжірибемен ЕО (Еуропалық экономикалық қоғамдастық, қазіргі уақытта Еуропалық Одақ) расталады. Қазіргі жағдайда халықаралық экономикалық интеграция – логикалық, микроэкономикалық трансұлттық нәтиженің және макроэкономикалық процестердің заңдылығын айтуға болады. Осымен бірге соңғысы әлем шаруашылығы қатынастарының нарықтық қатынастарына кірістіріледі. Халықаралық экономикалық қатынастарының заманауи теориясында интеграциялық процестердің дамуының бес деңгейін (дәйекті кезең) ажыратады:

- еркін сауда аймағы;
- кедендік одақ;
- бірыңғай, немесе жалпы нарық;
- экономикалық одақ;
- экономикалық және валюталық одақ.

Қазіргі таңда, тек халықаралық интеграциялық топ ғана барлық белгіленген кезеңдерді нақты өтті – Еуропалық Одақ (ЕО). Басқа интеграциялық топтар, ал олар бірнеше, өзінің дамуын бірінші және көбінесе екінші кезеңге өтті. Дұрыс түсіну үшін, ӘӘК-тың интеграциялық дамуының кезеңдерін жеке қарастыру қажет.

2. Интеграцияның алғашқы логикалық және хронологиялық кезеңі болып еркін сауда аймағы (ЕСА) танылады. Қазіргі ұғымда артықшылығы бар аймақ, яғни халықаралық сауда тауарларды алуда кедендік және көптеген шектеулер еркін болады. Әдетте, аймақтарға сәйкес нақты келісімдер өндірістік тауарлармен ЕСА-н құруды бірнеше жолмен, кедендік баждардың және басқа да тарифтік емес шектеулерді қарастырады. Ауылшаруашылық тауарларды ырықтандыру шектеулі сипатты иеленеді, сонымен қатар ол тек кейбір кедендік номенклатура бойынша позицияны алады. Осындай тәсіл ЕО-тың құрылуында іске асырылды, және қазіргі таңда еркін сауданың (НАФТА) Солтүстік америкалық қауымдастықта және Оңтүстік конус елдерінің жалпы нарығында (Оңтүстік Америкадағы МЕРКОСУР) маңызды. ЕСА-н құрудағы келісімдер, әдетте, Standstill бажын жоғарылатуға мораторий орнату қағидалары бойынша негізделген. Бұл серіктестіктердің бір жақты тәртіпте кедендік баждарды жоғарылатуға немесе жаңа сауда барьерлерін еңгузе алмайтынын білдіреді. Жағдайларда жақтар кедендік салым деңгейін жоғарылатуға немесе арнайы қорғану шараларын, жағдайларын қолдануға мүмкіндігі болғанда, олардың пайдалану мерзімін, қорғану шараларын таратуға, сонымен қатар ЕСА келісімінде баждардың көлемі қарастырылады. Осындай келісімдердің жағымды белгілеріне тұрақты және қатысушы елдердің сауда саясатының сипатын жатқызуға болады. ЕСА-ны функцияландыру елдерге өзіне қабылданған міндеттерді орындауға, сыртқы экономикалық қызметтердің барлық жүйесін жүзеге асыруға, халықаралық тәжірибеге тереңірек бейімделуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге мынадай жағдайларды белгілеу керек, ЕСА елдер қатысушыларының өзара іс-қимылы, соған сәйкес аудандарда қызметтерді реттеу әрдайым әрекет ететін ұлттық басқару жүйесінің немесе арнайы жалпы шешімдерді қабылдау жатады. ЕСА-ны құруда бірігу процесін баяулататын, алайда бұзбайтын сипатты иеленетін бірнеше жағымсыз жағдайлар шықты. ЕСА-ны құру ішкі нарықта бәсекелестікті күшейтуге алып келеді, бұл отандық өнеркәсіп өнімінің техникалық жағдайына және сапасына қолайлы әсерін береді. Импортты ырықтандыру ұлттық тауар өндірушілерге елеулі қатер төндіреді, олардың ішіндегісіне банкроттылық қауіпін жоғарылатады, ол сапалы импорттық тауарлар мен бәсекеге қабілетті бәсекелестікке шыдай алмайды. Мемлекеттің жақтарынан қолдау көрмеу қауіптіліктің болуына, яғни қолданылатын қорғану құралдарына қарамастан шетел өндірушілері отандық өнімдерді ішкі нарықтан шығаруына алып келеді. Халықаралық экономикалық интеграцияның келесі деңгейі болып кедендік одақ (КО) танылады – екі және одан да көп мемлекеттердің кедендік баждарды саудада жоюға келісім, ұжымдық протекционизм нысаны. КО үшін реттеуші институттар қажеттілігі туындайды. Біріншіден, бірыңғай кедендік баждарға көшу және үйлестірілген шараларды бірігіп жүзеге асыру үшін ұлттық экономиканың әр елде даму тәсілін қайта қарастырылуын талап етеді. Екіншіден, макроэкономикалық деңгейде жеке салаларды дамыту үйлестіру қажет, бұл жаңа әртүрлі мәселелерді қызметтің басқа салаларында пайда болуына алып келеді. Үшіншіден, тек келіссөздерде кедендік – тарифтік саясатта ғана емес, жалпы мүдделерде пайда болатын үйлестіру немесе ішкі нарықтарды бейімделу пайда болады. Осы байланыста ұлттық органдарды құру туралы мәселе туындайды, олар сыртқы сауда мен өндірістің қызметін әзірлейді, үйлестіреді, бақылайды. Нақты КО осы әрекеттерсіз жүзеге асуы мүмкін емес. КО-ты үйлестіру барлық өндірілетін және қолданылатын тауарлар үшін кедендік тарифтік қызметті біріздендіруді ұсынады. Интеграциялық қызмет аясында біртіндеп экономиканың әртүрлі секторы мен салалары түседі. Бұл түсінікті де, себебі өндірістік интеграцияны қамтамасыз ететін микродеңгейдегі іс-әрекеттер маңызды рөлді алады. Интеграция валюталық-қаржылық аясында жүзеге асады, алайда валюта-қаржылық

ынтымақтастық, әсіресе бірінші жағдайда авангардты емес, ол қызмет көрсететін фактор ролін атқарады. КО шеңберінде әдетте қаржылық институттар, банкілер, сақтандыру компаниялары екінші кезектегі орынды алады. Тәжірибе көрсеткендей, КО-тың саласынан тыс және оның жалпы кедендік тарифтік саясатында ірі бағыттар, яғни қорғаныс өнеркәсібі, энергетиканың жеке салалары және т.б. қалады. Интеграцияның жоғары сапалы деңгейі болып бірыңғай нарық (БН) танылады. Бұл интеграциялық дамудың кезеңі Еуропалық Одақта бұрыннан жүзеге асырылған, әсіресе, 60-шы және 70-шы жылдары ресми түрде Жалпы Нарық деп аталған етін. КО-тың бірыңғай нарыққа үйлесуі экономикалық факторларға және саясатқа негізделеді. Айналым бойынша тарифтік кедергілерді нақты мөлшерде жоғалуына қарамастан, тарифтік еместер де бар: техникалық нормаларда, тауарлардың ұлттық маркаларын заңды қорғауда ерекшелік бар және т.б. Тәжірибе көрсеткендей сауалнамалардың үйлесуі күрделі іс болуы мүмкін және консенсуске қол жеткізу әрқашан мүмкін емес. Жетістікке жету үшін жаңа тәсілдер мен басқару әдістері, ұлттық құндылықтарды айтарлықтай күшейту қажет. Бірыңғай нарықты құру үшін бірнеше ірі мәселелерді шешу керек. Тек КО ғана БН-қа өтуге алғышарттар құру қажет, екі мәселелерді шешу:

Біріншіден, кедендік баждарды мемлекет қатысушыларымен қысқарту,

Екіншіден, бірыңғай сауда саясатын үшінші елдерге өңдеу.

Үшінші міндет, КО аясында жүзеге аспаған – жеке салалардың және экономика секторларының жалпы саясатын өңдеу. Олардың таңдауы келесідей интеграцияларды бекіту үшін маңызды, осыдан сәйкес келетін шараларды қабылдаудан кейін әлеуметтік жаңғырықтардың қандай болатыны, нақты қолданушылардың жоқшылығы мен қажеттіліктеріне қалай әсер ететіні туралы сауалнамалар туындайды. Кездейсоқ емес БО-тың БН-қа өту кезінде таңдалынған орта ретінде ауылшаруашылық пен көліктер анықталынған болатын.

Төртінші міндет – капиталдың, жұмыс күшіне, ақпараттар мен қызмет көрсетуге еркін әрекет етуіне, кедергісіз тауарларды өткізуге жағдай туғызу. БН-ты құруда шешілетін бесінші міндет – әлеуметтік және аудандық даму үшін жалпы қорларды құру, бұл тұтынушының мүдделеріне «бұрылу» білдіреді, «жергілікті жерлерде қажеттіліктерді» қанағаттандыру, интеграциялық процестердің құндылықтарын сезінуге нақты мүмкіндік береді.

Бұл экономикалық қадамдар елеулі шараларды үйлестіруді және ұлттық заңдарды біріздендіруді келісіммен негіздейді. Осымен қатар бәсекелестікті реттеуде нормаларды бұзудың алдын алу үшін шаралар жүйесін енгізуге маңызды орын бөлінеді. Әрине, осылайша арнайы қажеттілікті қалыптастыру анықталды, сонымен бірге ұлттық, басқару және бақылау органдары. БО-та бұл – Еуропарламент, Министрлер Кеңесі, Сот және т.б. Басқа интеграциялық топтар басқа басқару мен бақылау органдарын иеленеді. БО-та тәжірибесін куәландыратын міндеттерді интеграциялық топтастырумен шешуге тура келеді, сәйкес құралдарды қолдану мен құруды талап етеді.

Экономикалық одақтың өзіндік нысанын және бір мезгілде, кейбір жағдайларда валюталық одақты құрады, ол мынадай жағдайды көздеуі мүмкін:

-ұлттық валютаның келісілген (біріккен) жүруі;

-келісімге тіркелген валюталық курсты белгілеу бойынша, ол мақсатты түрде қатысушы елдердің орталық банкілерімен қолдау алады;

-бірыңғай өңірлік валютаны құру;

-халықаралық валюталық бірліктің эмиссиялық орталығы болып табылатын бірыңғай өңірлік банкті қалыптастыру.

БН-тың құрылысын экономикалық, құқықтық және ақпараттық кеңістікпен құрумен аяқтау және интеграциялық топтастыруға импульс беріп жаңа сатыға – экономикалық одаққа (ЭО) өту. ЭО-тың жұмыс істеуі үшін қазіргі таңда келесідей бейнеде сызба түрінде көрінеді. Қатысушы елдердің негізгі саясаттың бағыттары мен Одақтары қатысушы елдердің Министрлер Кеңесімен біріккен түрде анықталады, ол осы

елдің және Одақтың экономикалық дамуын бақылайды. БО-тың негізгі бағыттарына Елдің экономикалық саясатымен сәйкес келмеуі немесе ЭО-тың дұрыс жұмыс істеуіне кедергі келтірсе, Министрлер Кеңесі қажетті шаралар қабылдайды. Мысалы, қатысушы елдер мемлекеттік бюджеттің тапшылығынан аулақ болуы тиіс, оған бақылау орнатылған. Валюталық одақ бар (евро аймағы), алайда БО-қа кіретін көптеген елдерді қамтымайды.

3.1 90-шы жылдардың басында Орталық Еуропаның елдерінде (Венгрия, Польша, Словакия және Чехия) Еуропалық континентке баратын сыртқы сауданың ырықтандыру процесі белсенді түрде қосылатын. Орталық Еуропа елдерінде еркін сауда аймақтарын құру бастамасы ретінде толық өзара байланысқан мәселелерді шешу мақсатында Еуропалық Одақта экономикалық және саяси жүйені құру жатқызылған. 1992 жылдың желтоқсанында осы төрт ел еркін сауда (СЕФТА) туралы Орталықеуропалық келісімге қол қойды, оған 1996 жылдың қаңтарында Словения қосылды. Келісім өндірістік тауарлары бар еркін сауданың аймағын бірнеше жылға құрылуын және олардың қабылдау күнінен бастап кедендік баждар мен басқа да тарифтік емес шектеулерді қарастырды. Келісім серіктестіктердің бір жақты тәртіппен кедендік баждарды жоғарылатуға немесе жаңа сауда барьерлерін еңгізу қағидаларына негізделген. Сонымен қатар келісіммен бірнеше жағдайлар, яғни онда жақтар кедендік салымдардың мөлшерлеремесін немесе арнайы қорғану шараларын қолдану қарастырылған. Орталықеуропалық келісім 4 жыл ішінде еркін сауда аймақтарын құру қарастырған. Тарифтік және тарифтік емес барьерлердің жеделтілген қарқыны СЕФТА аймақтарында ұлттық өндірушілердің бірте-бірте ішкі нарықта өсіп жатқан бәсекелестікке тауарлармен шамамен бірдей сапасы мен техникалық деңгейіне бейімделу. Еркін сауда туралы келісімді құрудың оң қорытындысы болып елдер аймақтарының сауда саясатын иемденген тұрақты және болжамды сипатты алады. Келісіммен бекітілген біржақты кедендік баждарға тиым салу, импорттық шикізатты, материалдар мен бұйымдарды, Орталықеуропалық елдердің ұлттық нарықтарында тұрақты қызмет шарты ұлттық өндірушілерге және шетел инвесторларына кепілдік берген. Еркін сауда жақтары туралы келісімнің әрекет ету уақыты орташа дәрежеде ішкі нарықтың қосымша қорғану құралдарымен қолданылды. Қазір Орталық Еуропаның барлық елдері БО құрамына кірді.

3.2 Еркін сауданың Солтүстік Америкалық ассоциациясы. Халықаралық интеграцияның басқа тәжірибелік мысалы болып еркін сауданың Солтүстік Америкалық Ассоциациясы (НАФТА) танылады. АҚШ пен Канада, Мексика елдерімен еркін сауданың Солтүстік Америкалық Ассоциациясы туралы келісімге қол қойылған болатын, 1994 жылдың 1 қаңтарында күшіне енді. Келісімнің негізгі ережелеріне талдау жасасақ және Еуроодақтың құжаттарын салыстырғанда, онда маңыздысы: тек кедендік барьерлер ғана тартылады, НАФТА тауарлардың, қызмет көрсетулердің, капитал мен жұмыс күшінің жылжуы үшін бірегей континенттік нарықтың құрылуына жол ашады. Мамандардың есептеуі бойынша ХХІ ғасырдың 1-ші онжылдығының аяғында үш ұлттық нарықтардың бірігуі болады және 375 млн. тұрғыны бар еркін сауда аймағы құрылады. Алайда мынаны ескеру керек, НАФТА аймағында БО бар (Комиссия, Сот, Парламент және т.б.) ынтымақтастықты бақылайтын арнайы органдар құрылмаған. Ынтымақтастық процесінде БО-тан басқалары механизмдер құрылуы мүмкін, егер де ол қажетті болса. Солтүстік америкалық кеңістікте интеграцияның дамуында маңызды рөлді, әрине АҚШ-қа тиесілі, ол көптеген жылдар бойы өзінің компаниясы арқылы белсенді түрде көршілерінің экономикасына кірген болатын. Континентте америкалық экономиканың артықшылығы басым кезеңде әлемдік нарықта көшбасшы болып отырған АҚШ өзінің континентінде интеграциялық процесстің дамуына зәру болмаған. Әлемдегі жағдайлардың ауысуы объективті түрде онын алдына осындай міндет қойды. Мұнда мәселе Батыс Еуропаның, Жапонияның, Азия-тынық мұхит аймағы елдерінің ниеті мен әрекеттері туралы, олардың америкалық қолшатырдан шығып, экономикалық қуаттылықты күшейту, экономикалық

жиынтықтың және бірнеше елдің ғылыми-техникалық әлеуеті АҚШ-тың көрсеткіштерімен ұқсас. Саяси сипаттағы дәлелдерден басқа, әр қатысушы елдің келісімі НАФТА-ға қатысудың өзіндік экономикалық себептері бар. Америкалық мамандардың ойынша, экспорттың ұлғаюы жұмыс күшінің өсуіне алып келеді. Көп еңбекті қажет ететін және көп күш қажет етпейтін және басқа да қымбат тұратын өндірістерге мексикалық аймаққа ауыстыру процесіне байланысты үлкен үміт күтіледі, бұл шығындардың азаюына және осымен қоса америкалық тауарлардың бәсекеге қабілеттігін жоғарылатуға әсерін беруі тиіс. Америкалық саясаттанушылар-экономистер жаңа жағдайларда латынамерикалық елдердің экономикасына ендік НАФТА-ны өзіндік трамплин ретінде есептейді, мысалы «пайдаланушы» емес серіктес ретінде есептейді. Канаданың экономикасы АҚШ-тың экономикасымен тығыз байланысты. Канаданың сыртқы айналымындағы АҚШ-тың үлесі 70%-ды құрайды және керісінше, АҚШ-тың сыртқы айналымында Канаданың үлесі 20%-ды құрайды. Бұл үлкен көрсеткіш, егер де мынаны ескерсе интеграциялық топтастыруда, БО-та, Францияның сыртқы айналымында Германияның үлесі 20%-ды құрайды, ал сәйкесінше Францияның үлесі сәл жоғарырақ 10%-ды құрайды. 80-шы жылдардың аяғында канадалықтар мынадай шешімге келді, салыстырмалы түрде қолайлы жағдай интеграциялық процестерді тереңдету үшін АҚШ-пен басталғаны туралы, сонымен бірге канадалық фирмалардың тиімділігі америкалық үшін ұқсас көрсеткіштер белгілене бастады. Кедендік барьерлердің таратылуынан кейін экономикалық пайданың мүмкіндігі алдын ала есептелінген болатын, атап айтқанда өңдеуші және өндіруші өнеркәсіп үшін. Канаданың үкіметі НАФТА-ға қатысу бұл ғылымды көп қажет ететін өнімдерді шығарумен, пайданы жоғарылатумен тығыз байланысты, себебі серіктестіктердің топтарына қарағанда Канадада еңбек ақы жоғарырақ деп түсінеді. Канадада АҚШ-пен, НАФТА-мен интеграцияны тереңдетуде қарсыластары көп екенін ескеру керек, себебі Канададағы америкалық фирмалар агрессивті және кейбір салаларға ұлттық бақылауды жоғалтудың нақты қаупі бар. Канадалықтардың қаупі түсінікті, өйткені экономикалық процестерді жүргізетін күшті құқықтық институттар құрылмаған. Үлкен үміт НАФТА-ның Мексикамен байланысты-рады. Ол өзінің дамуының қарқынын күрт жеделдетуін, реформалар жүргізіп және 10-15 жылдан кейін өнеркәсіптік дамыған елдердің өзінің дамуы бойынша жақындауын қалайды. Капиталдың қимылын ырықтандыруға батыл шаралар қабылданған, оның ағымы басталды, шетел инвестициялардың көлемі өсті. Сонымен қатар кейбір қауіптер бар, мексикалық компанияларға солтүстік көршілерінің қысымын тежеу қиынырақ болады, әсіресе ауыл шаруашылығында елеулі мәселелер туындауы мүмкін. Қазіргі таңда НАФТА-ның қызметінің тиімділігін бағалау қиынға соғады, себебі көп уақыт өтпеді, алайда қазіргі уақытта оңтүстік америкалық елдердің осы экономикалық топқа қосылуы қарастырылады. Бәлкім, таяу болашақта нақты ұйымдастырылған құрылымды құру және ынтымақтастық механизмін өңдеу тура келеді.

3.3 Азия-Тынық мұхит аймағындағы ынтымақтастық. Егер тек географиялық жолмен ғана басқаратын болса, онда АТА-да «Азиялық Төртбұрыш» қалыптасты деуге болады: Жапония-Қытай-ҰИЖ-АСЕАН. Экономикалық байланыстардың даму нысаны жалпы азиялық құндылықтарды табуға, азиялық ынтымақтастықтың пайдасына кіреді. «Азиялық Төртбұрыш» аясында ішкі өңірлік әсер ету, ең алдымен, осындай аумақтарда, яғни сауда, тікелей инвестициялар, фирма аралық серіктестік секілді, сонымен қатар аймақ аралық деңгейде жүзеге асады. Интеграцияға келетін болсақ, біз оны мысалда БО, МЕРКОСУР және кейбір африкалық құрылымда, азиялық мәселелерді қарастырғанда, ең алдымен осы ауданға тән ерекшеліктерді ескеру керек. Концептуалды жоспарда, «азиялық емес» аналитикалық орталықтар, халықара-лық беделді ұйымдардың ұсынымы маңызды, АСЕАН аймағында аймақтық интеграция базасында басты үш бағыттар әзірленді. Олардың алғашқысы - нарықтық. Өзара саудада тарифтердің кезең-кезеңімен төмендеуі еркін сауда аймағына артықшылық береді, нәтижесінде салыстырмалы артықшылық-

тардың теориясына сәйкес және қорларды қолдану АСЕАН елдерінің өндірісін еңгізудің толық еркіндігін қамтамасыз ету арқылы қорларын пайдалану үшін тиімді. Екінші бағыт – нарықтық-институционалдық. Айрықша ерекшелігі – мемлекеттік басқарудың кейбір нысандарын қолдана отырып іріктелген сауданы ырықтандырудың үйлесімі. Бұл жол «индустрияландыруды тікелей бақылайтын» жақтайтындармен қорғалды. Осындай стратегия жалпы аумақтық өндірістік серіктестікке сүйенеді, АСЕАН елдерінің халықаралық деңгейде даму жоспарларының мәмілесі, бірлескен жобаларды жүзеге асыру және әкімшілік және саяси шаралармен бекітіледі. Үшінші бағыттың апологеттері аймақтық көлемде жеке жобаларды жүзеге асыруды ұсынады және шаруашылықтың кешенді сызбаларына қарсы шығады. Сонымен қатар, аумақтық интеграцияның қозғаушы күштерінің жеке секторының мүмкіндігі талданған. АСЕАН-ның ірі компанияларына күрделі бәсекелестікті құру және аймақтық бизнесте басты орынды алу арқылы көп ұлтты ірі компаниялардың қолайлы өсуіне жағдай жасау туралы ойлар айтылды. Қазіргі таңда АТА-да 1989 жылы құрылған ұйымдар Азия-Тынық мұхиты Ынтымақтастық (АТЭЫ) аймағында серіктестікті дамыту үшін белсенді күштер қабылдануда. Онда АТА-ның қатысуымен өсіп келе жатқан экономикасы бар барлық елдер ұсынылған. Өзіндік сипаты, концепциясы, сонымен бірге қатысушылардың құрамы бойынша АТЭЫ қазіргі аумақтық топтастыру үшін типтік емес ретінде көрінеді. Өздерінің жағдайларымен және шаруашылық дамудың деңгейлерімен, құрылымымен, экономикасымен, салттарымен, психологиямен ерекшеленетін бұл экономикалық бірігу мемлекеттермен құрылған. АТЭЫ-құрылуына жаңылыстырылмай 1989 жылдан кейін 1995 жылы қарашада Осака қаласында қабылданған АТА-ның әсер ету бағдарламасына маңызды көңіл аудару керек. Қабылданған құжат бойынша ырықтандыру мен АТЭЫ аймағында әсер ету процесі жан-жақты сипат алады және ДСҰ-ның барлық стандартына сәйкес келеді. Осы құжат интеграциялық қаңқаны жинауда толығымен барлық элементтерді қамтиды. Онда тарифтерді қысқарту туралы және АТЭЫ-ның елдерінің тарифтік режиміне сәйкес келетін ашықтықты қамтамасыз ету, тарифтік емес шараларды қысқарту, энергетика, көлік және т.б. аумақтарында серіктестік дамыту қажеттілігі мәселелері қарастырылады.

Қазіргі таңда АТЭЫ қалыптасқан құруларға сүйене алады, мысалы АСЕАН, сонымен қатар енжар жұмыс істейтін топтастыруға, мысалы, Тынық Мұхит ынтымақтастық кеңесі (ТМЫК) – ғылыми қызметкерлер мен бизнесмендерді өзене тартатын үкіметтік емес ұйым. Тынық мұхит ұйымдарының құрамын ұмытпау керек, яғни олардың ірі формалары бая және жұмысқа қабілеттігі аз. Сондықтан, АТА-да АТЭЫ-да интеграциялық сипат алатын басқа да құрылымдар пайда болуы мүмкін, ал АТЭЫ-ның өзі аймақ елдері үшін интеграцияның идеологиясын өзіндік құрастырушысы ретінде рөл ойнауы мүмкін.

3.4 Оңтүстік Америкадағы интеграциялық процестер. Тарихи және географиялық себептер бойынша Оңтүстік Америка елдерінің экономикасы көптегн онжылдықтарда жағалауда дамыды. Бұл метрополияның қажеттілік негізінде экономиканың құрылуымен және ішкі континенттік саудада бейімделмегенімен байланысты. Осымен қатар, мынадай мәселе назардан тыс шығып отыр, яғни интеграцияның дамуына кедергі келтіретіні елдердер арасындағы көліктік хабарламалардың жоқтығы, табиғи жағдайлар (Кордильерлер, экваторлық ормандар) көршілер арасындағы айналымды қиындатады. Оңтүстік америкалықтардың ойынша осының барлығы Батыс Еуропа жағдайларынан ерекшеленеді, онда кімнің аумағы көліктік жүйені құруға мүмкіндік беретіні арқылы өзгешеленеді. Өткеннің мұрасы интеграцияға әсерін тигізпеген, себебі аймақ елдерінің ұлттық экономикасы бір-бірін нашар толықтырып тұрды, өзіндік тауарларының сипатына сәйкес келетін экспортқа көңіл бөлді. Латын америкалық елдердің экономикалық дағдарысты жеңу арқылы және әлемдік шаруашылықтың жаңа мәселелеріне бейімделу арқылы ашық экономикаға өтуі, сонымен қатар өндірістік әлеуетті жаңғырту оларға сәйкесінше 80-ші жылдары ұтысты алып келмеді. Экспорттың физикалық көлемдерін

ұлғайту әрекеттері шикізаттың әлемдік құнын азайту үшін валюталық кіріске ілеспеді, қолдампаздық барьерлерге кері әсерін берді. Латын Американың әлемдік тәжірибесін есептей келе жаңа аймақтық интеграциялық тұжырымдама шығарды, ол Латын Американың басқа әлем елдерімен дамуда байланысты дамыту арқылы әлемдік шаруашылыққа баламалы емес интеграцияны ұсынды. Бұл үшін латын америка елдерінің жаңа үлгісіне сәйкес келмейтін интеграция стилін өзгерту міндеті қойылды. «Ашық аймақшылдық» деп аталатын төмен кедендік барьерлерге негізделген және әлемдік нарықта ашық нақты мазмұндалған тұжырым өңделді. Оңтүстік Америкада экономикалық процестерді талдау аймақта интеграцияның үдеуіне алып келген факторларды ұсынады.

Бірінші себеп – саудадағы бәсекелестіктің күшеюі, бір жағынан жаңа технология мен инвестицияны пайдаланудан түскен кірістердің өсуі, басқа жағынан ірі және ашық нарықтарды құруға ынталандырды. Нарықтың шектеулігі мен жабықтығы барлық бағыт бойынша даму қарқынын баяулатуға алып келіп отыр.

Екінші себеп болып латынамерикалық елдермен қабылданған интеграциялық процестерді жеделдетумен 80-ші жылдардың аяғында сыртқы сауданы ырықтандыру танылды. Бірыңғай тарифтерді және тарифтік емес шектеулерді еңгізу арқылы бағдарламаны жүзеге асыру сауданы ырықтандырудың екі және көп жақты келісімге қол қоюға жағдай туғызды, бұл жабық экономика жағдайында жүзеге асыруға мүмкін емес етін. Жеңілдік тарифтерін белгілеу және оларды нақты экономикалық секторда толығымен жою аймақта тауар айналымын ынталандырды. Үшінші себеп аймақтағы механизм интеграциясын түбегейлі қайта қарастырудан тұрады. 1960 жылы еркін сауда аймағын құру туралы «Монтевидео Шартына» қол қойылды, оған мына елдер кіреді – еркін сауданың Латынамерикалық ассоциациясы мүшелері (ЛАЕС). Шарт бойынша қатаң тарифтік жүйе құрылған болатын, ол өзін ақтамады, және қазіргі таңда пайдасыз. Елдер тек өздерінің серіктестеріне ғана емес барлық ЛАЕС мүшелерін ұсынуы тиіс болатын, сонында ортақ пайдаға алып келетін еді. Тәжірибеде елдер өзінің алынған серіктестеріне тауарларды жеңілдік тариф бойынша ұсынуды қойды, себебі бұл автоматты түрде ЛАЕС-тың басқа да мүшелеріне таратылды. Бұл әрине соңында ұлттық экономикаға бәсекеге түскен өндіруші үшінші елдер жағынан залалын алып келді. «Монтевидео Шарты» 20 жылдан кейін қайта қарастырылды және жаңа шарт бойынша, ол сауда келісімдерін бірнеше және бір елмен қорытындыға келді. Тарифтердің жалпы төмендеуі латынамерикалық интеграцияға мақсатқа қызмет етпейді, себебі ол біртіндеп тереңдеуі керек етін, нәтижесінде «құрылыстық блоктар» ретінде және болашақта тарифтерді толығымен алуға қатысушылармен қарастырыла келе келісімге қол қоюға алып келді. Төртінші себепке интергациялық процестердің жеделдету арқылы континенттік саяси өмірге жағымды өзгерістерін жатқызуға болады. Демократияландырудың жаңа басталған процесі, жалпы «футболдық соғыс» ретінде бәсекелестік жойылады деген негіздер береді және экономикалық қайта құруға әсерін тигізбейді.

Оңтүстік Америкада интеграциялық процестердің белсендіруі байқалады, оның ішінде елеулі рөлді МЕРКОСУР (MercadoComundelSur) алады – Аргентинамен, Бразилиямен, Парагваймен және Уругваймен 1991 жылы құрылған елдің оңтүстік конусының жалпы нарығы және қысқа уақытта аймақтық интеграцияның негізгі қатысушысына айналған. Қазіргі таңда МЕРКОСУР – Латын Американың біріктірілген ірі нарығы, онда тұрғынның 45%, ЖІӨ-нің 50% жиынтығы, тікелей шетел инвестициясының 40%, тауар айналымы жиынтығының 60% және континенттің сыртқы сауда көлемінің 33% шоғырланған. МЕРКОСУР-ды құру туралы шартпен барлық баждар мен төрт елдер арасындағы өзара байланысындағы тарифтік шектеулерді тоқтату, яғни субаймақта ЕСА-ны құру: жұмыс күші мен капиталдың еркін әрекеті, кедендік одақтағы білім беру мен бірыңғай сыртқы тарифті еңгізу, валюталық қаржылық аймақта ауыл шаруашылығы мен байланысты, өндірістік аумағында саясатты үйлестіру, еркін өндірістік аймақты біріздендірілген ережелердің жұмыс істеуі, тауарлардың пайда болуының бірыңғай тәртібі. Интеграцияның елеулі табысы көптеген елеулі мәселелердің бірігуінің жоқтығын

білдірмейді. Оларға көлік инфрақұрылымының дамуының жеткіліксіздігі, валюталық бақылаудың сауалы, салық салудың біріздендіруі мен еңбек заңнамасы кіреді. Көптеген қиындықтар интеграцияның бөлудегі қиындықтарымен пайда болады, яғни «әртүрлі қуатымен» ұлттық экономиканың елдердің мүшелігі. Құрылыстық, ұнды, қантты, шарап өнеркәсібі секілді интеграциялық процестердің дамуы және әлеуметтік жағынан осал салалар арасындағы қарама-қайшылықтар пай болады. Нарықтарды бөлуде «ауыр» салалардың қатарына автомобильдік салалар жатады. Әлеуметтік аймақта МЕРКОСУР-дың алдында күрделі міндеттер тұр. Егер кәсіпкерлер интеграцияның оң жақтарын сезінген болса, онда қатысушы елдердің толық емес. Континенттің басқа интеграциялық бірлестігі қатарынан белгілеуге болады:

-Анд пакті (Боливия, Венесуэла, Колумбия, Перу және Эквадор). Осы ұйымды интеграцияның Андтік жүйеге біртіндеп өзгерту қарастырылады және «интеграцияның жоғары деңгейіне» өзара экономикалық серпін беру;

-Орталықамерикалық жалпы нарық (Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Никарагуа және Сальвадор). Еркін сауда аймағы қалыптастырылды, ішкі блокта баждарды тарату және үшін елдерге байланысты шектелген кедендік тарифтерді еңгізу қарастырылады;

-КАРИКОМ немесе Карибтік қауымдастық (Карибтік бассейнің 14 ағылшын тілді елдер)- интеграциялық топтастырудың жеткілікті дамуы, сыртқы тарифтердің бірыңғай қатарын иеленеді.

3.5 Африкадағы интеграциялық процестер. 1960 жылдардан кейін континентте 40 түрлі халықаралық ұйымдардың экономикалық және қаржылық профилі пайда болды, олар экономикалық қызмет аймағының кең шеңбері арқылы интеграцияның дамуына шығып отырды, сонымен қатар жеке салалары шеңберінде де, алайда сәйкес келетін құжаттарда «интеграция» немесе «халықаралық еңбек интеграциясы» деген анықтама болмаған. Интеграциялық процестердің дамуына Африканың метрополиясы үлкен әсерін тигізген, әдетте осындай әсер ету белгілі мақсаттарға жету мен өздерінің мүдделерін өткізбеу үшін және т.б. пайдаланылған. Айтпақшы, мысал ретінде әртүрлі елдердің франктілді, ағылшынтілдес және т.б. топтастыру қызмет ете алады. Бастапқы кезеңде африкалық жағдайларға байланысты спецификалық ұйымдар пайда бола бастады, мысалы, ОМВГ (Гамбия өзенін игеру ұйымы), ОМВС (Сенегал өзені бассейнін игеру Ұйымы), Катар өзені бассейнін дамыту мен пайдалану Ұйымы және т.б. Сонымен қатар африкалық зерттеушілердің бағалауына сәйкес құрылымдар құрылды, олар өзіндік шегінде «процестердің концентрациясы және оларды интеграциялыққа алмастыру» бола алады: Африкалық ағаш өнеркәсібі шаруашылығының Ұйымы, какао өндіретін елдердің Халықаралық Ұйымы, Батыс Африкада күріш шаруашылығын дамытатын Ассоциация және т.б. Алайда мынаны ұмытпау қажет, 60-70 жылдары Африкада ТҰК-на күшті әсер ету байқалды. Бірақ ТҰК-ның қызметі болып өткізу мен жүзеге асыруға дейін сауда ағымын бақылау, аймақтық серіктестік бағдарламасын нақты кезеңде үзді. 80-ші жылдары дамыған елдердің экономикалық дипломатиясының белсенді қызметі нәтижесінде, сонымен қатар африкалық та, нақты негізде әлемдік қауымдастықпен нақты мөлшерде ТҰК-ның серіктестікке деген кейбір тәсілдері реттелді. Ломей сериялары арқылы БО елдерінің қатысушы серіктестіктерінің шарты (және оған кіретін алғашқы метрополиялар) дамып отырған елдермен конвенциялары «қайта өңделді». Алынған қажеттіліктерді ескере отырып, Африкалық Экономикалық Қауымдастықтың (АЭҚ) кезеңімен құрылуы туралы шарттарын жүзеге асыруға көп көңіл бөліне бастады, бұл келісім өз күшіне 1994 жылдың мамырында енді. АЭҚ-ны құрудың біртіндеп алты кезеңге өту жоспары 34 жыл ішінде жүзеге асырылуы тиіс. Сонымен бірге, АЭҚ-тың маңызды элементі қазіргі субаймақтық топтастырулар танылады, атап айтқанда, ЭКОВАС, КОМЕСА, САДК, САМЭСГЦА, ЮДЕАК алғашқы 20 жылда бірінші назарын тек оларға көңіл бөлуін, олардың нығаюы мен қызметінің үйлестіруіне күш салуын жоспарлады. АЭҚ-тан іс жүзінде әсер алу – алыс болашақтың ісі, алайда Қауымдастықты құру процесінің өзі

модернизациясы мен Африкалық елдердің өзара әсер етуінің экономикалық құрылымын біріздендіруге, серіктестіктердің көлемі мен қарқындылығын ұлғайтуға серпін береді, соңында африкалық нарықтардың ұлғаюына алып келуі керек, Африкада ұжымдық негізде құрылатын жаңа ірі кәсіпорындардың және басқалардың қажеттіліктерін жаратандырудың пайда болуы жатады. Батыс Африкада өзінің мақсаты ретінде аймақта жалпы нарықты кезеңімен құру мақсаты болып табылатын Батыс Африка елдерінің Экономикалық Қауымдастығы (ЭКОВАС) қызметін жандандыру байқалады. ЭКОВАС 1975 жылы құрылған, 16 мемлекет құрамына кіреді. Қауымдастықтың жоспарын жүзеге асыру мемлекеттердің экономикалық даму деңгейлеріне негізделген, олардың сәйкес келмейтін шараларының билік және нарықты пайдалану арқылы экономикалық, қаржылық, саудалық және басқа міндеттерді шешуде көптеген қиыншылықтарға алып келеді. ЭКОВАС-тың тиімділігін жоғарылату франктілді және ағылшынтілді субаймақтық елдер арасында кедергісін береді және басқа аумақтарда бұрынғы метрополияға байланыстығы, сонымен қатар Нигерияның ішкі мәселесі кейбір мемлекеттердің ойынша Батыс Африкада интергациялық процестің «локомотиві» ретінде есептейді. Орталық Африкада экономикалық интеграция жоспарында Орталық Африканың Кедендік және Экономикалық Одағы (ЮДЕАК) қарқынды дамыды, сонымен қатар өзінің құрамында алты ел бар. Отыз жыл ішінде ішкіаймақтық сауда 25 есе өсті, ЮДЕАК елдерінің бірігіп қатысуы арқылы бірыңғай сыртқы кедендік тариф еңгізілді. «Француздық франк аймағында» Орталық Африкалық Валюталық Одақ құрылды, оның орталық институты болып Орталық Африканың мемлекеттерінің Банкі болды. Ол барлық қатысушыларға бірыңғай төлем құралдарын шығарады. ЮДЕАК аймағында несиелік қауымдастық органдары қызмет етеді: Орталық Африканың мемлекеттерінің даму Банкі және Ынтымақтастық Қоры. Осы экономикалық топтастырудың даму мәселесіне елдердің экономикалық даму деңгейін және ұлттық экономиканың ішіндегі әлсіз әртараптандыруды, инфрақұрылымның дамымауын, елдер қатарындағы саяси тұрақсыздықты жатқызуға болады. Бұл Шартта белгіленген маңызды міндеттерді шешуге әсерін тигізбейді: капиталдың қызмет ету еркіндігі (ЮДЕАК ішіндегі кедендік барьерлердің біртіндеп таратылуы), өндірістік кооперацияларды орнату, СП-ны құру және т.б. 1994 жылы Одақтың мүшелері ЮДЕАК-ты біртіндеп Экономикалық және Валюталық Қауымдастыққа (ЭВСЦА) трансформациялау туралы шешім қабылдады, яғни жоғары интеграциялық деңгейге шығу.

1) Халықаралық экономикалық интеграция

1. Анықтамасы	
2. Интеграция теорияның авторы	
3. Интеграцияның себептері	
4. Интеграцияның мақсаттары	
5. Интеграциялық бірлестіктердің түрлері	

2) Салыстырыңыз

Еркін сауда аймағы	Кеден одағы	Жалпы нарық	Экономикалық және валюталық одақ
1.	1.		1.
2.	2.		2.
.....

3) Интеграцияның тиімділігі (кестені толтырыңыз)

Статикалық тиімділігі	1.	
	2.	
Динамикалық тиімділігі	1.	
	2.	

4) Европалық Одақ

1. Анықтамасы	
2. Құру жылы	
3. Даму кезеңдері	
4. ЕО басқару механизмдері	
5. ЕО институттары	
6. Мүше елдердің саны және аталуы	

5) Жаңа терминдергі түсініктеме беріңіз:

1. Еркін сауда аймағы
2. Кеден одағы
3. Дүниежүзілік сауда ұйымы
4. ЮНКТАД
5. Халықаралық сауда палатасы
6. Сауда келісімі, сауда және теңізде жүру туралы келісім
7. Барынша қолайлы режим
8. Ұлттық режим
9. Преференциалды режим
10. Жалпы нарық
11. Экономикалық одақ
12. Оффшорлы аймақ
13. Сауда одағы
14. Преференциялар
15. Преференциалды тариф
16. Преференциалды сауда
17. Раунд
18. Статикалық әсері
19. Динамикалық әсері
20. Сауданы құру әсері
21. Саудадағы ауытқу әсері

б) Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Экономикалық интеграция дегеніміз не?
2. Экономикалық интеграцияның алғышарттары және мақсаттары?
3. Интеграциялық үрдістің негізгі кезеңдері қандай?
4. Әлемдегі интеграциялық топтардың мысалдар келтіріңіз.
5. Кеден одақты құру кезінде қандай экономикалық тиімділіктің типтері пайда

болады?

6. Сауданы құру эффектісін пайда болу себебін түсіндіріңіз
7. Есептер.

1. 1994 жылдан бастап АҚШ пен Канада арасындағы сауда туралы келісім шарты жүзеге асырылды. Ол келесі елдерге қалай әсер етеді:

- а. АҚШ-қа;

- б. Канадаға;
 в. Еуропа елдеріне?
2. Көлік дөңгелегі Чехияда \$100, Ресейде \$80, Польшада \$60. Чехия – кіші ел және оның саудасы әлемдік бағалардың деңгейіне әсер етпейді.
- а. Чехияда Ресей мен Польшадан дөңгелек импортына 100 пайыздық адвалорлық баж тариф енгізіледі. Чехия дөңгелектерді импорттай ма?
3. Егер бұдан кейін Чехия Ресеймен бірігіп кеден одақты құрайтын болса, дөңгелектерді өзі өндіре ма немесе оларды импорттай ма?
- в. Чехия мен Ресей арасында кеден одақты құру жағдайында қандай эффект – сауданы құру немесе саудадан ауытқу – пайда болады?
- г. Делік енді, Чехияда Ресей мен Польшадан дөңгелек импортына 100% емес, 50% адвалорлық баж енгізілген жағдайда Чехия дөңгелектерді импорттай ма?
- д. Егер Чехия Ресеймен бірігіп кеден одақты құрса, дөңгелектерді өзі өндіре ма немесе импорттай ма?
- е. Чехия мен Ресей арасындағы кеден одағын құру жағдайда қандай эффект – сауданы құру немесе саудадан ауытқу пайда болады?
4. Тек қана өндірістік тауарларын өндіретін ел тек қана ауыл шаруашылық және шикізаттық тауарларын өндіретін елмен кеден одақты құрмақшы. Бұндай кеден одағы әр елдің әл ауқаты деңгейінің өсуіне әкеле ма? Неге?
5. Неге ЕО аграрлық протекционизм мақсаттарына кеден баж емес, өтемдік алымдар жүйесі пайдаланады?
6. Еуропадағы интеграциялық үрдістің дамуының қандай жақтары Қазақстан үшін қолайлы немесе қолайсыз болып табылады?

СӨЖ тапсырмалары

1. Тәжірибе сабағына дайындалу, әдебиеттерді оқу.
 2. Өзін-өзі тексеру үшін төмендегі сұрақтарға жауап беру керек:
 - интеграция дегеніміз не?
 - еркін сауда аймағы дегенді түсіндіріңіз.
 - ТМД елдерінің Кедендік Одағын құрудың бірінші кезеңі ретінде қандай аймақ құру жөнінде келісім жасалды ?
 - аймақтық экономикалық интеграцияның негізгі белгілері қандай?
- Тапсырманы орындауға қажетті әдістемелік кеңес: Дәріске дайындалғанда ұсынылған оқулықтардың көмегімен ең алдымен интеграция деген қандай мағынаны білдіретінін және интеграцияның қажетті шарттарын қарастыру керек. Сонымен қатар интеграциялық процестердің дамуы қандай талаптарды қажет етеді? Осы мәселелерді қарастырып алған жөн.
- Екінші сұрақты қарастырар алдында экономикалық одақ дегеннің мағынасын түсініп алу керек. Содан кейін одақтардың негізі түрлерін және олардың қызметтерін атап көрсету керек.
- Үшінші сұрақты қарастырар алдында ТМД елдерінің Кедендік Одағын құрудың бірінші кезеңі ретінде қандай аймақ құру жөніндегі келісім жасалғанын анықтап алу керек. Сонымен қатар Кедендік Одақтың негізгі мақсаттарын атап өту қажет.
- Төртінші сұрақта алдымен аймақтық интеграция қандай мағынаны білдіретінін және оның алғышарттарын қарастырған жөн. Сосын әлемде оның маңыздылығын атап өту қажет.

11 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ВАЛЮТА-ҚАРЖЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

1. Жүйенің валюталық және қаржылық элементтері
2. Валюта жүйесінің эволюциясы
3. Еуропалық валюталық жүйе

1. Халықаралық валюта-қаржылық жүйе – тауарлар мен өндіріс факторларының халықаралық қозғалысын қамтамасыз ететін, халықаралық келісімдерде бекітілген валюта-қаржылық қатынастарды ұйымдастыру формасы.

Валюта-қаржылық жүйе тауарлардың халықаралық саудасын, қаржы құралдары мен өндіріс факторларының қозғалысын дамытуға мүмкіндік беретін маңызды буын. Ол элементтердің екі тобынан тұрады:

1. Валюталық элементтер:

- ұлттық валюталар;
- олардың бағамы және айналымы;
- валюталық паритет;
- валюталық реттеудің ұлттық және халықаралық механизмдері.

2. Қаржылық элементтері:

- халықаралық қаржы нарықтары;
- нақты қаржылық құралдармен (валюта, бағалы қағаздар, кредит) сауда жасау механизмі.

Халықаралық қаржы жүйесінің жеке элементі ретінде өндіріс факторларының, тауарлардың, қаржы құралдарының қозғалысын қамтамасыз ететін халықаралық есеп айырысуларды атап өтуге болады.

Валюта дегеніміз ақша банкноты түріндегі ақша массасының нақты бөлігі. Өзінің тиесілігіне қарай валюта төмендегідей түрлерге бөлінеді:

- ұлттық валюта;
- шет елдік валюта.

Әлем елдерінің валюталары белгілеріне қарай бірнеше топқа бөлінуі мүмкін. Жиі кездесетіндері:

- резервтік валюта – бұл елдің төлем балансының теріс сальдосын жабу үшін мемлекеттің халықаралық резервтік активтері ретінде сақталып тұратын валюта;

- еркін қолданылатын валюта – халықаралық келісім-шарттарда төлем жүргізу үшін қолданылатын және әлемдік валюта нарығында еркін сатылатын және сатып алынатын валюта;

- тұрақты немесе қатты валюта – қозғалысы негізінен макроэкономикалық заңдылықтар бойынша жүргізілетін, тұрақты валюталық курспен анықталатын валюта.

Валюта айналымы дегеніміз резиденттер мен бейрезиденттер ешқандай шектеусіз ұлттық валютаны шет елдік валютаға алмастыруы және шет елдік валютаны нақты қаржы активі ретінде қолдануы.

Валюталар айналымы деңгейлері арасындағы айырмашылық – үкіметтің валюта айырбастауға қандай шектеулер белгілеуімен байланысты. Осыған орай, төлем балансындағы операцияларда валюта екі түрге бөлінеді:

- ағымдағы операциялар бойынша айналым – тауарлар, қызметтер және мемлекетаралық аударымдар мен трансферттерге байланысты ағымдағы халықаралық операциялар төлемдеріне шектеу қойылмау;

- капиталды операциялар бойынша айналым – тікелей және портфельді инвестициялар, қарыздар мен капиталдар, гранттар қозғалысына байланысты халықаралық операциялар төлемдері мен трансферттерге шектеу жасамау.

Валютаның параллельді айналымы – мемлекеттің ұлттық валютасымен қатар шет елдердің бір немесе бірнеше валюталарының айналыста қолданылуы. Параллельді айналымның төмендегідей нақты формалары бар:

- долларизация – шет ел валюта бірлігінің төлем бірлігі және айналыс құралы ретінде пайдаланылуы;

-валюталық орын басу – шет ел валюталарының тек айналыс құралы ретінде қолданылуы.

2. Халықаралық валюта жүйесі әлем елдерінің қаржы-ақша жүйесінің негізін құрайды және валюта ресурстары мен халықаралық төлем құралын білдіреді.

Валюталық жүйе тарихы ұзақ және оқиғаларға бай. Жүйенің жіктелуі қандай актив түрінің резервті (жинақ) болып саналуына, яғни қандай актив түрімен халықаралық төлемдердегі теңсіздіктерді реттеуге мүмкін болуына байланысты. Осы белгілеріне қарай валюталық жүйе стандарттары: алтын, алтын-девизді және девизді болып бөлінеді.

Алтын стандарты - ұлттық валюта бірлігіндегі алтынның белгіленуі арқылы Орталық Банктің ұлттық валютаны алтынға айырбастап сату және сатып алу міндеттемесі.

Әрбір валютадағы алтынның құрамы тіркелгендіктен, валюта курсы паритет деп аталады. Бұл кезең 1876-1914 жылдарды қамтыды, Париждік валюта жүйесі деп аталды.

Осы стандарттың негізінде 1922-1944 жылдары Генуя валюта жүйесі қызмет етті.

Үшінші кезең 1944-1976 аралығында Бреттон-Вудс валюта жүйесі деп аталды. Бұл кезеңде алтын-девиз стандарты қалыптасты. Алтын-девиз стандарты – валютаның АҚШ долларына қатысты белгіленген паритетіне негізделген халықаралық валюта жүйесі. Бреттон-Вудс жүйесі бойынша алтын- девиз стандарты тек Орталық банктерге арналған және АҚШ доллары ғана алтынға айырбасталатын валюта болып белгіленді. Сонымен бірге, алтын унциясының курсы 35 доллар болып бекітілді.

Төртінші кезең Ямайкалық валюта жүйесі, 1976 жылдан қазіргі кезге дейінгі аралықты қамтиды. Бұл жүйе қандай-да бір қатаң қызмет ету ережелеріне бағынбайды. Девиздік стандарт – белгіленген және қалқымалы валюта курстарымен қатар қызмет етеді және бұл курс елдер арасындағы келісімдер арқылы, сонымен бірге, Халықаралық Валюталық Қор механизмдері арқылы реттеледі. Сондай-ақ, қосымша резервті қор ретінде арнайы қарыз алу құқығы СДР белгіленген. СДР-дің негізгі қызметі арнайы есеп-шоттан бір елдің екінші елге ақша аударуы арқылы көрінеді, яғни СДР-дің материалдық формасы жоқ. СДР-дің курсы валюта курсы арқылы белгіленеді.

3. 1989 жылы Еуропалық Қауымдастық комиссиясы ЕО елдеріне экономикалық және валюталық Одақ құру жөнінде ұсыныс жасады. Одақ құрылуының алғашқы кезеңінде мүше-елдердің негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері жуықтады, яғни ЕО елдері арасында капитал қозғалысына қойылған шектеулер толық алынып тасталды.

Екінші кезеңде «Маастрихт келісімі» негізінде елдер ұлттық экономиканы көпжақты бақылау механизмі негізінде валюталық интеграцияны тереңдетті.

Үшінші кезең 1999 жылы басталды. Бұл кезеңде ортақ еуропалық валютаны енгізу мен Еуропалық Орталық Банк құру ісі жүзеге асырылды.

Еуропалық валюта-экономикалық одақ дегеніміз – ЕО елдерінің валюта-қаржылық интеграциясының даму сатысы, яғни мұнда біртұтас ақша саясатына, ортақ Орталық банкке өту және ортақ валюта енгізу көзделген. Жоғарыда аталғандардың ішінде ең негізгісі 2-кезең болып саналады. Оның келесі себептері бар:

-мемлекеттердің қаржы жүйесіндегі көрсеткіштерді жуықтатуға қатаң бақылау жүргізілді;

-Еуропалық Орталық Банкті құруға және ортақ валюта саясатын жасақтауға арналған Еуропалық валюталық институттың құрылуы;

-экономикалық саясатты бақылау механизмін құру. Бақылауды ЕО Кеңесі мен Еуропалық валюталық институт жүргізеді.

СӨЖ тапсырмалары

1.Осы тақырыптан алған білімді толықтыру үшін келесі сұрақтарға жауаптар дайындау:

1. Халықаралық валюта жүйесінің қалыптасу кезеңдерінің ерекшеліктері неде екендігін түсіндіріңіз.

2. Ұлттық валюталық жүйесі мен халықаралық валюта жүйесінің негізгі элементтерін атаңыз.

3. Ұлттық валюталық жүйе дегеніміз не ?

4. Еуропалық валюта жүйесінің даму ерекшелігі қандай ?

5. Паритет дегеннің мағынасын түсіндіріңіз.

3. Реферат дайындау.

Тақырып: Қазіргі кезеңдегі валюта жүйесінің негізгі сипаттамалары және проблемалары.

4. Тақырыпты толық меңгеру және осы тақырыптан алған біліміңіздің дәрежесін тексеру үшін төмендегі сұрақтарға жауап беріп көріңіз (жауаптарыңызды қысқаша жазып дәріс оқитын оқытушыға тапсырыңыз):

-Халықаралық валюталық резервтік бірлікке не жатады ?

-Қазақстан Республикасының валюталық реттеу саясатының даму ерекшеліктерін түсіндіріңіз .

Тапсырманы орындауға қажетті әдістемелік кеңес: 1. Семинар және дәріске дайындалғанда валюта жүйесі мен ұлттық валюта жүйесінің айырмашылығын дұрыстап түсініп алу керек. Үй жұмысын орындайтын дәптерге осы айырмашылықтарды жазып қою керек.

2.Екінші тапсырманың сұрақтарына жауаптар семинар сұрақтарының жауаптарын толықтырады және тереңдетеді. Сондықтан жауаптарды семинар сұрақтарын дайындау барысында табуға тырысу керек.

3. Реферат дайындау барысында дәріс, интернет, оқулықтардан алған, тақырыпқа сәйкес келетін кез келген материалды қолдануға болады.

Рефератты дайындағанда ұсынылған әдебиеттерді қолдана отырып қазіргі экономикалық өсу кезеңінде валюта жүйесінің атқаратын қызметтері, Экономикалық өсудің сапалық көрсеткіштерін атап қана қоймай, оларды түсіндіру қажет. Сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етудің маңызын және факторларын, экономикалық өсуге кедергі жасайтын проблемаларды көрсетіңіз.

12 БӨЛІМ. ВАЛЮТА ҚҰНЫ ЖӘНЕ ВАЛЮТА БАҒАМЫ

1. Валюталық курс және оның түрлері

2. Валюталық курсқа пайыздық ставканың әсері

1. Әрбір елдің валюталық жүйесінің негізгі элементі – оның ұлттық валютасы. Елдің макроэкономикалық операцияларының барлық есебі ұлттық валюта арқылы жүргізіледі. Валюта курсы (бағамы) – ұлттық валюта бірлігінің шет елдік валюта бірлігіне қатынасы. Валюталық курс екі валютаның баға қатынасы ретінде заңды түрде бекітілуі немесе өзара котировка процесінде анықталуы мүмкін.

Валюта котировкасы дегеніміз таңдалған нарықтық механизмдер негізінде валюта курсы анықтау. Көптеген елдерде валюта котировкасының екі түрі қолданылады:

1) тікелей котировка - ұлттық валюта бірлігінің шет елдік валюта бірлігінің белгілі бір шамасына қатынасы → 125 теңге – \$1;

2) жанама котировка – шет ел валюта бірлігінің белгілі бір шамадағы ұлттық валюта бірлігіне қатынасы → \$0,001 – 1 теңге;

3) кросс-котировка – екі валюта бірлігінің бір-біріне қатынасы олардың әрқайсысының үшінші валютаға, негізінен АҚШ долларына қатынасы арқылы анықталады → 1\$ – 120 теңге, 1\$ - 24 рубль, 1 теңге – 4,8 рубль.

Валютаны белгілеу үшін 3 әріпті код қолданылады. Алғашқы 2 әріп елді білдіреді, соңғысы сол елдің валютасы. Мысалы, USD – АҚШ доллары; JPY – Жапон иені, KZT – Қазақстан теңгесі.

Тікелей котировка формуласы:

$$K_{t1} = (x)\$1 \quad (8)$$

Жанама котировканың формуласы:

$$\$1 = K_{t1} \times \frac{1}{x}$$

Ең жиі қолданылатыны – тікелей котировка.

Нарықта шет елдік валютаға сұраныс пен ұсынысты салыстыру процесінде белгіленетін валюталық курс котировкасы уақыттық өлшемді де білдіреді. Қазіргі кезде банктер үшін екі жұмыс күні жеткілікті болып есептеледі, осы кезде құжаттар алмасу, тиісті шоттарды жабу, аударымдар жасау жүргізіледі.

Спот-курс – курс жөніндегі келісімге қол жеткізілгеннен кейін 2 күннің ішінде валюталар айырбасталатын курс.

Форвардтық курс – курс жөніндегі келісімге қол жеткізілгеннен 3 күннен кейін белгілі бір кезеңге дейін валюталардың айырбасталатын келісімді курсы.

Халықаралық экономикада негізінен валюталық курс ретінде спот-курс қабылданады.

Іс жүзінде экономикалық даму қарқыны мен экономикалық бағдарламаларды бағалау үшін валюталық курстың бірнеше түрлері қолданылады. Сол арқылы макроэкономикалық өзгерістерге қалай әсер ететіндігін анықтауға болады.

Номиналды валюталық курс - екі валюта арасындағы курс, яғни ұлттық валюта бірлігінің шет елдік валюта бірлігіне шаққандағы курсы.

$$E_n = C_f / C_d \quad (9)$$

мұндағы: E_n - номиналды валюталық курс;

C_f - шет елдік валюталық курс;

C_d - ұлттық валюта

Нақты валюталық курс - өз елінде немесе ұлттық валюта айырбасталатын басқа елдегі баға өзгерісі деңгейін ескере отырып, есептелетін номиналды валюта курсы

$$E_r = E_n \times \frac{P_f}{P_d} \quad (10)$$

мұндағы:

E_r - нақты валюталық курс;

P_f - шет елдік баға индексі;

P_d - өз елінің баға индексі.

Валюта курсының бірлігі дегеніміз – барлық валюталық операциялар үшін бір ғана тиімді курсты қолдану.

Валюталық курстың белгіленуіне байланысты 2 түрлі бағыт болуы мүмкін:

-қатаң шектелген;

-сұраныс пен ұсынысқа қатысты еркін қалқымалы.

2. Валюталық бағамына қатысты активтер елдің ішіндегі және шет елдегі табыс әкелетін банктік депозиттер мен бағалы қағаздарға қатынасына қарай анықталады. Активтерге салынатын табысты анықтау үшін үш көрсеткіш ескеріледі:

-елдің ішіндегі пайыздық ставка;

-шет елдердегі пайыздық ставка;

-валюталық курс динамикасы.

Қай елде пайыздық ставка жоғары болса, ақша сол жаққа қарай ағылады. Кей жағдайларда бірдей баланс болуы мүмкін, ол пайыздық ставка концепциясын анықтайды.

Пайыздық ставкалар паритеті - әртүрлі елдегі бірдей көлемдегі депозиттер бір валютаға айырбастағанда тең табыс беретін ставкалар деңгейі.

Ұлттық валюталар курсының төмендеуі шет елдік депозиттерден түсетін табыстарды азайтады. Болашақтағы валюталық курсқа мемлекеттің экономикалық саясаты тікелей әсер етеді. Мысалы: импорттық тарифтің өсуі шет елдік тауарларға сұранысты төмендетеді, нәтижесінде ұлттық валюта курсы өседі.

Тепе-тең валюталық бағамның негізі ретінде макроэкономикалық баланс теориясын зерттеу ХХғ. 60-ші жылдарынан басталды. Теория орта мерзімді перспективада экономиканың ішкі және сыртқы балансқа жету нәтижесінде пайда болатын бағам ретінде анықталады. Макроэкономикада баланс теориясы ішкі нақты сұраныс пен нақты айырбас бағамы арасындағы тәуелділікті белгілейді.

Валюта бағамының ұзақ мерзімді өзгерісін түсіндіруші теориясының бірі швед экономисті Кассель ұсынған «сатып алу қабілеті паритеті» теориясы. ХХғ. 20-жылдарында алтын стандарты алынып тасталғаннан кейін бұл теория жаңа жағдайда валюта бағамын қалай бекіту керектігін түсіндіруде маңызды тәжірибелік роль атқарды. Валютаның сатып алу қабілетінің паритеті теориясы - әрбір елдегі баға деңгейінің тұрақты жағдайындағы әртүрлі валютаның сатып алу қабілетінің теңдігі.

СӨЖ тапсырмалары

1. Валюталық бағам және оның түрлері.

2. Тепе-теңдік валюталық бағам.

3. Шет ел валютасына деген сұраныс пен ұсыныстың икемділігі.

1. Халықаралық валюта нарығы

1. Анықтамасы	
2. Валюталық	1.

сауданың нысаны	2.	
	3.	
	4.	
	5.	
3.Нарықтың құрылымы		
4.Сақтандыру және тәуекелдер	1.	
	2.	

2. Қарыз міндеттемелердің халықаралық нарығы

1. Анықтамасы		
2. Халықаралық қаржыландырудың борыштық көздері (нарық құрылымы)		
3. Халықаралық борыштық мәселесі және оны шешу жолдары	Мәселенің мәні	
	Шешу мүмкін жолдары	

3. Меншік объектілерін халықаралық нарығы

1.Анықтамасы		
2. Құрылымы (акциялар нарығы)	1.	
	2.	
3. Нарық бөлінеді	1.	
	2.	
4. Нарықтың географиясы		

4. Қаржылық дериваттардың халықаралық нарығы

1.Анықтамасы		
2. Нарықтың құрылымы		
3.Қаржылық дериваттардың жіктелімі		

5.Жаңа терминдер бойынша глоссарий құрастырыңыз:

1. Спот мәмілесі
2. Своптар
3. Тікелей форвардтар
4. Фьючерстер
5. «Аутрайт» валюталық мәмілелер
6. Опциондар
7. Арбитраж
8. Валюталық тәуекелдер
9. Хеджирлеу
10. Опциондар типтес мәмілелер
11. Форвард типтес мәмілелер
12. Қаржылық дериваттар
13. Дамушы нарықтар
14. Жетілген нарықтар
15. Лаффердің борыштық қисығы
16. Борышты қайта құру
17. Есеп айырысу тәуекелі

6. Өзін-өзі бақылау үшін сұрақтары:

1. Қандай халықаралық валюта сауда-саттық нысандарын білесіз?
2. Халықаралық валюта нарығының құрылымы және оның көлемі?
3. Халықаралық валюталық нарықта қандай валюта саудасы маңызды рөл атқарады? Саудада негізгі серіктес болып кім табылады?
4. Валюталық арбитраж дегеніміз не?
5. Қандай тәуекелдер валюталық тәуекелге жатады және нарық тәжірибесінде осындай тәуекелдерден қандай сақтану тәсілдері бар?
6. Сақталмаған пайыздық арбитраж сақталған арбитраджан немен ерекшеленеді?
7. Өалықаралық несие нарығының құрылымын сипаттаңыз.
8. Халықаралық борыштық қаржыландырудың негізгі көздері қандай?
9. Еврокоммерциялық қағаздардың экономикалық мәнін түсіндіріңіз.
10. Сыртқы борышының деңгейі бойынша елдер қалай жіктеледі?

Дұрыс жауап беріңіз

1. Егер Жапонияның ақша массасының өсу қарқыны АҚШ-тың ақша ұсынысы өсімі қарқынынан төмен болса, онда бұл:

- А) Жапониядағы инфляция деңгейінің өсуіне әкеледі.
- Б) долларға қатысты айырбас курсының төмендеуіне әкеледі;
- В) бағаға қатысты доллардың айырбас курсының төмендеуіне әкеледі.
- Г) АҚШ-тағы инфляция деңгейінің төмендеуіне әкеледі;
- Д) АҚШ-тың таза экспортының төмендеуіне әкеледі.

2. Доллардың арзандауы -

А) АҚШ-қа импортталатын тауарлар бағасы американдық тұтынушылар үшін арзандайды.

Б) шет елдік тауар нарығында доллардың сатып алу қабілеті артады

В) шет елдіктер үшін АҚШ экспорты арзандайды

Г) шет елдіктер үшін АҚШ экспорты қымбаттайды.

Д) басқа ситуация орын алады.

3. Номиналды валюталық курс валюталардың сатып алу қабілеті паритетімен анықталады. Бір телевизор АҚШ-та 500 доллардан сатылса, дәл сол телевизор Қытайда 2000 юань тұрады. Юаньнің долларға шаққандағы номиналды айырбас курсын есептеңіз.

4. Егер пайыз ставкасының өсуі мемлекеттік шығындар мен инфляция деңгейінің өсуіне байланысты туындаса, онда ұлттық валютаның құнсыздануын күтуге болады.

Иә

Жоқ

Жауаптар: 1-в; 2-в; 3- 1 доллар – 4 юань; 4-иә.

13 БӨЛІМ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ НАРЫҚТАРЫ

1. Халықаралық валюталар нарығы
2. Қарыз міндеттемелерінің халықаралық нарығы
3. Қаржылық дериваттардың халықаралық нарығы

1. Әлемдік валюта нарығы туралы толық деректер Халықаралық есеп айырысу Банкінде жинақталады. Валюталық нарық спот және валюталық дериваттар – тікелей форвардтар, своптар, фьючерстер және опциондар болып бөлінеді.

Валюта саудасының жаңа формаларының пайда болуына қарамастан, спот нарығы маңызды роль атқарып келеді. Нарық барлық елдердің валюталарының қатысуымен, жоғары стандартымен, келісімнің жеделдігімен және көлемінің кеңдігімен сипатталады.

Спот келісімдері – қарапайым стандартты келісім-шарт негізінде екі жұмыс күні мерзімі ішінде белгіленген валюта курсымен есеп айырысуды талап ететін келісім түрі.

Тікелей форвардтар – екі жұмыс күнінен астам уақытта есеп айырысуды талап ететін, құрылымы жағынан спот келісімдеріне ұқсас келісім түрі. Форвардтық келісімдер 1 апта, 3 айға дейін жасалады.

Своптар – келешек белгіленген мерзімде белгілі бір валюта көлемімен екі валютаның айырбасын қарастыратын келісім түрі.

Фьючерстер – биржаларда сауда жасалынатын валюталарға қатысты жасалатын форвардтық келісім-шарттар. Фьючерстік нарық әлем бойынша тек бірнеше қалаларда: Чикаго, Лондон, Нью-Йорк және Сингапурде орналасқан.

Опциондар – сатып алушыға белгілі бір төлем үшін белгілі бір күні арнайы баға бойынша валюта сатып алуға құқық беретін келісім-шарт түрі.

Географиялық жағынан валюта нарығы шоғырланған болып саналады. Лондон, Нью-Йорк, Токиода әлемдік валюта саудасының 55% жүргізіледі. Оның 30% Лондонның үлесінде.

Халықаралық қаржы нарығының қатысушылары:

Операцияларға қатысу сипаты бойынша:

Тікелей қатысушылары – өз есебінен немесе биржа мүшелері болып табылмайтын клиенттер есебінен және тапсырысы бойынша келісім шартты бекітетін, тиісті туынды нарықтарының биржа мүшелері.

Тікелей емес қатысушылары – биржа мүшелері емес және нарықтың тікелей қатысушыларының (ірі маркет-мейкерлер) қызметтеріне тиісінше, керек қызметтеріне тікелей нарық қатысушылары. Қатысу мақсаты мен міндеттері бойынша:

Хеджерлер – әр түрлі тәуекелдерден сақтану үшін дериваттар нарығын инструменттерін пайдаланатын әлемдік қаржы нарығының мүшелері.

Алыпсатарлар - бағамдарының қолайлы қозғалысы негізінде пайда табу үшін шарттар жасайды. Алыпсатарлар 2 топқа бөлінеді: трейдерлер және арбитражистер. Арбитраж дегеніміз өзі қаржылық рыноктың әр түрлі секторындағы бағалар айырмашылығына негізделген құбылыс. Дәлірек айтсақ, арбитраж деген сатып алу, сатуда немесе төлемдерде қалыптасқан жағдайлардың мүмкіндігінше ең тиімдісін таңдап алу.

Дүниежүзілік рыноктың дамуына байланысты арбитраждық операциялардың объектілері болып алтын, басқа да қымбат бағалы металдар, валюталар, меншік титулдары саналады. Валюталық операцияларды қолданатын арбитраж түсінігіне пайда табу мақсатымен валютаны сатып алу-сату операциялары кіреді.

Арбитраждық операциялар қорларды қымбастырақ кезінде сатып, ал олар арзандаған шақта сатып алу арқылы пайда келтіреді. Арбитраждың алып сатарлықтан айырмашылығы да осы жерде. Арбитраждық қызметтің ең жанданатын кезі әр түрлі мемлекеттер валютасының тұрақсыздыққа ұшыраған сәттерінде көрініс табады. Арбитраждық операциялар дереу немесе алдағы уақытта пайда табу үшін пайдалана

береді. Арбитраждық операциялардың кеңінен тараған мынадай түрлері бар: валюталық арбитраж; проценттік арбитраж; тауарлық арбитраж.

Валюталық арбитражға валюталық бағамдар айырмашылығынан пайда табу мақсатында ресурстарды бір валютадан екінші валютаға қарай аудару операциялары жатады. басқаша айтқанда, проценттік арбитраж қысқа мерзімді активтер мен пассивтердің валюталық құрылымын пайдалы жағына қарай өзгертудің табыс көзі екендігін көрсетеді.

Эмитенттердің типтері бойынша:

- халықаралық және ұлттаралық агентіктер (ХҚДБ, ЕҚДБ);
- ұлттық және егеменді қарыз алушылар;
- провинциалдық және өңірлік үкіметтер;
- квази-үкіметтік эмитенттер;
- банктер мен корпорациялар;

Шығу еліне байланысты:

- дамыған елдер;
- дамушы елдер;
- халықаралық институттар;
- оффшорлы орталықтар.

Инвесторлар типтері бойынша:

- жеке;
- институционалды.

Әлемдік нарықтағы валюталармен жүргізілетін коммерциялық сауданың негізгі мазмұны арбитражда, яғни валюта немесе басқа активті (тауар, бағалы қағаз) бір нарықтан сатып алып, тез арада екінші нарықта сату мен сатып алу бағасының қатынасы арқылы пайда табу.

Халықаралық келісімдерде бірнеше валютаның қолданылуына байланысты валюталық тәуекелдер пайда болады. Олар валюталық курстың келешек өзгеру мүмкіндігі мен есеп айырысу тәуекеліне байланысты болуы мүмкін. Валюталық курстың өзгеру тәуекелі сатып алушы мен сатушы валюталық нарықта жүргізетін келешекте валюталық курс өзгерісінен туындауы мүмкін қатерлерден сақтандыру үшін төленетін компенсациялық әрекеттер арқылы өтеледі. Бұл хеджирлеу деп аталады, яғни сақтандыру.

Есеп айырысу тәуекелдері әртүрлі сағат белдеуіне орналасқан валюталық орталықтардағы уақыт козғалысына байланысты. Есеп айырысу мәселелерін шешудің бір жолы ғаламдық көпжақты есеп айырысу жүйесін құру. ХЕБ екі механизмді ұсынады: 1-көпжақты SWIFT жүйесі, 2 - екі жақты FXNET жүйесі.

2. Қаржылық міндеттемелер кредитордың (қарыз берушінің) қарыз алушыдан қарызын қайтарып алу құқығын дәлелдейді. Өтелу мерзіміне қарай қарыз міндеттемелері:

- ұзақ мерзімді;
- қысқа мерзімді
- Халықаралық Валюталық Қор несиелері болып бөлінеді.

Қарыз алушының типіне қарай:

- мемлекеттік;
- мемлекеттік кепілдендірілген;
- жеке және ресми болып бөлінеді.

Ресми қарыздық міндеттемелер:

- халықаралық ұйымдар алдындағы;
- екі жақты міндеттемелер болып бөлінеді.

Жеке қарыз міндеттемелері:

- ноталар;
- қысқа мерзімді кепілдендірілмеген, талап етушіге тілхат түрінде болып екіге бөлінеді.

Сыртқы қарыздың қазіргі заманғы теориялары нашар дамыған елдердің қарыз көлемі мен механизмін реттеуді талдау мәселесіне негізделеді. Қарызды қайта құру қарыз иесі мен кредитор арасындағы келісім негізінде борышкердің төлем қабілетін арттыру, қарызды өтеу мерзімін ұзарту сияқты іс-шаралардан құралады. Қарызды қайта құру Париж және Лондон клубтарындағы кредиторлар келісімімен және Халықаралық Валюталық Қордың қаржылық көмегі арқылы жүргізіледі.

3. Қаржылық дериваттар – тауар, акция, валюта және пайыздық ставка сияқты нақты немесе қаржылық актив бағасына байланысты қаржылық тәуекел саудасы құралдары болып табылады. Халықаралық есеп-айырысу банкінің жіктеліміне сай активтің мынадай түрлері бар, олардың әрқайсысы дериваттармен байланысты:

Тауарлар: дериват бағасы белгілі-бір тауар бағасына немесе тауарлар тобы бағасы индексінің қозғалысына байланысты.

Акция: дериват бағасы белгілі-бір акциябағасына немесе акциялар тобы бағасы индексінің қозғалысына байланысты.

Шетел валютасы: дериват бағасы бір немесе бірнеше валюта бағамына байланысты.

Пайыздық ставка: дериват бағасы тіркелген немесе өзгермелі пайыздық ставкаға байланысты.

Дериваттардың халықаралық саудасы негізгі екі келісім-шарт бойынша жасалады:

- 1) форвардтар;
- 2) опциндар.

Халықаралық сауданы ұйымдастыру тұрғысынан дериваттар: биржаларда сатылатын және бирдалардан тыс жерлерде сатылатын болып бөлінеді. Негізінен биржаларда сатылатын дериваттар - 60% құрайды. Биржалық сауда орталықтары: Ұлыбритания, АҚШ, Германия. Биржадан тыс сауда орталықтары: Лондон, Чикаго, Сингапур, Гонконг, Токио.

СӨЖ тапсырмалары

1. Семинар мен дәріске дайындалу.

2. Тақырыпты толық меңгеру және осы тақырыптан алған біліміңіздің дәрежесін тексеру үшін төмендегі сұрақтарға жауап беріп көріңіз (жауаптарыңызды қысқаша жазып лекция оқитын оқытушыға тапсырыңыз):

- Валютамен халықаралық сауданың қандай формаларын білесіз?
- Халықаралық валюта нарығының құрылымы және көлемі қандай?
- Халықаралық валюта нарығында қандай валютамен сауда басты рөлде?
- Арбитраж дегеніміз не? Қалай және не үшін ол жүргізіледі, оның негізгі формалары қандай?
- Қандай тәуекелдер валюталыққа жатады және нарықтық тәжірибеде сол тәуекелдерден қорғаудың қандай әдістері бар?
- Қорғалған пайыздық арбитраждан қорғалмаған пайыздық арбитраждың айырмашылығы неде?
- Халықаралық несие нарығының құрылымы қандай?
- Синдикативті несие дегеніміз не?
- Сыртқы қарыз деңгейі бойынша елдер қалай жіктеледі?
- Лаффердің қарыз қисығы нені көрсетеді?
- Меншік титулдарының халықаралық нарығының құрылымы қандай?
- Қаржылық дериваттарға анықтама беріңіз.
- Қандай қаржылық дериваттар форвард түрінде контракт негізінде сатылады?
- Қаржылық құралдың таза ағымдағы құны қалай есептеледі?
- Қандай қаржылық дериваттар опцион түрінде контракт негізінде сатылады?
- Своптың қандай түрлерін білесіз және олардың экономикалық мәні неде?

- Опционның қандай түрлерін білесіз және олардың экономикалық мәні неде?
- Опционның бағасы қандай факторларға тәуелді?
- Қаржылық дериваттармен биржалық сауда құрылымы қандай?
- Қаржылық дериваттармен биржадан тыс сауда құрылымы қандай?

Дұрыс жауабын беріңіз.

1. Халықарлық валюта нарығында ұлттық валютаның бағасы айтарлықтай төмендесе елдің экспорт пен импорт көлемі қалай өзгереді?

- А) экспорт пен импорт азаяды
- Б) экспорт пен импорт көбееді
- В) экспорт өсіп, импорт азаяды
- Г) экспорт азаяды, импорт өседі
- Д) экспортта, импортта өзгөрмейді.

2. Евро бағасы 1 евроға \$0,5-дан \$0,4-ға дейін қысқарады. Германиядағы 150 евро тұратын магнитофон қанша доллар болады?

- А) \$10 түседі
- Б) \$7,5 түседі
- В) \$15 түседі
- Г) \$15 өседі
- Д) \$10 өседі.

3. Орталық Банк ұлттық валютаны девальвацияласа, онда:

- А) бұл ел Алтын стандарт жүйесінен бас тартқан
- Б) Орталық Банктің алтынды сатып алу бағасы өскен
- В) төлем бағасының ағымдағы шотында тапшылықтың өсуі күтіледі
- Г) жаңа ақша айналысқа енгізіледі.

4. Егер елде ұлттық валютаның нақты айырбас курсы өссе, онда:

- А) осы ел азаматтары үшін импорт тауарлары арзандайды
- Б) таза экспорт қысқарады
- В) төлем балансының ағымдағы шотының тапшылығы артады
- Г) аталғандардың барлығы да орындалады
- Д) аталғандардың ешқайсысы орындалмайды.

Жауаптары: 1- в; 2-в; 3-б; 4-г.

**«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКА» ПӘНІ БОЙЫНША ТЕСТ
ТАПСЫРМАЛАРЫ:**

1 ХЭҚ формасына жатпайтындар

- A) халықаралық сауда
- B) шаруашылықты интернационализациялау
- C) қаржы миграциясы
- D) Халықаралық валюта-қаржы қатынастары
- E) Жұмысшы күші миграциясы

{Дұрыс жауабы}=B

2 Экспорттік квота анықталады қатынаспен

- A) Жалпы Ішкі Өнімге(ЖІӨ) сыртқы сауда айналымы көлемі
- B) экспорт көлемі ЖІӨ
- C) импорт көлемі ЖІӨ
- D) экспорт көлемінің импорт көлеміне
- E) экспорт көлемінің сыртқы сауда айналымына

{Дұрыс жауабы}=B

3 Импорт квотасы анықталады қатынаспен

- A) экспорт көлемінің ЖІӨ
- B) ЖІӨ импорт көлеміне
- C) импорт көлемінің ЖІӨ
- D) импорт көлемінің экспорт көлеміне
- E) импорт көлемінің елдің сыртқы сауда айналым көлеміне

{Дұрыс жауабы}=C

4 Экономиканың ашықтығын түсінуге болады

- A) жекелеген елдерге еркін сауда
- B) елдің экономикалық тәуелсіздікке ұмтылуы
- C) басқа елдерге шығарылатын тауар экспорты мен импортына толықтай мемлекеттік бақылаудың болмауы
- D) экономиканың өзін-өзі қамтамасыз етуі
- E) экономиканың ашықтығын түсінуге болмайды

{Дұрыс жауабы}=D

5 Шаруашылық өмірді интернационализациялау сипаттайды

- A) халықаралық сауда көлемін өсіреді
- B) сыртқы экономикалық қызметті интенсификациялайды
- C) жұмысшы күші мен қаржы миграциясы масштабын өсіреді
- D) ашық экономика қалыптасу процессі
- E) жекеленген ұлттық экономика өзара байланысы мен өзара байланысының өсуі

{Дұрыс жауабы}=B

6 Қазіргі әлемдік шаруашылық- бұл

- A) ХЭҚ жиынтығы және оны жүзеге асыру механизмі
- B) жекелеген елдер арасындағы экономикалық қатынас кешені
- C) халықаралық сауданың барлық формаларының жиынтығы
- D) өзара байланысты және өзара тығыз қарым-қатынастағы ұлттық экономиканың жиынтығы
- E) шет елдің экономикасы

{Дұрыс жауабы}=B

7 Әлемдік шаруашылықтың құрылуына нелер шешуші роль атқарды:

- A) натуральдық шаруашылықтан нарыққа өту
- B) сауда байланыстарының кеңеюі ұлы географиялық ашулар эпохасындағы
- C) мануфактуралық өндірістің пайда болуы және дамуы
- D) өнеркәсіптік төңкеріс және ірі машина өндірісі пайда болуы
- E) 1929-1933 жж. өнеркәсібі дамыған барлық елдерді шарпыған әлемдік экономикалық кризис

E) шет елдің экономикасы

{Дұрыс жауабы}=C

8 Еркін саудада әлемдік баға 4 \$ болса АҚШ үкіметі 50% тарифті салса, бұнда көлік шығындары ескерілмейді, онда АҚШ ішкі бағалары тарифті енгізгеннен кейінгі шамасы болады

- A) 4,4 \$
- B) 4,2 \$
- C) 2,4 \$
- D) 4,6 \$
- E) 2,5 \$

{Дұрыс жауабы}=D

9 Қазіргі МРТ этапының айқындаушы факторы

- A) жекеленген елдердің табиғи ресурстары
- B) географиялық жағдайы және территория көлемі
- C) осы елде тұратын тұрғындардың ғлауқатының көтерілуі
- D) ұлттық экономика ашықтық деңгейі
- E) ГТР даму деңгейі және оның жетістігін жекелегенн өнім өндірісінде жүзеге

асыру

{Дұрыс жауабы}=D

10 Қазіргі әлемдік шаруашылық құрылымында ажыратады:

- A) метрополдар және колониялық тәуелді елдер
- B) әлемдік капиталистік және әлемдік социалистік шаруашылық
- C) өнеркәсібі дамыған және жаңа индустриальды елдер
- D) өнеркәсібі дамыған, дамушы елдер және экономикасы өтпелі елдер
- E) бай және кедей елдер

{Дұрыс жауабы}=D

11 ТрансҰлттықКомпаниялар ұғымы

- A) ұлттық монополиялар шет елдерде филиалдары мен кішкене кәсіпорындары бар
- B) ірі фирмалар
- C) халықаралық сауда ұйымдары
- D) халықаралық валюта-қаржы ұйымдары
- E) кіші фирмалар

{Дұрыс жауабы}=A

12 Сыртқы сауда айналымы нені білдіреді

- A) елдің бір жылдағы экспортының жалпы көлемін
- B) елдің бір жылдағы импортының жалпы көлемін
- C) бір жылдағы экспорты мен импорты көлемдерінің арасындағы айырмашылық
- D) елдің белгілі бір уақыт аралығындағы экспорты мен импортының жалпы көлемі

Е) елдің белгілі уақыт аралығындағы шет елге сатқан барлық тауары мен қызметінің бағасы

{Дұрыс жауабы}=D

13 Әлемдік сауда құрылымы құралады саудадан

А) машина, құрал-жабдықтар, дайын өнім, қызмет және шикізат

В) машиналармен, құрал-жабдықтармен, технологиялармен, ноу-хау, лицензиямен, қызметтер мен шикізаттармен

С) тұтынушы, өнеркәсіптік және ауыл шаруашылық тауарлары мен қызметтері

Д) кен өндіру және кенді байыту өнеркәсібі өнімдері, азық-түлік, энергоресурстар

Е) жеңіл өнеркәсіп тауарлары

{Дұрыс жауабы}=С

14 Қазіргі әлемдік саудадағы шикізат саудасы серпінің өсуі

А) әлемдік сауданың жалпы өсімінен кейін қалуда

В) әлемдік сауданың жалпы серпісінің өсуіне тең

С) әлемдік сауданың өсуінің жалпы серпісінен озуда

Д) машиналар мен құрал-жабдықтар саудасының өсуінің жалпы серпінен озуда

Е) отын-жанар жағармай саудасы серпініне тең

{Дұрыс жауабы}=С

15 Төмендегілердің қайсысы ең дұрыс

А) импорттық квоталар монополдық ренталарды құрайды

В) квота жүйесі неғұрлым тиімдірек, тариф жүйесіне қарағанда

С) импорттық квота үкіметтік қызметкерлердің шұғыл қажеттілігіне қарай пайдалануға қолайлырақ тарифпен салыстырғанда

Д) бәсекелестік жағдайда импорттық квота мүмкіндік береді өндірушілерге көбірек пайда табуға, тарифке қарағанда

Е) экспорт – сыртқы нарыққа өткізу үшін тауар, технология және қызметтерді шығару

{Дұрыс жауабы}=Е

16 МЕРКОСУР елдердің интеграциялық топтарын білдіреді

А) Парсы шығанағы (Бахрейн, Оман, Катар, Сауд Аравиясы, БАЭ)

В) Латын Америкасы (Аргентина, Бразилия, Парагвай, Уругвай)

С) Солтүстік Америка (АҚШ, Канада, Мексика)

Д) Орталық Еуропа (Чехия, Венгрия, Словакия, Польша)

Е) Оңтүстік-Шығыс Азия (Сингапур, Таиланд, Малайзия, Индонезия, Филиппин, Бруней)

{Дұрыс жауабы}=В

17 Тарифке қарағанда квотаға жиі басымдық береді, себебі

А) мемлекеттік кірістің ең бай көзі- квота

В) тарифтік өзгеріс халықаралық сауда шектеулерімен қатаң шектеледі

С) жергілікті нарықта бәсекелестікке квота кедергі жасамайды

Д) квота мемлекеттік чиновниктерге аз пайдалы ортаны жасайды

Е) тарифтік өзгеріс халықаралық сауда шектеулерімен шектелмейді

{Дұрыс жауабы}=В

18 Импорттық лицензияларды бөлудің қандай әдісі ең тиімді

А) бәсеке аукционы

В) жергілікті импортушыларға басымдық

- C) шығындық әдіске
 - D) шет елдік экспортерлерге артықшылық
 - E) пайдалық әдіс
- {Дұрыс жауабы}=C

19 Сыртқы сауда саясатында меркантилисттік көзқарас болады

- A) импорттық өнімді тұтынушылар мүдделерін қорғау сыртқы сауда сферасын мемлекеттік бақылау жолы арқылы
 - B) ұлттық өнім өндірушілер мүдделерін қорғау сыртқы сауданы либерализациялау жолы арқылы
 - C) елдің сауда балансын қамтамасыз жасау сыртқы сауданы қатаң мемлекеттік реттеу жолымен
 - D) жергілікті өнім өндірушілер мен сатушылардың мүдделерін қорғауды қамтамасыз жасау шет елдік бәсекелестіктерден, тауарлардың экспорты мен импортын тежеу арқылы
 - E) елде алтын және күміс жинақталуын негіздеу халықаралық тауар мен қызмет алмасуын ынталандыру арқылы
- {Дұрыс жауабы}=B

20 Меркантилистер қажеттілігін негіздеді

- A) елдің активті сауда балансын жақтай отырды протекционистских шаралар арқылы
 - B) елдің сыртқы саудасын қатаң бақылай отыра
 - C) экспорттық өндірісті қолдай және ынталандыра отыра
 - D) елге шет елдік тауарлар енгізілуін шектеу арқылы
 - E) экспорттық өндірісті азайтуға
- {Дұрыс жауабы}=C

21 Меркантилистер қарсылық білдірді

- A) еркін саудаға
 - B) алтын мен күміс аккумуляциясына
 - C) импортты салық салымдарына
 - D) экспортты ынталандыруға
 - E) қаржы саясатына
- {Дұрыс жауабы}=A

22 Смит және Рикардо еркін саудасы негізделді

- A) елдердің таңдау айырмашылығына
 - B) аккумуляцияланған алтын артықшылығына
 - C) өндірістің мамандану артықшылығына
 - D) мемлекетті экспортты ынталандыруға шақырады, сөйтіп сауда көлемін көбейту үшін
 - E) елдердің еңбек бөлінісіне
- {Дұрыс жауабы}=C

23 А.Смиттің абсолюттік теориясының артықшылығы негізделді

- A) барлық елдерге сыртқы сауда тиімділігі аз шығын шығара отыра өнім өндіру мүмкіндігін иемдену
- B) барлық елдердің халықаралық саудаға қатысу тиімділігі, өйткені барлық елдер халықаралық саудада өнімді қымбатырақ сатады ішкі нарыққа қарағанда

С) еркін сауда қажеттілігі әрбір елдің өз тауарын тиімдірек сатуға мүмкіндік беруі, кейбір елдерге қарағанда себебі бұл елдерде табиғи ресурстар жоқтығынан өнім өндіру мүмкін емес

Д) әр елде өндіріс деңгейінің әртүрлі шарасыздығы, әр түрлі өнімдерге табиғи-климаттық жағдайларға байланысты

Е) мемлекет тарапынан шығарылатын , енгізілетін тауарларға еркін сауда принципіне қолдау көрсету

{Дұрыс жауабы}=В

24 А.Смит көзқарасына сәйкес еркін сауда принципі мүмкіндік жасайды

А) елдегі бар көптеген өндіріс факторларын тиімді пайдалану

В) елдегі сирек кездесетін өндіріс факторларын тиімді пайдалану

С) елге импорттауға өнімдер жіберілуі тиіс, егер ондай өнімдер табиғи факторлар жоқтығынан өндірілмесе

Д) өнімдерді өндіруге мамандану тиіс, егер олар аз шығынмен жасалса

Е) өнімдер өндіруге мамандандырылса, егер олар артық жасалса

{Дұрыс жауабы}=А

25 А.Смит пен Д.Рикардо көзқарасына сәйкес еркін сыртқы саудадан ұтыс

А) өндірістің барлық факторларында шығын азаюы халықаралық мамандану нәтижесінде

В) өндіріс тиімділігі өсуі барлық әлемдік шаруашылық масштабында

С) бір өнімді өндіруге шығын кемуі және бағасының төмендеуі

Д) сапа көтерілуі, елдер арасында өнімдер алмасуынан

Е) тұтыну көлемі өсуі, елдер арасында өнімдер алмасуынан

{Дұрыс жауабы}=С

26 Бұл ағылшын экономисі еңбек құны теориясын жақтады

А) К. Роберт

В) К. Смит

С) А. Смит

Д) Д. Роберт

Е) Д. Рикардо

{Дұрыс жауабы}=Е

27 Қоғамдық қаржы көзқарасы бойынша эмигранттардан пайда шығынан асып түседі, өйткені

А) олар маманданған еңбек күші

В) олар жалпы кірісті көбейтеді

С) олар көп салық төлейді, оларға жұмсалатын қоғамдық қызмет шығындарына қарағанда

Д) олар білімді болады

Е) қоғамдық қаржы көзқарасы бойынша эмигранттардан пайда шығынан асып түспейді

{Дұрыс жауабы}=А

28 Д.Рикардо салыстырмалы артықшылық принципі пайдаға негіз болуға қызмет етеді

А) халықаралық қаржы миграциясына

В) халықаралық сауда

С) халықаралық экономикалық интеграцияға

Д) халықаралық жұмысшы күші миграциясына

Е) халықаралық өндірістік кооперациясы

{Дұрыс жауабы}=С

29 Халықаралық саудаға қатысушы елдерде бір өнімге толықтай мамандану жоқ, өйткені

А) альтернативтік шығындар мамандану өскен сайын бір өнімге төмендейді

В) альтернативтік шығындар мамандану өскен сайын бір өнімге көбейеді

С) шығындар халықаралық мамандану тереңдеген сайын тұрақты болмайды

Д) бұл өнімнің көлемі әлемдік нарықта шұғыл түрде өсіп, бағасы төмен түседі

Е) бұл өнімнің кейбір шығындарын баға көтерілуінен орнын толтыру мүмкін емес

{Дұрыс жауабы}=А

30 Хекшер-Олин теориясы бойынша мемлекет сыртқы саудадан кіріс алады, қалай

А) тауар экспорты арқылы, қайсы елде керек ететін факторлар арқылы

В) тауар импорты арқылы, қайсы елде өндіріс факторын қажетсініп пайдалануға болатын болса

С) белгілі тауарға мамандану, үлкен масштабта шығару қиын немесе мүмкін болмаған жағдайда

Д) үлкен масштабта шығару қиын немесе мүмкін болмаған жағдайда; тауар экспорты арқылы

Е) тауар экспорты және импорты арқылы, қайсы елде керек ететін факторлар арқылы

{Дұрыс жауабы}=А

31 Хекшера-Олин теориясының салыстырмалы артықшылық ерекшелігінің көзі болады

А) әртүрлі елдердегі өндіріс факторларының арақатынасының әртүрлілігі

В) елдің ішкі жағында шығарылатын өнімдердің көлемі және сапасы бойынша арақатынасының әртүрлі арақатынасы

С) ұлттық экономиканың толықтай емес мамандануынан бір өнімге әртүрлі қаржы шығыны, жер және еңбек жұмсалады

Д) әртүрлі елдердегі тұтынушылардың әртүрлі ұнатуы

Е) елдер арасында өнімдердің әртүрлі түрін тұтыну мен өндірісіндегі салыстырмалы айырмашылық

{Дұрыс жауабы}=А

32 Масштабта экономдау, кәзіргі халықаралық сауда себебін түсіндіреді, бұл дегеніміз

А) өндіріс көлемі масштабы өсуі шамасынан бір өнімнің шығыны төмендейді

В) өндіріс көлемі масштабы азаюынан бір өнімнің шығыны көбейіп, елдерге салаларға мамандану пайдалы емес

С) өндіріс көлемі шамасы көбеюінен өндірістің жалпы шығыны төмендейді

Д) елдер арасында сауда көлемі өсуінен әрбір ұлттық экономика тиімділігі өседі

Е) елдерді халықаралық сауда сферасына тарту өндірістің мамандану масштабы артып бұл сферада шығын экономиясы қамтамасыз жасалады

{Дұрыс жауабы}=А

33 Столпера-Самуэльсон теориясы негізделеді

А) дамыған экономика секторлары кірісі өседі, экспортқа бағытталған және импортты алмастыратын өндіріс секторларының кірісі төмендейді

В) отандық және импорттық өнімдерді тұтынушылар арасында кірістің теңестірілуі

- C) сыртқы сауда өсу нәтижесінде тұтастай ұлттық тұтыну ұтады
D) дамыған экономика секторлары кірісі өседі, экспортқа бағытталған және импортты алмастыратын өндіріс секторларының кірісі төмендейді, отандық және импорттық өнімдерді тұтынушылар арасында кірістің теңестірілуі
E) отандық және импорттық өнімдерді тұтынушылар арасында кірістің теңестірілуі, сыртқы сауда өсу нәтижесінде тұтастай ұлттық тұтыну ұтады
{Дұрыс жауабы}=B

- 34 Сыртқы саудада дискриминациялау емес принципі-бұл
A) барлық тауар топтарына қолданылатын біркелкі режим
B) жеке және құқықтық тұлғаларға олардың саудалық қызметіне ел территориясы көлемінде берілетін режим, отандық кәсіпорындардан кем емес
C) бір елдің жеке және құқықтық тұлғаларына басқа елдің жеке және құқықтық тұлғаларынан кем емес жағдай, дискриминация бермейтін режим
D) елдің басқа елдің жеке және құқықтық тұлғаларына толықтай сауда шектеулерін алып тастауы
E) режим аталуы «көбірек жағдай туғызу»
{Дұрыс жауабы}=B

- 35 Иммиграцияның теріс белгілері өзіне қосып алады
A) қабылдап алатын елдің жұмысшылардың орташа кірісін төмендетеді
B) жіберетін елдің ұлттық кірісін азайтады
C) қабылдап алатын елдің адам қоныстануын арттырады
D) елдің кәсіби деңгей жоғары жұмысшы күші жоғалтуы
E) ақылды адамдардың шет елге кетуі
{Дұрыс жауабы}=E

- 36 Шағын елде әрбір жұп аяқ киімді 5 % тарифпен алымдауға жауап
A) тұтынушылар 5% артық төлеуден жергілікті тауарларды сатып алу арқылы құтыла алады
B) ішкі (жергілікті) сату өседі бағасы және көлемі бойынша
C) ішкі (жергілікті) сату бағасы бойынша өседі көлеміне қарағанда
D) шет елдік сату азаяды көлемі мен бағасы бойынша
E) эмбарго
{Дұрыс жауабы}=A

- 37 Инфляция салыстырмалы түрде болады төмен
A) реттелетін жүйеде
B) тұрақты емес курс жүйесінде
C) алтын стандартта
D) тұрақты емес курсты басқаруда
E) күміс стандартта
{Дұрыс жауабы}=A

- 38 Портфельдік инвестиция шет елдік инвесторды қамтамасыз етеді
A) шет елдің кәсіпорнымен толықтай басқаруына алуға
B) шет елдің кәсіпорны бақылау пакеті акциясын иемденуге
C) шет елдің кәсіпорны облигациясы және акциясы иемдену және дивиденттеріне құқық береді
D) шет елдің кәсіпорнымен толықтай басқаруына алуға, шет елдің кәсіпорны бақылау пакеті акциясын иемденуге

Е) шет елдің кәсіпорны бақылау пакеті акциясын иемденуге, шет елдің кәсіпорны облигациясы және акциясы иемдену және дивиденттеріне құқық береді
{Дұрыс жауабы}=А

39 Қазіргі жағдайда қаржы миграциясының сипаттамалық белгісі

А) дамушы елдердің капиталды экспорттаушы ретінде ролінің артуы (70-ші жылдардан бастап)

В) дамыған елдер арасында қаржы миграциясының басымдылығы

С) мемлекеттің қаржы экспортері ретінде ролінің артуы

Д) елдер арасында қарама-қарсы қаржы қозғалысының кең түрде дамуы

Е) дамыған елдер арасында қаржы миграциясының басымдылығы, мемлекеттің қаржы экспортері ретінде ролінің артуы

{Дұрыс жауабы}=D

40 Шет елдік инвестиция фактор ретінде қызмет жасайды

А) халықаралық ғылыми-техникалық қызмет алмасуды тездетеді

В) өндірістік аппаратты модернизациялайды және жаңартады

С) жаңа технологияны енгізеді

Д) өндірісті ұйымдастырудың озық әдістерін меңгеріп алуға

Е) өндірістік аппаратты модернизациялайды және жаңартады, жаңа технологияны енгізеді

{Дұрыс жауабы}=D

41 Қаржыны шығару маңызды роль атқара бастады

А) капитализмнің өсіп монополистік стадияға өту кезеңінде

В) өнеркәсіп төңкерісі нәтижесінде және ірі машина, өнеркәсібі пайда болуында

С) әлемдік капиталистік шаруашылық қалыптасу кезеңінде

Д) дүниежүзілік шаруашылықтың қалыптасу кезеңінде

Е) капитализмнің өсіп монополистік стадияға өту кезеңінде, өнеркәсіп төңкерісі нәтижесінде және ірі машина өнеркәсібі пайда болуында

{Дұрыс жауабы}=D

42 2-ші дүние жүзілік соғыстан кейін, АҚШ қандай иммиграция ағынына тиімді тосқауыл қойылды

А) «ақыл-ой кетуіне»

В) уақытша босқындар ағынына

С) оңтүстік шекарадан жұмысшы ағынына(негізінен заңды емес)

Д) Еуропаның ауыл шаруашылық аймақтарынан мамандығы жоқ жұмысшылар ағыны

Е) тұрақты босқындар ағынына

{Дұрыс жауабы}=А

43 1976 жылғы Ямай конференциясы құруға алып келді

А) алтын стандарт жүйесіне

В) алтын девиздік стандарт жүйесіне

С) алтын долларлық стандарт жүйесіне

Д) пайдалануға құқық беретін стандарт

Е) жаңа стандарт жүйесіне

{Дұрыс жауабы}=С

44 Халықаралық валюта қатынасы дамуының 2-ші этапында (Бреттон-Вудский жүйе) бекітілді

- A) валюта курсы қатаң тіркелген
 - B) басқарылатын тіркелген валюта курсы
 - C) еркін өзгермелі валюта курсы
 - D) реттелетін валюта курсы
 - E) алтындевиздік стандарт және қатаң тіркелген тепе-теңдік
- {Дұрыс жауабы}=А

45 Ямайка конференциясында қабылданған халықаралық валюта жүйесінің принциптерінің біріне жатады

- A) АҚШ долларын халықаралық есептесу құралы ретінде пайдалану
 - B) фунт стерлингті халықаралық төлем құралы ретінде пайдалану
 - C) елдердің валюталық курстың кез-келгенін таңдау құқығын бекіту
 - D) басқарылатын валюта курсы жүйесін енгізу
 - E) ЭКЮ стандартын енгізу
- {Дұрыс жауабы}=В

46 Ұлттық валюта курсы динамикасына әсер етуші факторларға жататындар

- A) ұлттық валюта сатып алу қабілеттілігі және елдегі инфляция деңгейі
 - B) жалпы ұлттық өнім және ұлттық табыс
 - C) елдің төлем балансысының жағдайы
 - D) инфляция деңгейі
 - E) ұлттық валюта сатып алу қабілеттілігі және елдегі инфляция деңгейі, жалпы ұлттық өнім және ұлттық табыс
- {Дұрыс жауабы}=В

47 Арнайы қарыз алу құқығында қандай валюта базасында есептеледі

- A) АҚШ доллары, йен, евро
 - B) АҚШ доллары, йен, евро
 - C) АҚШ доллары, йен, евро, фунт стерлинг
 - D) АҚШ доллары, йен, евро, канадалық доллар
 - E) халықаралық валюта қоры мүше-елдерінің барлық ұлттық валютасында
- {Дұрыс жауабы}=Е

48 Елдер арасында өнімдер бағасындағы айырмашылық болады нәтижесінде

- A) әрбір елдің жалпы өнім айырмашылығында
 - B) өнімділік айырмашылығы
 - C) ресурстар бағасы айырмашылығы
 - D) баға өсірудегі айырмашылық, ресурс бағасы айырмашылық, өнімділіктегі айырмашылық
 - E) азық- түліктер бағасы айырмашылығы
- {Дұрыс жауабы}=D

49 Ұлттық валюта құнсыздануы себеп болады

- A) импорттың қымбаттануына және ұлттық валютаға сұраныстың түсуіне
 - B) импорттың арзандауына және ұлттық валютаға сұраныстың өсуіне
 - C) экспорттаушыларға теріс әсері
 - D) импорттаушыларға теріс әсері
 - E) импорттың қымбаттануына және ұлттық валютаға сұраныстың түсуіне, импорттаушыларға теріс әсері
- {Дұрыс жауабы}=А

50 Кәсіби деңгейі жоғары жұмысшы күшін қабылдайтын ел ұтады

- A) бір жұмысшының мамандық деңгейін көтеру
 - B) мемлекеттік бюджетке оң әсер ету арқылы
 - C) жалақы деңгейін төмендету яғни жұмыс беруші үлкен ұтыста болады
 - D) иммигранттар қатысуымен шығарылатын өнімдердің баға деңгейінің төмендеуі яғни тұтынушылар үлкен ұтыста
 - E) бір жұмысшының мамандық деңгейін көтеру, иммигранттар қатысуымен шығарылатын өнімдердің баға деңгейінің төмендеуі яғни тұтынушылар үлкен ұтыста
- {Дұрыс жауабы}=C

- 51 Аз маманданған жұмысшы күшін қабылдайтын елдер
- A) мемлекеттік бюджетке миграцияның жағымды әсерінен ұтады
 - B) жалақы ставкасы төмендеуінен ұтады яғни жұмыс берушіге көп пайда
 - C) шығарылатын аз төленетін өнімге баға деңгей төмендеуінен ұтады
 - D) жалақы ставкасы төмендеуінен ұтады яғни жұмыс берушіге көп пайда, шығарылатын аз төленетін өнімге баға деңгей төмендеуінен ұтады
 - E) шығарылатын аз төленетін өнімге баға деңгей төмендеуінен ұтады, жалақы ставкасы төмендеуінен ұтады яғни жұмыс берушіге көп пайда
- {Дұрыс жауабы}=D

- 52 Төмендегі келтірілген интеграциялық топтар берілген анықтама жатады: «преференциальдық зона, осы кеңістікте еркін кеден және халықаралық саудада тауар мен қызметке сандық шектеу болмайды»
- A) еркін сауда зонасы
 - B) жалпы нарық
 - C) экономикалық одақ
 - D) кедендік одақ
 - E) валюталық одақ
- {Дұрыс жауабы}=B

- 53 АСЕАН елдердің интеграциялық бірігуі болып табылады
- A) Солтүстік Американы (АҚШ, Канада, Мексика)
 - B) Парсы шығанағы (Біріккен Араб Әміраты, Кувейт, Сауд Аравиясы)
 - C) Латын Америкасы (Аргентина, Бразилия, Венесуэла)
 - D) Оңтүстік-Шығыс-Азия (Сингапур, Таиланд, Малайзия, Индонезия, Филиппины, Бруней)
 - E) Батыс Еуропа (Франция, Испания, Португалия, Италия)
- {Дұрыс жауабы}=D

- 54 Халықаралық жұмысшы күші миграциясынан қандай топтар жоғалтуды
- A) мигранттар
 - B) оларды жаңадан жалдаушылар
 - C) олардың бұрынғы жалдаушылары
 - D) жұмысшы күші миграцияланатын елдегі қалған жұмысшылар
 - E) олардың бұрынғы жалдаушылары, мигранттар
- {Дұрыс жауабы}=C

- 55 Ортақ рыноктың элементтерін көрсетіңіз
- A) ортақ тариф және ортақ валюта
 - B) ортақ валюта және тауар мен қызметтің еркін қозғалысы
 - C) қаржы, жұмысшы күші, тауар мен қызметтің еркін қозғалысы
 - D) ортақ тариф және жұмысшы күшінің еркін қозғалысы
 - E) ортақ тариф және тауар мен қызметтің еркін қозғалысы

{Дұрыс жауабы}=С

56 Бүкіләлемдік сауда ұйымы негізі сипаттайтын принциптері қандай

- A) импорттық квотаны алу, бажды төмендету
- B) кемсіту режимдерін болдырмау
- C) өзара қызықтыратын сұрақтар бойынша жасау жалпы саясатты
- D) ортақ баж жүйесін белгілеу
- E) импорттық квотаны алу, бажды төмендету, кемсіту режимдерін болдырмау

{Дұрыс жауабы}=D

57 Айырбасталымды (өтімді) түсінігі

- A) долларға айырбастау
- B) алтынға еркін айырбасталу
- C) кез- келген валютаға еркін айырбасталу
- D) долларға айырбастау, алтынға еркін айырбасталу
- E) АҚШ долларына еркін айырбасталу

{Дұрыс жауабы}=С

58 АҚШ долларының бағасының едәуір өсуі ол елдің экспорт көлеміне қалай әсер етеді

- A) экспорт және импорт өседі
- B) экспорт өседі
- C) экспорт және импорт азаяды
- D) экспорт төмендейді, ал импорт өседі
- E) экспорт азаяды

{Дұрыс жауабы}=B

59 Қашан ұлттық валютаның халықаралық құндылығы өседі:

- A) экспорт көбею тенденциясы байқалуда
- B) импорт көбею тенденциясы байқалуда
- C) экспорт қысқару тенденциясы байқалуда
- D) экспорт және импорт көлемдерінің өзгеруі байқалмауда
- E) импорт көбейі тенденциясы байқалуда, экспорт қысқару тенденциясы байқалуда

{Дұрыс жауабы}=B

60 Баж импорты және квота арасындағы айырмашылық, тек баж

- A) халықаралық сауданы қысқартуға алып келеді
- B) баға төмендеуіне әкеледі
- C) мемлекеттік бюджетке шығыс әкеледі
- D) елде өмір сүру деңгейін өсіруге әсер етеді
- E) баға көтерілуіне әкеледі, мемлекеттік бюджетке табыс әкеледі

{Дұрыс жауабы}=A

61 Қолдампаздықты жақтаушылар сендіреді, баж, квота және басқа сауда кедергілері қажет

- A) жас салаларды шет елдік бәсекелестерден қорғауға
- B) ішкі жұмыспен қамтамасызды азайтуға
- C) демпингті болдыруға
- D) елдің қорғануын қамтамасыз жасауға
- E) қолдампаздықты жақтаушылар сендіреді, баж, квота және басқа сауда кедергілері қажет емес

{Дұрыс жауабы}=D

62 Егер ел өз валютасын құнсыздандырып алса, онда нені білдіреді

- A) ел алтын стандартынан бас тарқан
 - B) валютаның бір өлшем бірлігі ішкі сатып алу қабілетінің төмендеуі
 - C) үкімет алтын сатып алу бағаны көтермеген
 - D) елде сауда балансы дефициті байқалған
 - E) валютаның бір өлшем бірлігі ішкі сатып алу қабілетінің жоғалтуы
- {Дұрыс жауабы}=B

63 Тауардың әлемдік бағасы не

- A) әлемдік баға-бұл тауар бағасы, еркін алмастырыла алатын валютада ірі экспорттық мәміле жүзеге асырылады
 - B) әлемдік баға – бұл баға, тауардың объективті бағасын көрсетеді, осы арқылы ірі экспорт және импорт мәмілесі жасалады, төлем еркін-алмастырылатын валютада жүргізіледі
 - C) әлемдік баға-бұл баға, сұраныс пен ұсыныс өзара нәтижесінде болады
 - D) әлемдік баға- бұл баға, ірі әлемдік сауда орталықтарында болатын
 - E) мемлекеттік баға
- {Дұрыс жауабы}=A

64 Инвестиция көлеміне әсер етеді

- A) евро және АҚШ доллары құны, алтын және күміс құны
 - B) кәсіпкерлердің оптимистикалық және пессимистикалық күтулері, құнды қағаздар құны
 - C) технологиялық өзгерістер деңгейі, кәсіпкерлердің оптимистикалық күтулері
 - D) өндірістік құрал-жабдықтар жұмыспен қамтамасыз етілу деңгейі, технологиялық өзгерістер деңгейі
 - E) ставка пайызының деңгейі, технологиялық өзгерістер деңгейі, кәсіпкерлердің оптимистикалық және пессимистикалық күтулері, өндірістік құрал-жабдықтар жұмыспен қамтамасыз етілу деңгейі
- {Дұрыс жауабы}=E

65 Еркін саудада келесілердің қайсы формасы айтарлықтай сауда кедергісі болмайды

- A) импортқа баж
 - B) еркін экспорттық шектеулер
 - C) импорт квотасы
 - D) лицензия импорт пен экспортқа
 - E) экспорт квотасы
- {Дұрыс жауабы}=C

66 Қазіргі кезде нақты қаржының құйылуы анықталады

- A) мемлекеттің даму деңгейі әртүрлілігінде
 - B) ірі корпорациялардың стратегиясымен
 - C) табиғи және экономикалық жақсы жағдайлар барлығымен
 - D) әртүрлі елдерде саяси конъюнктура өзгерістерімен
 - E) инвестициямен
- {Дұрыс жауабы}=E

67 Солтүстік Еуропаға 2-ші дүниежүзілік соғыстан кейін эмигранттар өздері болды

- A) мамандығы төмен жұмысшы күштері
- B) жұмысшылардың көп бөлігі АҚШ баруға шекараны кесіп өтті

C) өз елдері тұрақты тұруды қолдады
D) негізінен саяси босқындар Шығыс блоктан, әсіресе Шығыс Германия және Польшадан

E) Батыс Германия және Эстониядан
{Дұрыс жауабы}=D

68 Шет елдерге саны көп жұмысшыларды жіберетін елдер

A) жоғалтады, егер ол эмигранттардың табысы есептеу табыстан алынса

B) кәсіпорынның қаржысын жоғалттады

C) жоғалтады, тұрғындарға келетін табыс мөлшерінің төмендеуінен өйткені адам басына шаққанда табыс төмендейді

D) жоғалтады, жалақы ставкасы төмен болады, егер қарама-қарсы болған жағдай болса

E) маманданған жұмысшыларды жоғалтады
{Дұрыс жауабы}=E

69 Еркін айырбасталатын валютаға жатады

A) АҚШ доллары, неміс маркасы, кувейт динары, ЭКЮ, француз франкы

B) АҚШ доллары, неміс маркасы, ЭКЮ, француз франкы, теңге

C) АҚШ доллары, неміс маркасы, ағылшын фунт стерлингі, швейцар франкы, жапон йены

D) АҚШ доллары, неміс маркасы, жапон иені, ағылшын фунт стерлингі, француз франкы

E) АҚШ доллары, неміс маркасы, ағылшын фунт стерлингі
{Дұрыс жауабы}=C

70 Валюта курсы анықталады

A) жалғыз валютаның сатып алу қабілеттілігінің тепе-теңдігімен

B) валютаның сатып алу қабілеттілігінің тепе-теңдігімен, сонымен қатар валютаға сұраныс пен ұсыныстың қатынасымен

C) жалғыз валютаға сұраныс пен ұсыныс

D) әлемдік нарықта алтын бағасымен

E) жалғыз ұсыныс пен сұраныстың валютаға қатынасымен

{Дұрыс жауабы}=B

71 Тізімде келтірілген қайсы тауар гипотез бойынша ең анықталған «тауар циклі»

A) күріш

B) минералдар

C) теледидарлар

D) шикі мұнай

E) ақша

{Дұрыс жауабы}=E

72 Дамыған елдердегі химиялық индустрия «Үшінші әлем» елдерге жылжуын түсіндіруге болады

A) «тауар циклі» гипотезасымен

B) сыртқы жағдайлармен

C) табыс эластигімен

D) «голланд ауруы» гипотезасымен

E) шикізат жетіспеушілігі

{Дұрыс жауабы}=E

73 Салааралық сауда мүмкін болады елдер арасында

- A) бай және кедей елдерде
 - B) жоғары және табысы осыған сәйкес келетін елдерде
 - C) «үшінші әлем» елдерінде
 - D) дамыған және дамушы елдерде
 - E) кедей алдерде
- {Дұрыс жауабы}=A

74 «Масштабта экономдау» болуы мүмкін

- A) масштабы кішкене тоқыма индустриясында
 - B) авиация өнеркәсібінде
 - C) аяқ-киім өнеркәсібінде
 - D) шағын бизнесте
 - E) кәсіпорын деңгейінде
- {Дұрыс жауабы}=D

75 Әлемдік тауар нарығының қайсы типінде баға қалыптасуы сұраныс пен ұсыныстың әсерінен жүзеге асады:

- A) «жетілген» (таза) бәсекелестік нарығында
 - B) таза монополия нарығында
 - C) монополистік бәсеке нарығында
 - D) бәсеке нарығында тауарды жеткізушілер аздығы
 - E) қара металл нарығында
- {Дұрыс жауабы}=A

76 Тарихта бірінші және ірі миграцияның ағыны, миграция

- A) Ирландиядан АҚШ-қа
 - B) Мексикадан АҚШ-қа
 - C) Шығыс Еуропа және Италиядан АҚШ-қа
 - D) Кытайдан АҚШ-қа
 - E) Батыс Еуропадан АҚШ-қа
- {Дұрыс жауабы}=A

77 Өңдеуші өнеркәсіптің өнімдеріне әлемдік бағаның қалыптасуы қалай болады

- A) осы өімді шығарушылардың ішкі нарықтағы бағасымен
 - B) ірі компаниялардың ішкі нарықтағы бағасымен, экспортаушылардың өнімдерімен
 - C) осы өнімге деген сұраныс және ұсыныс
 - D) нарықтағы баға қалыптасуы жиынтығымен және шығарушы-елдердің ішкі баға қалыптасуымен
 - E) әлемдік биржадағы бағаларға байланысты
- {Дұрыс жауабы}=E

78 «Тауар циклы» қайсы этапында тауар дамушы елдерге ауысады

- A) енгізу стадиясында
 - B) өсу стадиясында
 - C) жетілген стадиясында
 - D) төмендеу стадиясында
 - E) ең жоғары стадияда
- {Дұрыс жауабы}=B

79 «В. Леонтьевтің парадксінің» мәні

- A) Хекшера-Олин теориясына қарсы болуы
 - B) Р.Вернон теориясына қарсы болуы
 - C) АҚШ еңбекті көп қажетсінетін өнімдерді импорттайды ал қаржыны көп қажетсінетінді экспорттайды
 - D) Хекшера-Олин теориясына қарсы болуы, АҚШ еңбекті көп қажетсінетін өнімдерді экспорттайды ал қаржыны көп қажетсінетінді импорттайды
 - E) Р.Вернон теориясын жақтау
- {Дұрыс жауабы}=D

80 Халықаралық еңбек бөлінудің қандай типі елдердің мамандануын аграрлы, шикізат, индустриалдық деп шамалайды

- A) жалпы еңбек бөлінуі
 - B) еңбектің жекелей бөлінуі
 - C) бірлі-жарым еңбектің бөлінуі
 - D) салааралық еңбектің бөлінуі
 - E) бөлінбейді
- {Дұрыс жауабы}=A

81 Кедендік баж деңгейін қандай әдіспен бекітуде, баж шамасы тіркелген сома түрінде салмақтың, ауданның, көлемнің бір өлшем бірлігінен алынады

- A) адвалорлық
 - B) ерекше
 - C) альтернативтік
 - D) өзгеше
 - E) жаңа
- {Дұрыс жауабы}=B

82 Кедендік баж деңгеі қандай әдіспен анықталады, сатушы тауар бағасы туралы берген мағлұмдамадан пайызбен баж бекітіледі

- A) адвалорлық
 - B) ерекше
 - C) альтернативтік
 - D) өзгеше
 - E) жаңа
- {Дұрыс жауабы}=B

83 Қандай сауда режимінде елдер арасында бас бажы бекітіледі

- A) егер елдер интеграциялық топтар мүшесі болса
- B) егер елдер өз-ара көбірек жағдай жасау жөнінде режимге қол қойса
- C) егер елдер өз-ара ешқандай экономикалық қатынаста болмаса
- D) сауда режимінде елдер арасында бас бажы ешқашан бекітілмеді
- E) егер елдер өз-ара көбірек жағдай жасау жөнінде режимге қол қойса, егер елдер өз-ара ешқандай экономикалық қатынаста болмаса

{Дұрыс жауабы}=A

84 Қайсы екі алдың арасында қолданылады « экспортты ерікті өзі шектеуі»:

- A) АҚШ– Жапония
- B) АҚШ – Германия
- C) АҚШ – Франция
- D) АҚШ– Ұлыбритания
- E) АҚШ – Мысыр

{Дұрыс жауабы}=В

85 Әлемдік саудада алдыңғы позицияда орын алатын сауда блогы

- A) Солтүстік-Америка еркін сауда келісімдері (НАФТА)
- B) Еуропалық одақ
- C) Еркін сауда Еуропа Ассоциациясы
- D) Азия-Тынық мұхит экономикалық ынтымақтастығы
- E) Оңтүстік-Африка даму комитеті

{Дұрыс жауабы}=D

86 Адвалорлық баждың арнайыдан артықшылығы

- A) адвалорлық тариф қосылған құнға негізделеді
- B) адвалорлық тариф баға өсетін болса жақсы деңгейді қорғайды
- C) ерекше тариф монетарных терминде болмайды
- D) тариф жиналымдарының аз бөлігі арнайы тарифтермен байланысты
- E) адвалорлық тариф баға өсетін болса жақсы деңгейді қорғай алмайды

{Дұрыс жауабы}=В

87 Төмендегі интеграциялық топтардың қайсысы келесі анықтамаға сәйкес

«Екі немесе бірнеше мемлекеттердің кедендік бажды жою жөніндегі келісімдері өз-ара саудада»

- A) еркін сауда зоналары
- B) жалпы нарық
- C) экономикалық және саяси одақ
- D) кедендік одақ
- E) валюталық одақ

{Дұрыс жауабы}=D

88 Тариф пайдасына аргумент, жұмыспен қамтамасыз жасалу деңгейінің жоғары болуынан

- A) негізделген тарифтің енгізілуі жұмыспен қамтамасыз жасалу деңгейін өсіреді
- B) негізделмеген, нақты іс жүзінде тариф енгізілуі жұмыспен қамтамасыз жасалу деңгейін төмендетеді
- C) негізделген, ел ұтады және оның жаңа әріптестері
- D) негізделмеген себебі жұмыспен қамтамасыз жасалудың көбеюі жаңа әріптестер оның нәтижесі олардың жауап шаралары
- E) тариф пайдасына аргумент бола алмайды, өйткені жұмыспен қамтамасыз ету деңгейінің жоғары болуынан

{Дұрыс жауабы}=А

89 Берілген анықтама қайсы интеграциялық топқа айтылға «Интеграциялық топ соның ішінде еркін жүруге жағдай жасалған қаржы, жұмысшы күші, қызмет ақпарат, тауар, жалпы экономикалық саясат, жалпы валюта»

- A) еркін сауда зонасы
- B) жалпы нарық
- C) экономикалық одақ
- D) кедендік одақ
- E) валюталық одақ

{Дұрыс жауабы}=С

90 Мексика – ел маманданбаған жұмысшы күші артық екені көрінеді, ал АҚШ маманданған еңбек қажет. Елдер арасында сауда қатынасы орнатылуымен, мамандығы жұмысшыларға болашақта қандай жалақы алатындығы күтіп тұр.

- A) екі елде де төмендейді
 - B) АҚШ төмендейді, Мексикада өседі
 - C) АҚШ өседі, Мексика төмендейді
 - D) екі елде де өседі
 - E) АҚШ өседі
- {Дұрыс жауабы}=C

91 Көпұлтты компаниялардың жұмыс жасап жатқан еліне тікелей шет елдік инвестицияның тигізетін әсері:

A) көпұлтты компаниялар жұмыс жасап жатқан ел тұтастай алғанда ұтады, өйткені инвесторлардың пайдасы жұмысшылар және басқа категориялардың тарқан зиянынан жоғары тұрады

B) көпұлтты компаниялар жұмыс жасап жатқан ел тұтастай алғанда ұтылады, өйткені инвесторлар пайдасы жұмысшылар мен басқа категориялардың тарқан зиянынан төмен болады

C) көпұлтты компания жұмыс жасап жатқан ел ұтылмайды не ұтпайды

D) көпұлтты компанияға тікелей инвестиция жасау бұған тғн емес

E) көпұлтты компаниялар жұмыс жасап жатқан ел тұтастай алғанда ұтылады, өйткені инвесторлардың пайдасы жұмысшылар және басқа категориялардың тартқан зиянынан төмен тұрады

{Дұрыс жауабы}=A

92 Инвестицияны қабылдайтын елге шет елдік тікелей инвестицияның әсері

A) қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтады себебі жұмысшы күші және басқа категориялардың ұтысы бар ,басқару және қаржы активтерімен бәсекеге түсуге мғжбүр

B) қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтылады,жұмысшылар мен басқа категориялардың табысы инвесторлардікінен аспайды C) қабылдайтын ел ұтылмайды не ұтпайды

D) тікелей шет елдік инвестиция дамушы елдерге тиімсізE) қабылдайтын ел ұтылмайды не ұтпайды, тікелей шет елдік инвестиция дамушы елдерге тиімсіз

{Дұрыс жауабы}=A

93 Қабылдайтын елге жұмысшы күшін миграциялауға рұқсат берудің қандай зардабы бар

A) қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтады, себебі жұмыс берушілердің ұтысы жұмысшылардікінен жоғары

B) жұмысшы күшін қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтылады, жұмыс берушілердің ұтысы жұмысшылардікінен аспайды

C) қабылдайтын ел не ұтпайды не ұтылмайды

D) қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтылады,сондықтан жұмысшы күшін халықаралық миграциясына тосқауыл қою керек

E) қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтады, себебі жұмыс берушілердің ұтысы жұмысшылардікінен жоғары, жұмысшы күшін қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтылады, жұмыс берушілердің ұтысы жұмысшылардікінен аспайды

{Дұрыс жауабы}=A

94 Жұмысшы күші миграциясының шыққан елге қандай зардабы келеді

A) эмиграция елі ұтылады, себебі жұмыс берушілер ұтысы елдегі жұмысшы күшіне деген сұраныстың төмендеуінен жұмысшылардың ұтысынан артық болмайды

B) эмиграция елі ұтады, себебі жұмысшылар ұтысы жұмыс берушілер табысынан артық

C) эмиграция елі не ұтпайды, не ұтылмайды

D) эмиграция елі ұтылады, сондықтан жұмысшы күші эмиграциясын тоқтату керек
E) эмиграция елі не ұтпайды, не ұтылмайды, эмиграция елі ұтылады, сондықтан жұмысшы күші эмиграциясын тоқтату керек
{Дұрыс жауабы}=B

95 Импорт тауарларына кедендік тарифті енгізу
A) жергілікті өндірушілер ұтады тауарлардың бағасы өсуінен ал жергілікті тұтынушылар ұтылады баға өсуінен
B) жергілікті тауар өндіруші мен тұтынушы ұтылады
C) жергілікті тауар өндіруші мен тұтынушы ұтады
D) жергілікті тауар өндірушінің ұтылуына әкеліп, тұтынушы ұтады
E) жергілікті тауар өндіруші мен тұтынушы ұтады, жергілікті тауар өндірушінің ұтылуына әкеліп, тұтынушы ұтады
{Дұрыс жауабы}=A

96 Кедендік одақ ұйғарады
A) өзара саудада кедендік кедергілерді алып тастайды
B) үшінші елдерге байланысты ортақ кедендік тариф
C) үшінші елдерге байланысты ортақ сауда саясатын жүргізу
D) өзара саудада кедендік кедергілерді алып тастайды, үшінші елдерге байланысты ортақ кедендік тариф, үшінші елдерге байланысты ортақ сауда саясатын жүргізу
E) өзара саудада кедендік кедергілерді алып тастайды, үшінші елдерге байланысты ортақ кедендік тариф
{Дұрыс жауабы}=D

97 Экспорттық баж
A) ішкі бағаны өсіреді
B) ішкі бағаны төмендетеді
C) ішкі бағаны әр уақытта өзгертпей қалдырады
D) әлемдік бағаны төмендетуге жағдайы бар, егер экспорттаушы ел әлемдік нарықта монополдық болса
E) ішкі бағаны өзгертеді
{Дұрыс жауабы}=C

98 Егер шет елдік үкімет экспортты сіздің ұлттық нарығыңызда субсидия жасаса, онда сіз ұлттық молшылықты барынша көбейтуге не істер едіңіз
A) импорттың операцияларды жүргізуге мүмкіндік алғаныңызға қуанар едіңіз
B) жауап шараларын жүргізер едіңіз импортқа салық салу арқылы жергілікті индустрияны қорғау үшін
C) шет елдің нарығында өзіңіздің экспортыңызға субсидия берер едіңіз
D) жауап шарасын жүргізер едіңіз импортты квоталау арқылы
E) жауап шараларын жүргізер едіңіз импортқа салық салу арқылы жергілікті индустрияны қорғау үшін, шет елдің нарығында өзіңіздің экспортыңызға субсидия берер едіңіз
{Дұрыс жауабы}=A

99 шектеу қоя тарифі шамалайды
A) импорт тең экспортқа
B) импорт нольге тең
C) экспорт артығы
D) экспорт нольге тең
E) экспорт және импорт нольден жоғары

{Дұрыс жауабы}=В

100 Елдің төлем балансы келесі тараулардан тұрады

- A) ағымдағы баланс операциясы, баланс капитал балансы және ресми қорлар
- B) сыртқы сауда балансы, ағымдағы баланс операциясы және ресми қорлар
- C) сауда балансы және қаржы балансы
- D) шет елдегі актив балансы және шет елден текелетін актив
- E) тауар экспорты, тауар импорты, қызмет экспорты және импорты

{Дұрыс жауабы}=А

101 Халықаралық экономикалық қатынастар анықтамасы

A) әлемдік шаруашылық жүйесінде кәсіпорындар, аймақтық топтар, мемлекеттер арасындағы экономикалық қатынастар

- B) ұлттық экономика жиынтығы
- C) тәуелсіз мемлекеттер арасындағы саяси қатынастар
- D) тәуелсіз мемлекеттер арасындағы дипломатиялық қатынастар
- E) әлемдік шаруашылық жүйесінде кәсіпорындар, аймақтық топтар

{Дұрыс жауабы}=А

102 Халықаралық экономикалық қатынастар объектілері

A) әртүрлі деңгейдегі үкіметтік және мемлекеттік органдар

B) жекелеген кәсіпорындар

C) тауарлар, қызметтер, материалдық-ақша және еңбек ресурстары

D) мемлекеттік органдар мен ұйымдар

E) әртүрлі деңгейдегі үкіметтік және мемлекеттік органдар, жекелеген кәсіпорындар

{Дұрыс жауабы}=С

103 Халықаралық экономикалық қатынастар механизмі нені білдіреді

A) жүйе оның көмегімен халықаралық экономикалық қатынастар жүзеге асады

B) экономикалық инструменттер, ұйымдастыру шаралары ХЭҚ жүзеге асуын қамтамасыз жасайды

- C) экономиканың жақандануы
- D) шаруашылықты интернационализациялау
- E) экономиканың жақандануы, шаруашылықты интернационализациялау

{Дұрыс жауабы}=В

104 ХЭҚ механизмін ерекше сипатын анықтайтын белгілер

A) халықаралық байланыс сипаты

B) территория алшақтығы

C) ерекше валюта- қаржы инструменттерін қолдану

D) халықаралық байланыс сипаты, территория алшақтығы, ерекше валюта- қаржы инструменттерін қолдану

- E) халықаралық байланыс сипаты, территория алшақтығы

{Дұрыс жауабы}=D

105 ХЭҚ формасына жатпайтындар

- A) халықаралық сауда
- B) мемлекеттік сауда
- C) қаржы миграциясы
- D) халықаралық валюта- қаржы қатынастары
- E) жұмысшы күші миграциясы

{Дұрыс жауабы}=В

106 Жұмысшы күші миграциясын импорттаушы ел артықшылыққа ие болады және жоғалтады

- A) иммигранттар қатысуымен шығарылған өнімдер бағасы төмендейді
- B) білім мен кәсіби даярлыққа ақша шығыны үнемделеді
- C) иммигранттар шығарған өнімдер бағасы жоғарлайды
- D) иммигранттар қатысуымен шығарылған өнімдер бағасы жоғырылайды, білім мен кәсіби даярлыққа ақша шығыны үнемделеді
- E) иммигранттар қатысуымен шығарылған өнімдер бағасы төмендейді, білім мен кәсіби даярлыққа ақша шығыны үнемделеді, иммигранттар шығарған өнімдер бағасы жоғарлайды

{Дұрыс жауабы}=E

107 Жұмысшы күшін импорттаушы ел ұтады, өзінің құрамына қосады

- A) эмиграция қабылдайтын ел нарықтан тыс білім тиімділігін алады
- B) адам қоныстануы артып, қақтығыс пен қылмыс өседі
- C) әлеуметтік шиеленістер иммиграциядан пайда көріп отырған топтар арасында да болады
- D) эмиграция қабылдайтын ел нарықтан тыс білім тиімділігін алады, адам қоныстануы артып, қақтығыс пен қылмыс өседі, әлеуметтік шиеленістер болып, иммиграциядан пайда көріп отырған топтар арасында да болады
- E) эмиграция қабылдайтын ел нарықтан тыс білім тиімділігін алады, адам қоныстануы артып, конфликт пен қылмыс өседі

{Дұрыс жауабы}=D

108 Жұмысшы күшін экспортаушы елдің пайдасы мен жоғалтуына жатады

- A) кәсіби мамандардың кетуі (“Ақылды адамдардың сыртқа кетуі”)
- B) жанұясы мен туыстарына көмектесу үшін отанына иммигранттардың валюта аударуы
- C) еңбекке сұраныстың аздығынан әлеуметтік шиеленістің өсуі
- D) кәсіби мамандардың кетуі (“Ақылды адамдардың сыртқа кетуі”), жанұясы мен туыстарына көмектесу үшін отанына иммигранттардың валюта аударуы
- E) кәсіби мамандардың кетуі (“Ақылды адамдардың сыртқа кетуі”), еңбекке сұраныстың аздығынан әлеуметтік шиеленістің өсуі

{Дұрыс жауабы}=D

109 Эмиграция елі, жұмысшы күшін жоғалтады, сондай-ақ

- A) эмиграцияға кетуіне байланысты, олардан түсетін салық төлемдері түспейді
- B) әлеуметтік шиеленіс деңгейінің азаюынан ұтады
- C) эмигранттардың туыстары мен таныстарына ерікті түрде жіберілген ақша аударымдарынан ұтады
- D) әлеуметтік шиеленіс деңгейінің азаюынан ұтады, эмигранттардың туыстары мен таныстарына ерікті түрде жіберілген ақша аударымдарынан ұтады, эмиграцияға кетуіне байланысты, олардан түсетін салық төлемдері түспейді
- E) әлеуметтік шиеленіс деңгейінің азаюынан ұтады, эмигранттардың туыстары мен таныстарына ерікті түрде жіберілген ақша аударымдарынан ұтады

{Дұрыс жауабы}=D

110 Қабылдаушы елге жұмысшы күші миграциясына рұқсат берудің қандай зардаптары бар

А) жұмысшы күшін қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтады, жұмыс берушілер ұтысы жұмысшылар шығынан асып түседі

В) жұмысшы күшін қабылдайтын ел тұтастай алғанда ұтылады, жұмыс берушілердің ұтысы жұмысшылар шығынынан аспайды

С) қабылдаушы ел не ұтпайды не ұтылмайды

Д) жұмысшы күшін қабылдаушы ел тұтастай алғанда ұтылады, сондықтан да халықаралық жұмысшы күшін миграциялауға тиым салу қажет

Е) жұмысшы күшін қабылдаушы ел тұтастай алғанда ұтылады, сондықтан да халықаралық жұмысшы күшін миграциялауға тиым салу қажет, қабылдаушы ел не ұтпайды не ұтылмайды

{Дұрыс жауабы}=А

111 Экономикалық интеграция

А) қаржы және өндірісті интернационалау нәтижесі болады

В) мемлекет аралық деңгейде болады

С) қаржы және өндірісті интернационализациялауды тездетуге жағдай жасайды

Д) қаржы және өндірісті интернационалау нәтижесі болады, қаржы және өндірісті интернационализациялауды тездетуге жағдай жасайды, мемлекет аралық деңгейде болады

Е) қаржы және өндірісті интернационалау нәтижесі болады, қаржы және өндірісті интернационализациялауды тездетуге жағдай жасайды

{Дұрыс жауабы}=D

112 Экономикалық интеграция дамуының ең жоғарғы баспалдағы болады

А) ортақ нарық

В) пұрсаттылық сауда келісімдері

С) еркін сауда зоналары

Д) кедендік одақ

Е) экономикалық және валюталық одақ

{Дұрыс жауабы}=E

113 Еркін сауда зоналарының элементін көрсетіңіз

А) ортақ тариф

В) жұмысшы күшінің қозғалысының ортақ режимі

С) қаржының еркін қозғалысы

Д) ортақ валюта

Е) тауар мен қызметтің еркін қозғалысы

{Дұрыс жауабы}=E

114 Эмиграцияға жұмысшы күшін жіберген – елге тигізетін әсері

А) эмиграцияға жіберген ел ұтылады, елде жұмысшы күшіне сұраныс бәсеңдеуінен жұмыс берушілер ұтылысы жұмысшылар ұтысынан аспайды

В) эмиграцияға жіберген ел ұтады, жұмысшылар ұтысы жұмыс берушілер ұтылысынан асады

С) эмиграция елі не ұтпайды не ұтылмайды

Д) эмиграция елі ұтылады сондықтан жұмысшылар эмиграциясын тоқтату керек

Е) эмиграцияға жіберген ел ұтылады, елде жұмысшы күшіне сұраныс бәсеңдеуінен жұмыс берушілер ұтылысы жұмысшылар ұтысынан аспайды, эмиграцияға жіберген ел ұтады, жұмысшылар ұтысы жұмыс берушілер ұтылысынан асады

{Дұрыс жауабы}=D

115 Қоғамдық қаржы көзқарасынан, эмигранттардан келетін пайда олардың шығынынан асады

- A) олар маманданған еңбекті көрінісі
- B) олар жалпы табысты көбейтеді
- C) оларға жұмсалатын қоғамдық пайда мен қызметтен олар көп салық төлейді
- D) білімді болады

E) қоғамдық қаржы көзқарасынан, эмигранттардан келетін пайда олардың шығынынан аспайды

{Дұрыс жауабы}=C

116 Иммиграцияның теріс белгілері өзінің құрамына қосады

- A) қабылдайтын елдің жұмысшыларының орташа табысы қысқарады
- B) қабылдайтын елдің ұлттық табысы төмендейді
- C) қабылдайтын елдің қоныстану тығыздығы артады
- D) қабылдайтын ел маманданған жұмысшыларды жоғалтады

E) қабылдайтын елдің жұмысшыларының орташа табысы қысқарады, қабылдайтын ел маманданған жұмысшыларды жоғалтады

{Дұрыс жауабы}=C

117 Анықтама қандай интеграциялық топқа берілген: «Интеграциялық топ аясында болады және жағдай жасалған қаржы, жұмысшы күші, қызмет, ақпараттың, тауардың еркін жылжуына, ортақ экономикалық саясат және ортақ валюта»

- A) еркін сауда зонасы
- B) ортақ нарық
- C) экономикалық одақ
- D) кедендік одақ
- E) валюталық одақ

{Дұрыс жауабы}=C

118 Анықтама қандай интеграциялық топқа берілген: «Преференциалдық зона, аясында еркін кедендік және сандық шектеулер болмайды халықаралық тауар мен қызметті саудалауда»

- A) еркін сауда зонасы
- B) ортақ нарық
- C) экономикалық одақ
- D) кедендік одақ
- E) валюталық

{Дұрыс жауабы}=A

119 Әлемдік саудада бас позицияны иемденеді қайсы сауда блоктары

- A) Солтүстік-Америка еркін сауда келісімдері (НАФТА)
- B) Еуропа Одағы
- C) Еркін сауда Еуропа Ассоциациясы (ЕАСТ)
- D) Азия-Тынық мұхит экономикалық ынтымақтастығы
- E) Оңтүстік Африка даму комитеті

{Дұрыс жауабы}=B

120 Қандай топтар халықаралық жұмысшы күші миграциясынан ұтылады

- A) мигранттар
- B) олардың жаңа жалдаушылары
- C) олардың бұрынғы жалдаушылары
- D) жұмысшы күшін миграцияға жіберген елде қалған жұмысшылар
- E) олардың бұрынғы жалдаушылары, олардың жаңа жалдаушылары

{Дұрыс жауабы}=C

121 Анықтама қандай интеграциялық топқа берілген: «Интеграциялық топ, аясында болады және жағдай жасалған қаржы, жұмысшы күші, қызмет және ақпараттың еркін жылжуына, бұлар тауардың кедергісіз қозғалуын толықтырады»

- A) еркін сауда зонасы
 - B) ортақ нарық
 - C) экономикалық және саяси одақ
 - D) кедендік одақ
 - E) валюталық одақ
- {Дұрыс жауабы}=B

122 Мексика – маманданбаған еңбек күші өте көп ел, ал АҚШ-та мамандығы жоғары жұмысшы күші бар. Екі ел арасында сауда ашылуына байланысты мамандығы төмен жұмысшыларға болашақта қандай жалақы күтіп тұр

- A) екі елде де төмендейді
 - B) АҚШ төмендейді, Мексикада көтеріледі
 - C) АҚШ көтеріледі, Мексикада төмендейді
 - D) екі елде де өседі
 - E) АҚШ өседі
- {Дұрыс жауабы}=B

123 Анықтама қандай интеграциялық топқа берілген «Екі және көптеген елдердің келісімі кедендік баж жою, өзара сауда жасау»

- A) еркін сауда зонасы
 - B) ортақ нарық
 - C) экономикалық және саяси одақ
 - D) кедендік одақ
 - E) валюталық одақ
- {Дұрыс жауабы}=D

124 Халықаралық қаржы салу өзінің пайда болу көзіне байланысты 2 типке бөлінеді

- A) мемлекеттік және жеке қаржы
 - B) тікелей және портфельдік инвестиция
 - C) несие және кәсіпкерлік қаржы
 - D) заңды және заңды емес қаржы
 - E) халықаралық қаржы салу өзінің пайда болу көзіне байланысты 6 типке бөлінеді
- {Дұрыс жауабы}=C

125 Мемлекеттік қаржы формалары

- A) мемлекеттік зайымдар, несиелер
 - B) несиелер
 - C) гранттар, көмек, несиелер
 - D) несие және басқа халықаралық ұжымдардың қаржылары
 - E) мемлекеттік зайымдар, несиелер, гранттар, көмек, несие және басқа халықаралық ұжымдардың қаржылары
- {Дұрыс жауабы}=E

126 Жекеше қаржы формалары

- A) инвестиция
- B) сауда несиесі
- C) банктер арасындағы несие

- D) биржа
 - E) алтын және күміс
- {Дұрыс жауабы}=A

127 Халықаралық қаржыны салу өзінің пайдалану сипатына байланысты болуы мүмкін

- A) кәсіпкерлік және несиелік
 - B) мемлекеттік және жекеше
 - C) ұзақ, орташа және қысқа мерзімдік
 - D) үкіметтік несие және жеке несие
 - E) мемлекеттік
- {Дұрыс жауабы}=E

128 Халықаралық қаржы салу мерзімі бойынша бөлінеді

- A) орташа мерзімдік
 - B) ұзақ мерзімдік
 - C) қысқа мерзімдік
 - D) 1 жылдық
 - E) 5 жылдық
- {Дұрыс жауабы}=B

129 Шет елдік инвесторға портфельдік инвестиция қамтамасыз жасайды

- A) шет елдік кәсіпорынды толықтай иеленуге
 - B) шет елдік кәсіпорынның бақылау акция пакетін иемденеді
 - C) шет елдік кәсіпорынның акциясы және облигациясын иемденеді, сондай-ақ дивиденке құқықын алады және оның пайызына
 - D) шет елдік кәсіпорынды толықтай иеленуге, шет елдік кәсіпорынның бақылау акция пакетін иемденеді
 - E) шет елдік кәсіпорынның бақылау акция пакетін иемденеді, шет елдік кәсіпорынның акциясы және облигациясын иемденеді, сондай-ақ дивиденке құқықын алады және оның пайызына
- {Дұрыс жауабы}=C

130 Біріккен кәсіпорындардың бақылау пакет акциясы ұлттық мемлекетте болады, шет елдік инвестор объектісі болады

- A) портфельдік инвестиция
 - B) тікелей инвестиция
 - C) ұзақ мерзімді несие
 - D) қысқа мерзімді несие
 - E) мемлекеттік инвестиция
- {Дұрыс жауабы}=D

131 Несие капиталы миграциясында несие және қарыз беруші ретінде болады

- A) жеке фирма
 - B) банктер және халықаралық қаржы-несие ұжымдары
 - C) мемлекеттік органдар
 - D) жеке фирма, мемлекеттік органдар, банктер және халықаралық қаржы-несие ұжымдары
 - E) жеке фирма, мемлекеттік органдар
- {Дұрыс жауабы}=D

132 Шет елдік инвесторлар фактор ретінде қызмет жасайды

A) ғылыми-техникалық қызметтің халықаралық алмасуын тездетеді
B) өндірістік аппаратты жаңалайды және модернизациялайды, жаңа технологияны енгізеді

C) өндірісті ұйымдастырудың озық әдістерін меңгереді

D) кәсіби мамандар даярлайды

E) ғылыми-техникалық қызметтің халықаралық алмасуын тездетеді, өндірістік аппаратты жаңалайды және модернизациялайды, жаңа технологияны енгізеді, өндірісті ұйымдастырудың озық әдістерін меңгереді, кәсіби мамандар даярлайды

{Дұрыс жауабы}=E

133 Халықаралық қаржы құю мақсаты бойынша болады

A) тікелей және портфельдік инвестиция

B) мемлекеттік және жекеше қаржылар

C) қысқа және ұзақ мерзімді несиелер

D) кәсіпкерлік және несиелік қаржы

E) тікелей инвестиция

{Дұрыс жауабы}=A

134 Қазіргі кездегі қаржы миграциясына тән сипат

A) 70-ші жылдардан бастап дамушы елдер қаржы экспорттаушы ретінде ролінің өсуі

B) дамыған елдер арасында қаржы миграциясының басым болуы

C) мемлекеттің қаржыны экспорттаушы ролінің өсуі

D) елдер арасында қаржының қарама-қарсы қозғалысының кең дамуы

E) 70-ші жылдардан бастап дамушы елдер қаржы экспорттаушы ретінде ролінің өсуі, дамыған елдер арасында қаржы миграциясының басым болуы, елдер арасында қаржының қарама-қарсы қозғалысының кең дамуы, мемлекеттің қаржыны экспорттаушы ролінің өсуі

{Дұрыс жауабы}=E

135 Қазіргі кезде қаржыны шығарудың негізгі ағыны бағытталады

A) өнеркәсібі дамыған бір елден екіншісіне

B) өнеркәсібі дамыған елден дамушы елдерге

C) өнеркәсібі дамыған елдерден Шығыс Еуропа және ТМД елдеріне

D) дамушы елдерден өнеркәсібі дамыған елдерге

E) “жаңа индустриальды дамыған елдерден” экономикасы өтпелі елдерге

{Дұрыс жауабы}=A

136 Қазіргі жағдайда қаржы миграциясының арасында ағыны көп болып жатыр

A) өнеркәсібі дамыған және дамушы елдер арасында

B) өнеркәсібі дамыған “жаңа индустриальды дамыған елдер” арасында

C) өнеркәсібі дамыған елдер арасында

D) дамушы елдер арасында

E) “жаңа индустриальды елдер” экономикасы өтпелі елдер арасында

{Дұрыс жауабы}=C

137 90 жылдардың 1-ші жартысында ең ірі қаржы доноры болды

A) АҚШ, Ұлыбритания, Мексика

B) Жапония, Швейцария, Тайвань

C) Германия, Франция, Италия

D) “жаңа индустриальды елдер”

E) ОПЕК.-мүше елдері

{Дұрыс жауабы}=B

138 Қазіргі процессте халықаралық қаржы миграциясында басты ролді атқарады

- A) үкіметтік органдар
- B) халықаралық валюта-Қаржы ұжымдары
- C) жеке фирмалар
- D) трансұлттық корпорациялар
- E) мемлекеттің орталық банкілері

{Дұрыс жауабы}=D

139 Қазіргі жағдайда қаржы миграциясына тән белгі сипаты

A) дамушы елдердің 70-ші жылдардан бастап қаржыны экспорртаушы ретінде ролінің өсуі

- B) дамушы елдер арасында қаржы миграциясының басым болуы
- C) қаржыны экспорттаушы ретінде мемлекет ролінің өсуі
- D) елдер арасында қаржының қарама-қарсы қозғалысының кең дамуы
- E) қаржыны экспорттаушы ретінде мемлекет ролінің өсуі, дамушы елдер арасында қаржы миграциясының басым болуы

{Дұрыс жауабы}=D

140 Қазіргі жағдайда қаржы құюылуы анықталады

- A) мемлекет дамуы деңгейі әртүрлілігі
- B) ірі корпорация стратегиясымен
- C) ыңғайлы экономикалық және табиғи жағдайлармен
- D) әртүрлі мемлекеттердің саяси жағдайларының өзгерумен
- E) орта корпорация стратегиясымен

{Дұрыс жауабы}=B

141 Осы елдің территориясы арқылы тасымалданатын транзиттік тауарларға салынатын баж

- A) адвалорлық
- B) маусымдық
- C) импорттық
- D) экспорттық
- E) транзиттік

{Дұрыс жауабы}=E

142 Көпұлтты компаниялар жұмыс жасап жатқан елге тікелей шет елдік инвестицияның әсері

A) көпұлтты компания жұмыс жасап жатқан ел тұтастай алғанда ұтады, өйткені инвесторлар пайдасы жұмысшылар мен басқа категориялардікінен артық

B) көпұлтты компания жұмыс жасап жатқан ел тұтастай алғанда ұтылады, себебі инвесторлар пайдасы жұмысшылар мен басқа категориялардікінен аспайды

C) көпұлтты компания жұмыс жасап жатқан ел не ұтпайды не ұтылмайды

D) көпұлтты компаияға тікелей шет елдік инвестиция тән емес

E) көпұлтты компания жұмыс жасап жатқан ел не ұтпайды не ұтылмайды; көпұлтты компания жұмыс жасап жатқан ел тұтастай алғанда ұтылады, себебі инвесторлар пайдасы жұмысшылар мен басқа категориялардікінен аспайды

{Дұрыс жауабы}=A

143 Шет ел тікелей инвестициясының қабылдаушы елге тигізетін әсері

А) қабылдаушы ел тұтастай алғанда ұтады, жұмысшылар және басқа категориялардың ұтысы көп инвесторлар шығынына қарағанда, инвестиция құйған елде басқару және қаржы жағынан бәсеклестік бар

В) қабылдаушы ел тұтастай алғанда ұтылады, өйткені жұмысшылар мен басқа категориялардың ұтысы инвесторлардың шығынан аспайды

С) қабылдаушы ел не ұтпайды не ұтылмайды

Д) тікелей шет елдік инвестиция дамушы елдерге тиімсіз

Е) қабылдаушы ел тұтастай алғанда ұтылады, өйткені жұмысшылар мен басқа категориялардың ұтысы инвесторлардың шығынан аспайды, қабылдаушы ел не ұтпайды не ұтылмайды, тікелей шет елдік инвестиция дамушы елдерге тиімді, қабылдаушы ел тұтастай алғанда ұтады, жұмысшылар және басқа категориялардың ұтысы көп инвесторлар шығынына қарағанда, инвестиция құйған елде басқару және қаржы жағынан бәсеклестік бар

{Дұрыс жауабы}=А

144 Инвестицияның қандай түрі қаржы салынған объектіні бақылауға құқық бермейді, тек қана ұзақ мерзімді кіріс алуға құқық береді

А) тікелей инвестиция

В) портфельдік инвестиция

С) мемлекеттік қаржы

Д) жекеменшік қаржы

Е) экспорттық инвестиция

{Дұрыс жауабы}=В

145 Инвестицияның қандай түрі ұзақ мерзімді мүддені көздеп қаржы құю болады және оны жекеменшік құқығы арқылы немесе басқару құқығы шешеді

А) портфельдік инвестиция

В) тікелей инвестиция

С) мемлекеттік қаржы

Д) жекеменшік қаржы

Е) импорттық инвестиция

{Дұрыс жауабы}=В

146 Ресми қор не

А) сауда балансын бөлу

В) төлем балансын бөлу

С) тауар экспортынан түскен валюталық түсім

Д) бюджеттік қаржы елдің сыртқы қарызын төлеуге арналған

Е) ХВҚ есебіндегі қор ақшасы

{Дұрыс жауабы}=В

147 Халықаралық валюта қатынастары дамуының 2-ші этапында(Бреттон-Вудск жүйесі) жүйе бекітілді

А) қатаң тіркелген валюта курсы

В) тікелген басқарылатын валюта курсы

С) еркін қозғалыстағы валюта курсы

Д) реттелетін валюта курсы

Е) алтындевиздік және қатаң тіркелген тепе-тең курсы

{Дұрыс жауабы}=Е

148 Төлем балансындағы ағымдағы операциядағы жетіспеушілік негізінен қаржыландырылады

- A) қаржының таза кетуі
 - B) таза қаржы келуі
 - C) ресми қордың азаюы
 - D) экспорт көлемінің көбеюі
 - E) ХВҚ займдары
- {Дұрыс жауабы}=B

149 Ұлттық валюта курсы динамикасына әсер етуші фактор

- A) елдегі ұлттық валютаның сатып алу қабілеттілігі
 - B) ЖҰӨ динамикасы және ұлттық табыс
 - C) елдің төлем балансының жағдайының сәйкессіздігі
 - D) инфляция деңгейінің төмендеуі
 - E) елдегі ұлттық валютаның сатып алу қабілеттілігі мен инфляция деңгейі, ЖҰӨ динамикасы және ұлттық табыс
- {Дұрыс жауабы}=B

150 Арнайы ауыстыра алу құқығы қандай валюта базасында есептеледі

- A) АҚШ доллары, йен, германия маркасы, француз франкы, швейцар франкы
 - B) АҚШ доллары, йен, германия маркасы, француз франкы, италия лирі
 - C) АҚШ доллары, йен, германия маркасы, француз франкы, фунт стерлингi
 - D) АҚШ доллары, йен, германия маркасы, француз франкы, канада доллары
 - E) ХВҚ мүше-елдер ұлттық барлық валюталар
- {Дұрыс жауабы}=E

151 Ұлттық валюта жүйесі келесі элементтерді өз құрамына кіргізеді

- A) ұлттық валюта, оның курсы және айырбасталымдылығы
 - B) ұлттық валюта нарығы жұмыс жасау жағдайы және алтын
 - C) валютаға шектеу қою
 - D) ұлттық валюта нарығы жұмыс жасау жағдайы және алтын, ұлттық валюта, оның курсы және айырбасталымдылығы, валютаға шектеу қою
 - E) ұлттық валюта нарығы жұмыс жасау жағдайы және алтын, ұлттық валюта, оның курсы және айырбасталымдылығы
- {Дұрыс жауабы}=D

152 Халықаралық валюта жүйесі өз құрамына қосады

- A) ұлттық валюта, алтын, ұжымдық және халықаралық валюталар
 - B) халықаралық есептесудің тәртібін қамтамасыз жасау
 - C) валюта нарығы және алтын нарығы
 - D) ұлттық валюта, алтын, ұжымдық және халықаралық валюталар; валюта нарығы және алтын нарығы; халықаралық есептесудің тәртібін қамтамасыз жасау
 - E) ұлттық валюта, алтын, ұжымдық және халықаралық валюталар; валюта нарығы және алтын нарығы
- {Дұрыс жауабы}=D

153 Еркін ауыстырылатын валюта мүмкін

- A) алтынға еркін түрде ауыстырылады
 - B) кез-келген валютаға еркін ауыстырылады
 - C) долларға ауыстырылады
 - D) дамыған елдердің валютасына ауыстырылады
 - E) құнды қағаздарға ауыстырылады
- {Дұрыс жауабы}=B

154 Қордағы валюта – бұл

A) алдыңғы қатарлы елдердің ұлттық ақша-несие қаражаты ,халықаралық есептесулерде пайдаланылатын

B) елдің ақша-несие қаражаты ХВҚ есеп шотындағы және сыртқы қарызды төлеуге арналған

C) елдің ресми алтын қоры

D) ұлттық валюта тек бір елдің ішінде жүретін

E) ұлттық валюта құрамында алтын бар

{Дұрыс жауабы}=B

155 Қайсы конференцияда алтын ресми демонетизацияланды

A) Париж конференциясы 1867 ж

B) Генуэзск конференциясы 1922 ж

C) Бреттонвудск конференциясы 1944 ж

D) Ямайск конференциясы 1976 ж

E) дұрыс жауабы жоқ

{Дұрыс жауабы}=D

156 Қайсы конференцияда АҚШ долларының алтынға айырбасталуы ресми баға бойынша енгізілді

A) Париж конференциясы 1867 ж

B) Генуэзск конференциясы 1922 ж

C) Бреттонвудск конференциясы 1944 ж

D) Ямайск конференциясы 1976 ж

E) дұрыс жауабы жоқ

{Дұрыс жауабы}=B

157 Алтын девиздік стандарт жүйесі шешімнің нәтижесі

A) Генуэзск конференциясы 1922 ж

B) Бреттон-Вудск конференциясы 1944 ж

C) ХВҚ мүше-елдері Кеңесінің 1947 ж

D) Ямайск конференциясы 1976 ж

E) Маастрихск келісімі 1992 ж

{Дұрыс жауабы}=A

158 Девиздер болады

A) валюталық одақ елдер-қатысушыларының ұжымдық валютасы

B) еркін айырбасталымды валюта

C) өнеркәсібі дамыған елдердің ұлттық валютасы

D) кейбір ұлттық және ұжымдық валюталар

E) алтын құймалары белгілі салмақтағы және таза

{Дұрыс жауабы}=B

159 Генуэз конференциясында 1922 ж. девиздік валюта ретінде алынды

A) АҚШ доллары және фунт стерлинг

B) аунт стерлинг және италия лирі

C) Италия лирі және АҚШ доллары

D) АҚШ доллары, фунт стерлинг және Италия лирі

E) АҚШ доллары

{Дұрыс жауабы}=E

160 Халықаралық валюта жүйесі алтынмонета стандарты формасы түрінде ұйымдастырылған?

- A) Генуэзск конференциясы 1922 ж
- B) Бреттон-Вудск конференциясы 1944 ж
- C) Париж конференциясы 1867 ж
- D) Ямай конференциясы 1976 ж
- E) Маастрихск келісімі 1992 ж

{Дұрыс жауабы}=C

161 АҚШ доллары резервтік валюта болды және 35 доллар 1 тройск унциясына ауыстырылды шешім нәтижесінде

- A) Генуэзск конференциясы 1922 ж
- B) Бреттон-Вудскок конференциясы 1944 ж
- C) ХВҚ мүше-елдері Кеңесінің 1947 ж
- D) АҚШ үкімет органдары 1971 ж
- E) Ямайск конференциясы 1976 ж

{Дұрыс жауабы}=B

162 Алтын доллар стандарты жұмыс жасап тұрған периодта жүйе орнатылды

- A) қатаң тіркелген валюта курсы
- B) басқарылатын тіркелген валюта курсы
- C) еркін қозғалыстағы валюта курсы
- D) икемді валюта курсы
- E) реттелетін икемді валюта курсы

{Дұрыс жауабы}=A

163 Батыс Еуропа елдері интерациялық тобына қандай бірлестіктер кіреді (Австрия, Исландия, Лихтенштейн, Норвегия, Финляндия, Швеция)

- A) АСЕАН
- B) АТЭС
- C) ЕАСТ
- D) НАФТА
- E) ОПЕК

{Дұрыс жауабы}=C

164 Төлем балансының активті сальдосы көбейеді, егер елде

- A) нақты ставка пайыздары төмендесе
- B) нақты ставка пайыздары жоғарласа
- C) шет елден келетін қаржы азайса
- D) импорт көлемі өседі
- E) инфляция өсу серпіні

{Дұрыс жауабы}=B

165 Баға, ұлттық валютамен шет елдік валютаға көрсетеді

- A) төлем балансы
- B) валюталық курс
- C) валюталық тепе-теңдік
- D) халықаралық есептесу бағасын
- E) валюталық тариф

{Дұрыс жауабы}=B

166 Солтүстік Америка елдері интеграциялық тобына кіретін бірлестіктер қайсысы (АҚШ, Канада, Мексика)

- A) АСЕАН
 - B) АТЭС
 - C) ЕАСТ
 - D) НАФТА
 - E) ОПЕК
- {Дұрыс жауабы}=D

167 Валюталық интервенция нені білдіреді

- A) шет елдік валюта курсына ұлттық валютаны сату-сатып алу жолымен әсер ету
 - B) ұлттық валюта курсына шет елдік валютаны сату-сатып алу жолымен әсер ету
 - C) үкімет шет ел капиталының келуі мен кетуін реттеуі
 - D) халықаралық есептесулерді тездетуге бағытталған үкімет әрекеті
 - E) экспортты ынталандыру елге шет елдік валюта келуін көбейту мақсатында
- {Дұрыс жауабы}=B

168 Валюталық интервенцияны жүргізудің мақсаты

- A) ұлттық валюта курсын реттеу
 - B) шет елдік валюта курсын реттеу
 - C) елге шет елдік инвестицияны тарту
 - D) банктік пайыздық ставкаларды көтеру
 - E) валюталық биржалар қызметін реттеу
- {Дұрыс жауабы}=A

169 Девальвация білдіреді, не

- A) халықаралық нарықта елдің тауары арзандайды
 - B) шет елде сатып алынған тауар қымбаттайды
 - C) ұлттық валютаның айырбастау курсы төмендейді
 - D) халықаралық нарықта елдің тауары арзандайды, шет елде сатып алынған тауар қымбаттайды
 - E) халықаралық нарықта елдің тауары арзандайды, шет елде сатып алынған тауар қымбаттайды, ұлттық валютаның айырбастау курсы төмендейді
- {Дұрыс жауабы}=E

170 Ұлттық валютаның девальвациясы себепкер болады

- A) импорттың қымбаттауына және ұлттық валютаға сұраныс төмендеуіне
 - B) импорт арзандайды және ұлттық валютаға сұраныс артады
 - C) экспорттаушыларға кері әсері
 - D) импорттаушыларға кері әсері, импорттың қымбаттауына және ұлттық валютаға сұраныс төмендеуіне
 - E) импорттаушыларға кері әсері
- {Дұрыс жауабы}=E

171 Еркін-ауыстырылатын валютаға жататындар

- A) АҚШ доллары, неміс маркасы, кувейт динары, ЭКЮ, француз франкы
- B) АҚШ доллары, неміс маркасы, ЭКЮ, француз франкы, теңге
- C) АҚШ доллары, неміс маркасы, ағылшын фунт стерлингі, швейцар франкы, жапон йені
- D) АҚШ доллары, неміс маркасы, жапон иені, ағылшын фунт стерлингі, француз франкы
- E) АҚШ доллары, неміс маркасы, кувейт динары

{Дұрыс жауабы}=С

172 Оңтүстік-Шығыс Азия интеграциялық тобына келесі қандай бірлестіктер кіреді (Сингапур, Таиланд, Индонезия, Филиппины, Бруней)

- A) АСЕАН
- B) АТЭС
- C) ЕАСТ
- D) НАФТА
- E) ОПЕК

{Дұрыс жауабы}=А

173 Интеграциялық процесстердің дамуының негізгі этаптары болады

- A) пұрсаттылық сауда келісімдері, еркін сауда зоналары, кедендік одақ
- B) ортақ нарық, экономикалық және саяси одақ
- C) еркін экономикалық зона, аймақтық және валюталық одақ
- D) пұрсаттылық сауда келісімдері, еркін сауда зоналары, кедендік одақ, ортақ нарық, экономикалық және саяси одақ
- E) еркін экономикалық зона, аймақтық және валюталық одақ, пұрсаттылық сауда келісімдері, еркін сауда зоналары, кедендік одақ

{Дұрыс жауабы}=D

174 Елдің төлем балансы құрамындағы ағымдағы төлем есебі өзінің құрамына қосады

- A) тауар экспорты және импорты, экспорт және импорт қызметі
- B) инвестициядан таза табыс
- C) біржақты трансферттік төлем
- D) тауар экспорты және импорты, экспорт және импорт қызметі, біржақты трансферттік төлем
- E) тауар экспорты және импорты, экспорт және импорт қызметі, біржақты трансферттік төлем, инвестициядан таза табыс

{Дұрыс жауабы}=С

175 АҚШ экспорты мен импорты көлеміне доллардың шет елдің валютасы бойынша бағасының төмендеуі қалай әсер етеді (мысалы еуроға)

- A) экспорт және импорт өседі
- B) экспорт өседі, ал импорт кемиді
- C) экспорт және импорт төмендейді
- D) экспорт қысқарады ал импорт өседі
- E) экспорт қысқарады, импорт өзгермейді

{Дұрыс жауабы}=В

176 Ұлттық валютаның халықаралық құны қашан өседі

- A) экспорттың көбею тенденциясы байқалады
- B) импорттың көбею тенденциясы байқалады
- C) экспорттың қысқару тенденциясы байқалады
- D) экспорт және импорт көлемінде өзгеріс болмайды
- E) импорттың көбею тенденциясы байқалады, экспорттың қысқару тенденциясы байқалады

{Дұрыс жауабы}=E

177 Егер мемлекет өзінің валютасын девальвация жасаса, бұл нені білдіреді

- A) мемлекет алтын стандартынан бас тартқан

В) валютаның бір өлшем бірлігінің ішкі сатып алу қабілеттілігінің төмендегенін көрсетеді

- С) үкімет алтынды сатып алу бағасын көтереді
 - Д) елде сауда балансының дефициті байқалады
 - Е) мемлекет тауар стандартынан бас тартқан
- {Дұрыс жауабы}=В

178 Екі валюта арасындағы қатынас заңдылық тәртібімен бекітілетін

- А) валюталық тепе-теңдік
 - В) валюталық курс
 - С) айырбасталымдылығы
 - Д) алтын тепе-теңдігі
 - Е) бартер
- {Дұрыс жауабы}=А

179 Еуродоллар – бұл

- А) Америкалық \$, Батыс Еуропа банкісіндегі салым
 - В) Батыс Еуропа елдерінің валюталары америка банкісіндегі салым
 - С) Еуропалық елдер мен АҚШ арасындағы есептесуде қолданылатын ақша бірлігі
 - Д) евро курсы қатынасы АҚШ \$
 - Е) АҚШ \$ евроға қатынасы
- {Дұрыс жауабы}=А

180 НАФТА қандай елдердің интеграциялық тобына жатады

- А) Оңтүстік-шығыс Азия елдері
 - В) Солтүстік -шығыс Азия елдері
 - С) Батыс Еуропа елдері
 - Д) Солтүстік Америка елдері
 - Е) Оңтүстік Америка елдері
- {Дұрыс жауабы}=D

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Киреев А.П. Международная экономика в 2-х томах. М.: Международные отношения
2. Кругман П., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика: Учебник для вузов
3. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика
4. Международные экономические отношения: Учебное пособие / Под ред. Р.Е. Елемесова
5. Носкова И.Я., Максимова Л.М. Международные экономические отношений. – М.: ЮНИТИ
6. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношений. – М.: Финансы и статистика
7. Мадиярова Д.М. Внешнеторговая деятельность страны в условиях глобализации мирохозяйственных связей
8. М.Портер. Международная конкуренция. Пер. с англ.
9. Пембро М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения. Под общей ред. Н.С.Бабинцевой. Пер. С франц.. – М.: Прогресс-Универс
10. Батманова Е.С., Томилов П.С. Мировая экономика и международные экономические отношения (раздаточный материал к курсам) – Екатеринбург, ГОУ ВПО УГТУ–УПИ, 2005 2005
11. Кудров В.М. Мировая экономика: Учебник / В.М. Кудров. - Москва: Дело, 2004. - 515 с.
12. А. И. Дралин С. Г. Михнева Внешнеэкономическая деятельность: Учебное пособие / Издание второе, исправленное и дополненное – Пенза: ИИЦ ПГУ, 2006
13. Любецкий В.В. Мировая экономика: Учебно-методические материалы, Москва, 2005
14. А.В.Плешивцев Мировая экономика: Учебно-методическое пособие - Благовещенск: Амурский гос. ун-т, 2000.
15. 15. А. Я. Якобсон, И. М. Максимов Лекции по мировой экономике: Учебное пособие для студентов экономических и управленческих специальностей – Иркутск, 2006

А.Н. Наренова

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКА

Оқу құралы

Шартты б.т. 10, 2
Қағазы офсеттік
Офсеттік басылым. Таралымы 500 дана
Тапсырыс № 70

ТИГУ баспаханасы,
080000, Тараз қ., Желтоқсан көшесі, 69 б